

7. évfolyam, 5. szám
 Felelős kiadó: Hodossy Gyula
 Főszerkesztő: Hizsnai Zoltán (opus.hizsnai@gmail.com)
 Szerkesztők: H. Nagy Péter (h.nagyp@gmail.com)
 Vida Gergely (gergelyvd@gmail.com)
 Grafikai és képszerkesztő: Juhász R. József
 Korrektor: Tóth Ozsvald Zsuzsa
 Munkatárs: L. Varga Péter (Budapest)
 Szerkesztőség: Duna Palota, Galantská c. 658/2F, 1. e. 5, 92901
 Dunajská Streda, www.szmít.sk
 Nyomta: TAMA Solutions Kft., Budapest
 Egyes szám ára: 2,60 euró. Éves előfizetés: 14 euró
 Megjelent 2015 novemberében 1000 példányban.
 Megrendelhető a kiadó címén. Regisztrációs szám: EV 3714/09

Dvojmesačník, VII. ročník, 5. číslo
 Vydavateľ: Spoločnosť spisovateľov na Slovensku
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479, IČO 30806372
 Sídlo spoločnosti: Galantská c. 658/2F, 92901 Dunajská Streda,
 Vydavateľ: Gyula Hodossy. Šéfredaktor: Zoltán Hizsnai
 Redaktor: Péter Nagy, H., Gergely Vida
 Grafický a obrazový redaktor: József R. Juhász
 Korrektor: Zsuzsa Tóth Ozsvald
 Spolupracovník: Péter Varga, L. (Budapešť)
 Redakcia: Palác Duna, Galantská c. 658/2F, 1. posch. 5, 92901
 Dunajská Streda, www.szmít.sk, E-mail: opuslap@gmail.com
 Tlač: TAMA Solutions Kft., Budapest
 Cena jedného čísla: 2,60 euro
 11/2015. Celoročné predplatné: 14 euro
 Registračné číslo: EV 3714/09
 Náklad 1000 ks. ISSN: 1338-0265



Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
 program Kultúra národnostných menšín 2015

szlovákiai magyar írók folyóirata

OPUS

M E G J E L E N I K K É T H A V O N T A

Kiadja a Szlovákiai Magyar Írók Társasága
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479

TARTALOM

Tózsér 80

Hizsnai Zoltán: A 80 éves Tózsér Árpád köszöntése.....	2
Tózsér Árpád: Deborah, avagy az Éden szíve [vers]	4
H. Nagy Péter: Kontextusok Tózsér Árpád költészetéhez [tanulmány]	11
L. Varga Péter: „A papír partján”. Genezisek, archívum és a „köztesség” materializálódása Tózsér Árpád költészetében [tanulmány]	23
Szászi Zoltán: Autóval, a tájhaza zárányaiban [vers]	37
Fellinger Károly: Ásványvíz [vers]	41
Nagy Csilla: „Szétritkult éppen megkötött Énem”. Nyelv és identitás Tózsér Árpád költészetében [tanulmány]	42
Bedecs László: A megkísérhető ember. A madáchi eszmék és a <i>Faustus Prágában</i> [esszé]	47

Napló

Liszka József: 2005-ös napló.....	53
Kulcsár Ferenc: Még élni: kétszáz évet, ezret. Naplók 2013.....	76

Palimpszeszt

Hegedűs Norbert: Mémek és mítoszok [tanulmány].....	84
Vrábel Tünde: Az ártatlanság fekete madara (Harper Lee: <i>Ne bántsátok a fekete rigót</i>)	94
Szombathy Bálint: A tiszteletbeli magyar. Slavko Matković munkáihoz [bemutatószöveg].....	98

Munkatársaink	100
----------------------------	-----

A 80 éves Tózsér Árpád köszöntése

(Elhangzott 2015. június 19-én a Pozsonyi Magyar Intézetben,
a Szlovákiai Magyar Írók Társasága rendezvényén.)

Tisztel Hölgyeim és Uraim!
Érdemekben dúskáló, kedves Ünnepe!l!
Szervusz, Árpád!

Kíváncsi lennék, emlékszel-e, mikor és hol tegeződtünk össze először?

Bevallom, nagyon meglepne, ha emlékeznél. Inkább megmondom: éppen harminc évvel ezelőtt, az ötvenedik születésnapodon, a Madách Kiadóban. Volt ott egy kis házi ünnepség, egy kevés bor, rágcáslivaló, miegymás. Én véletlenül toppantam be oda, nem is sejtettem, mi készül. Te akkor hat évvel fiatalabb voltál, mint most én, és a szememben már akkor: nagy öreg. És koccintáskor felajánlottad nekem, az akkori kisöregnek, a tegeződést. Hatalmas megtiszteltésként éltem meg.

Másnap aztán véletlenül megint találkoztunk a lépcsőfordulóban, de nem állt rá a szám a „Szervusz!”-ra. Exkuzáltam magam, és meg-egyztünk a visszamagázódásban.

Hát igen, a korod szerint az apám lehetnél. És bizonyos értelemben az is vagy. Az egyik apám. A szépliteratúra az átörökítés szempontjából a macskakolóniákkal mutat rokonságot. Egy-egy szerző mémállományának kialakulásában számos apa játszik szerepet. Egy kicsit mindenki afféle szellemi patchwork. Ki tarkább, ki egyneműbb, de a homogenitás mindnyájunktól igen távol áll. Tőlem különösen – de tőled, ha lehet, még különösebben. Vagy másképp különösen. Nekem, amolyan hologramszerűen, akár egyetlen írásomban is minden szellemi felmenőm hatása megmutatkozhat. Te sokkal tisztábban tartod egy-egy versedet, ami sokakban azt a tévképzetet keltheti, hogy a költészeted nem is patchwork jellegű. De hát vessük csak össze például a *Péterfala határában* című korai opusod, az 1972-es *Érintések*, az ezután következő számos Mittel urak, de különösen az elmúlt két évtizedben gyors egymásutánban megjelenő köteteid poétikáját. Mintha nem is ugyanaz az ember írta volna őket!

Pedig mindez ugyanannak a folytonos változásban létező létezőnek sajátos, mindenkitől jól megkülönböztethető, irodalmi formáit korszakonként mégis más-más poétikában megfelelő, egymástól nemegyszer szemléletükben is messze szétfejlődött tudatkivetülései.

Ami látunk, ami, mindent egybevetve, mindebből összeadódik, az egy hatalmas, impozáns ív. Nem domború, a felső holtpontján túl-



jutott, szomorú, hangulatbeteg szájként lekonyuló, végső nyugvópontja felé tendáló életpályáiv ez, hanem egyre gyorsulva magasba szökő. Töretlen ív.

Ahogy én látom, minden köteted előrelépést jelentett és/vagy újat hozott. Egy jelentős szemléleti változást, egy gyökeresen új rálátást korábban már tüzetesen megvizsgált jelenségcsoportokra vagy akár teljesen új témák megjelenését. Esszéiddel, tanulmányaiddal együttolvasva költészeted egy sarkig tárt ajtajú műhely képét idézi meg képzeletben. Egy nyitott, minden tartalmasra radikálisan nyitott műhelyét, ahol éjjel-nappal lázas munka folyik, sívít az ékszíj, susog a gyalu, repül a forgács.

Mintha csak édesapád műhelyében járnék, akiről *Mogorva csillag* című versedben ezt írod: „Te úgy dolgoztál, / ahogy a fák is / csak nőni tudnak, / a patak folyni.” Amiben szerencsére sikerült elfejlődnöd tőle, az az idézett vers folytatásában rá vonatkoztatva olvasható: „Nem volt meg benned / a derűs többlet, / sose tanultál / meg mosolyogni.”

Árpád, benned még ez a többlet is megvan! Megtanultál még mosolyogni is. És nemcsak mosolyogni, képessé tetted magadat mosolyra fakasztani másokat is. Hogy csak a pályatársaknak írott mókás sírverseidre utaljak...

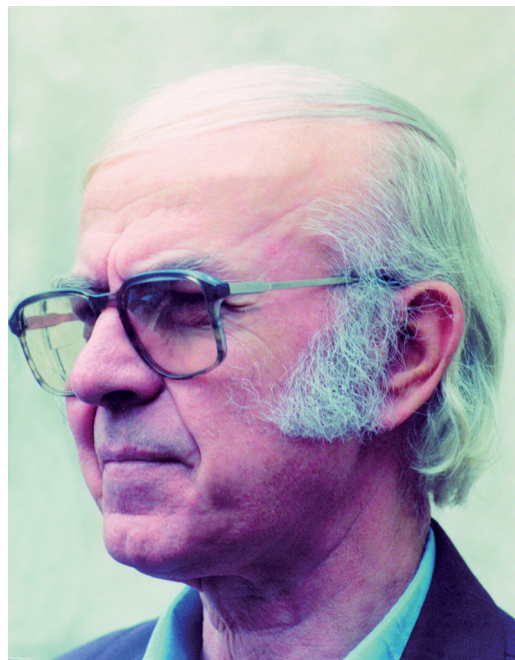
Ez a mi letegeződésbe oltott magázódásunk egészen a kilencvenes évek közepéig tartott, amikor is egy erdélyi irodalmi körút alkalmával a hosszú kocsitúrán során gömőri népdalokkal szórakoztattuk az urbánus Grendelt és a csallóközi Szigeti Lacit. Akkor érett be és vált számomra természetessé a tegeződésünk.

Akkor ajándékoztál meg a *Mittelszolipszizmus* című könyveddel is, amelybe ezt írtad: „földimnek a versben is”.

Most ennek a kerekded életjubiléumnak az alkalmából egy versrészlettel viszonznám és erősíteném meg akkori dedikációdát. A költeményt a nyolcvanéves Freudnak ajánlotta József Attila: „Légy, mint a Nyolcvan Éves, / akit pusztítanak / a növekvők, s míg vérez, / nemz millió fiat.”

Isten értessen meg a világgal – és éltesen sokáig!

Hizsnyai Zoltán



TŐZSÉR ÁRPÁD

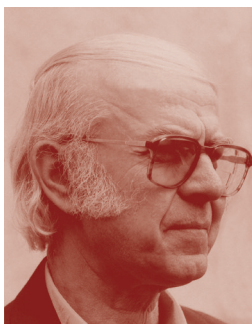
Deborah avagy az Éden szíve

1.

Az ősz mindig ugyanúgy jön: ködök,
egy-egy buzgó, korai hópehely,
araszoló vaksi lovak az utcán,
az út mentén szellemllek a fák,
s az ablakokra holt levél tapad.
(Deborah vagyok, John Milton leánya,
holt levél a kései századoknak,
mely nagy fáról hullt, de maga kicsi,
értelmét az Idő olvassa majd!)

2.

Torlódik a tudás a fákban a
kezdetről s a végről, a törzseikre
újabb évgyűrűket húz az idő,
s a lelkekre sziszegve ráfeszül
a sejtés abroncsa: hogyha az Úr
őszi egekből is havat szakaszthat,
akkor szabad akaratunkat is
bármikor visszavonhatja. (Eme
merengés nem az eposzok neme,
tudom, de mit csináljak, ha az ősz
világúr-szele most errefelé
sodor, hulló levelet. – Folytatom.)
Az év rítusaiban a Genézis
s az Édenből való kiűzetés
játszódik újra: emlékeztetőnek
ezrediziglen is kihajtatunk
a Nyári Kertből, döndül a kapu
mögöttünk, és a Föld méhe bezárul.



A buja ősfákat a lázadó
angyalsereg visszahajlítja a
vak, egynemű tengerekbe s telekbe,
s egyszer majd végleg elvesz édenünk.

3.

Deborah, a költő Milton leánya, ki, bár nem tudja, maga is poéta, mélyben kojtoló kételyekkel – már álmában is az Elveszett Paradicsomot írja, illetve másolja persze. Az apja diktál, ő ír, de azt is mondhatnánk: valami fehér tűz lapjáról másol, amelyre, mint a Tórát egykor az Isten, a vak Milton fekete lánggal rója a Teremtés betűit, hangját, jelentésük az évszázad „generálbasszusa” (a barokk) s a „népfölség” eszméje, de ő, Deborah, már rég nem különbözteti meg az apja vasbordás kreatúráit saját imáitól és a mennyei közállapotoktól. Számára az Úr, az Apja s a blankvers, a mindenhol jelen levő, mindent keresztül-kassul érező poétikai őselv: a jambus jelenti a Világot. Mindezt persze nem gondolja át, sokkalta kisebb herézisekért is keményen megróná magát, a Szent Hármast ilyen tálalásban a Sátán művének tartaná, ha egyáltalán eszébe jutna ilyesmi: ő nem latolja, hanem éli e profán Hármasságot. Ma azt álmodta, ő Éva, s az Édenben búcsúzik virágaitól, melyeket először ő nevezett meg, ő rakta, rendezte glédába jácintjait, hortenziáit, de most az Úr haragjától úzve el kell hagynia őket. Így merengett, s búcsúzott valóságos kertjétől is, két édentől fosztotta meg az ősz s a sértett, bosszuló Hatalom. S hozzá Albemerle herceg, akinek látogatását egy inas tegnap jelentette be apjának, fekete hintóján a Sátánt idézve, áthajtott kertjén, letarolva, mit az Úr s az Ősz meghagyott.

4.

Deborah nem érdemli talán a dühöt és bosszút, ő csak annyiban lázad, hogy a tollába mondott haragot, vért másként olvassa, mint ahogy írja; azt írja: Az Égi talaj terítve törött fegyverrel, halomban a harckocsik, gomolyban a dühödt, tajtékozó paripák s kocsihajtók – s ezt olvassa: Jaj, én vagyok az „Elveszett Paradicsom” első s igazi vesztese, én, Deborah-Éva, ki elsőként olvasom apám veszteségeinek végtelen sorát a mítoszok ősi lupéjától szinte elviselhetetlenre nagyítva, s vice versa: a biblia csillagok közé feszített drámái személyes közelükkel engem is szereplő-részessé avatnak. Sokszorosan élem a kozmikus veszteséget, égi és földi édenünk elvesztését. Itt tart apa és lánya a kettős őszben, mikor csengetnek, s Deborah a külvilág számára már régen zárt ajtót ma kivételesen kinyitja, s a küszöbön a tegnapi inast s egy fiatalos alakú, de őszülő nemes urat lát, aki Albemerle herceggént mutatkozik be, s „John Milton barátomat” keresi.

5.

Mikor a vak költő e hangot meghallja, s a hangból George Monckra, Cromwell egykori lángkardú tábornokára, a későbbi árulóra, ma II. Károly hű bizalmasára ismer, már előre, a legbelső szobából kiált: Nincs barátom az árulók között, Monck úr, jobb lesz, ha be sem jössz, küzdjünk meg azonos fegyverekkel, ha én nem látlak, te se láss engem! S Albemerle nagy hatalmú hercege engedelmesen megáll az előszobában, s ott fogadja a vak költő revelációit, kinek hangja, mint az egek dörgése, távolról zeng. A herceg jelenti, küldöttként jött: miniszteri járadék ígéretét hozta Miltonnak a királytól. Elég!, kondul a költő haragos szava, téged megvásároltak a hercegi címmel, engem nem lehet megvenni, a Költő-címet egyébként sem a királyok adományozzák. – S jön a dühös replikára a herceg szelíd, megfontolt válasza: Tudja ezt maga a király is, s éppen hogy tőled

várja: királyi címét költő-tekintélyeddel, súlyos szavaddal, verseddel erősítsd meg. Soha!, kiált a költő, hogyan lehetne a Köztársaság tegnapi zászlósa ma a Szabad Akarat bevont s elrejtett lobogóinak megtapodója! Mindenki szabadnak van teremtve, még a Sátán törekvése is szabad, hisz ő is az Istentől van: a szabadság szárnyát maga a Teremtő helyezte meztelen vállainkra.

6.

Deborah, ki eddig hallgatott, most előbbre lép s szól: De apám, kályhánk harmadnapja hideg, nincsen fűtenivalónk, s az éléskamránk is üres, gondold meg, a miniszteri járadék sok pénz! Elhallgass, szerencsétlen leány!, dörren reá az apja. Deborah erre önkéntelenül hátra hőköl, s egyetlen pillanatra szinte érintésnyire kerül a háta mögött álló herceghez. Az apa ezt nem látja, de lelke nem vak, érzi: lánya egynémely dologban a vendég George Monck mellett áll. Elfordul, jelezve: az ilyen világgal szemben ő örök ellenzék. Deborah zavarban van. Kikíséri a herceget, s közben úgy érzi, valami gonosz erővel került bűnös viszonyba, akár az ismert darabban a friss-özvegy Anna a férjét megölő Richárdhoz, szemét ő is az ördöghöz aljasította.

7.

Az ősz mindig ugyanúgy jön: ködök, az út mentén szellemllek a fák, tárgyai és nézői az örök ismétlődésnek, némán is beszédes tanúi: mint jön s megy a nyár s a tél változatlan (ahogyan messziről nézve az éj s nap, béke s háború összefolyik egylényegű idővé). Deborah is visszaül asztala mellé, megadón, s rideg apja sem csavarja vissza szavát egy picit sem, ugyanazon sztentori hangon diktál tovább, ahogy az ókori

harcos kiáltott, ötven érctorokkal.
S mondja: Éva női neme hiányát
vélte pótolni az almaevéssel,
bölcsséget akart enni, s evett
balgaságot s halált egész nemének.
Egy vélt alsóbbrendűségből kívánt
kitörni, s végül a fölös tudással
maga is felsőbbrendűségre tört,
s nem látta: férfi-nő egy s azonos
lét szerves felei, s republikát ők
csak így alkothatnak, mert így egyenlők.

8.

Sátán-logosz szállt Évába, mikor
a Kígyó a nőt virágai közt
meglátta és rontást súgott fülébe:
önmagát mintázva beszélt iszonyról,
mit úgymond Isten érez, hallatán
a „hatalommegosztásnak”, s ezért
rejtí Rossz és Törvény tudását
gyümölcsbe, s tiltja mindentől, mi él.
(S a költő itt hangját alább ereszti,
beszúrva mintegy sorai közé:
a Sátán képtelen felfogni, hogy
Isten a Törvénynek nem a tudása,
hanem maga a Törvény, sőt a Lét,
amely dajkál Jót s Rosszat egyaránt –
s folytatja a gondolatsort emígy:)
A Nő a Sátán hívéül szegődött!
Nem látta, mert virágai, a jácint,
az ibolya, az aszfodélosz ágya
fölé hajolt, s háttal állt a Gonosznak,
hogy az, a Kígyó képében, mi kéjjel
vizsgálgatta hátulról bájait,
mert akkor elborzadt volna talán.
Vagy nem?, hisz az almaevés után
maga Éva s Ádám is kábulatban
s kéjben harapta egymást a virágok
ágyán, amely ágy eddig csak a szemnek
jelentett örömet, mézes gyönyört.

9.

Így ítéli meg és el ősanyánk
s ősapánk tettét a késő utód,
ki Homérosz, Sámson s Teirésziász
után szintén vakon rázza oszlopaít
a bűnre s ámulásra hajlamos
világnak, s miután a tengerárhoz
hasonlító jambusai papírra
zúdulnak, „íródeákja” (leánya)
emígy olvassa a tengermorajt:
De mit büntet a nyár tetteiből
az Úr a tél fehér, ádáz dühével,
deres vasával, Júdásbölcsejével?
Mi nem tetszik neki abban a habzó
mozgalmasságban, életben, amit
maga fújt a poremberbe, a fákba,
állatokba – élettelen anyagba,
visszavenni belőle mit akar?
Mégis igaza volna a kígyónak:
ellentmondásos az Úr rendelése
az almáról, a Jó- és Rossz-tudásról:
Az Atya úgy adott, hogy nem adott,
mert a nem ismert jó nem a miénk. –

10.

De ó jaj, eretnek tollam!, hová
viszed lázas képzeletem, hogyan
merem én a Legfőbb Atya s apám
igéit csak lélekben is bírálni!
S mért ne merném, hisz apám is bírál,
elrejtőzködve bár (akárcsak én!)
eposzának külön-különb helyén.
Hol Sátán ő, hol arkangyal, hol Éva,
s mint szikra a sorok pólusain,
pattog a talány, vajon melyik ő.
S a Teremtés-eposzban mely teremtmény
a Legfőbb Szerzőhöz, a Mindenek
Urához illő alakmás? S ha nem
lény az, hanem egy fa, a Kert azon
helye, hol az Úr önmagát bírálja??

11.

Az almaevést családi tanács
előzi meg: Ítéletedben én is
osztozom – dönt Ádám Éva javára.
Legfőbb Atyánk a döntése előtt
kivel vált eszmét, hol mellőle az
asszony? Jó, a Szentlélek ott kotol
kezdetektől az Úr fölött, de némán!,
soha nem ad hangot, a véleménye
az, hogy egyetért, ahogy ősapánk
általában is egyetért nejével,
s ahogyan az én jó apám soha
nem értett egyet asszonyaival.
Éva alakja kompenzáció tán,
művészi elégtétel az anyámnak,
s két másik asszonyának is, akik
anyám korai halála után
szintén hamar sírban leltek nyugalmat?
S tovább megyek (bár lelkem remeg a
félelemtől: mily új bűnbe vezet
elmém szabad csapongása), az Úr
nem kompenzál szintén az almafával?
A Teremtés s Éden feloldhatatlan
ellentmondásai, titka – a szíve
a fa mély gesztjébe rejtve dobog.

12.

Így folyik kettős mederben az éden
vesztése-visszanyerése, Szabad
Akarata leánynak és apának
a műalkat nemes formáiban.
S künn az ősz veszejt a sárga kertet,
szellemllekek a ködben a fenyők,
s az ablakokra holt levél tapad.
Deborah, John Milton leánya is
holt levél a kései századoknak,
mely nagy fáról hullt, s maga se kicsi,
értelmét az Idő olvassa majd!

H. NAGY PÉTER

Kontextusok Tőzsér Árpád költészetéhez

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – olyan költészettörténeti kontextusokat vázolunk fel, melyek alapján megközelíthető Tőzsér Árpád a későmodern és a posztmodern kettős horizontjában elhelyezhető költészetének egy-egy jelentős periódusa. A '70-es/'80-as/'90-es évek magyar nyelvű költészetével, elsősorban az Orbán Ottó, Tandori Dezső, Petri György és Oravecz Imre, majd a Garaczi László, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre és Kovács András Ferenc műveivel azonosított jelentéskanonokkal kapcsolatban megfogalmazódó kérdések talán legfontosabbika ma is, hogy a modernségből származtatható lírai beszédhelyzetek és a hagyományozott formák közlésképeségének határaival való szembesülés hogyan befolyásolta a posztmodernség térhódítását.

Első kontextus

A '70-es évek átmeneti formáinak térhódításában jelentős szerepet játszott Orbán Ottó költészete. Elsősorban azért, mert több paradigmából részesedve a modern lírai formák megszólaltatható komponenseit éppúgy átörökítette, mint ahogyan elő is készítette ironikus távlatba helyezésüket. A '90-es évekre mindenekelőtt azért lehetett e lírai közlésforma az egyik legjelentősebb, mert olyan fordulatot hajtott végre a költői szerepfelfogás terén, mely a hagyomány autoritását és alakítását egyaránt feltételezte. A '90-es évek közepén Orbán Ottó két olyan kötetet publikált, melyekből kiolvasható lírájának elmozdulási iránya. Az 1994-es nagy sikerű *A költészet hatalma* elsősorban a szövegek közötti párbeszédben számolta fel a lírai én integritását. Ugyanakkor a következő évben megjelent *Kocsmában méláz a vén kalóz* versei inkább a költőalakok párbeszédévé egyszerűsítik e képleteket, ami jelen esetben – a lírai én szerepelvűségére visszautalva – együtt jár a „létösszegzés” helyreállításával. A kötet beszélője az irodalmiságot is az „életre” vonatkoztatja, s a személyiség visszanyerése ily módon a „posztmodern” kérdések leleplezésére irányul.¹ Tőzsér Árpád költészete számos intertextuális utalással kapcsolódik Orbán Ottó lírájához, de ami fontosabb: modalitásában rendkívül hasonló megoldásokkal operál.

A '70-es évek líranyelvi fordulatát előkészítő alkotók között különleges helyet foglal el Tandori Dezső költészete. Egyrészt azért, mert a *Töredék Hamletnek* (1968) utáni kötetei már jelezték a para-

1 Költészetének e periódusához ajánlható: KATONA Gergely, *Orbán Ottó költészete 1990 után*, Irodalomtörténet, 1995/4., 593–609.; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Egy költészet vakfoltjai* [Orbán Ottó: *Kocsmában méláz a vén kalóz*], Tiszatáj, 1997/6., 83–89.; BÓNUS Tibor, „én ejtem a szót, de valaki más beszél” [?] [Imitatív formációk Orbán Ottó költészetében], Jelenkor, 1997/10., 990–998.



2 Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1993, 140–144.

3 Vö. HORVÁTH Kornélia, *Petri György költői nyelvérol: Poétikai monográfia*, Ráció Kiadó, Budapest, 2012, 69–109.

4 Vö. KERESZTURY Tibor, *Petri György*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998, 157–192.

digmaváltás egy lehetséges irányát, mely a jelentésvesztés poétikáját szolgáltatta meg a dolgok felcserélhetőségének horizontjában. Másrészt azért, mert a fragmentarizáltság, az alulretorizáltság és a szövegszerűség olyan nyelvi karaktereit szabadította fel, melyek ösztönző hatása nélkül nemigen képzelhető el a kortárs magyar líra egyfajta „köznyelvének” kialakulása.² Majd Tandori '90-es évekbeli kötetei elsősorban a privátszféra kitüntettségére helyezték a hangsúlyt. Az egyszemélyes univerzum részlegessége és ugyanakkor konstruktív potenciálja, az én „valóságán” alapuló hierarchizálhatatlanság tapasztalata a '70-es évek közepétől meghatározója Tandori lírájának. Tózsér költészete rokonítható ezzel a látásmóddal is, hiszen a személyesség és a személytelenség folyamatos problematizálása közéleti egymáshoz a két teljesítményt.

Petri György a jelzett paradigmaváltást előkészítő azon kevés költő közé tartozik, akinek többször is megjelentek összegyűjtött versei. Ez lehetőséget kínál arra, hogy az életmű alakulástörténetét és poétikai horizontváltásait egyaránt figyelemmel kísérhesse az olvasó. Petri költészete a '70-es évek után elsősorban azért válhatott poétikai értelemben érdekessé, mert a versbeszéd identitását, azonosulásra apelláló jellegét tette kétségessé. Nemcsak az alkalmi líra terén (pl. szerelmi költészet), hanem a kifejezetten kollektív szituáltságot feltételező darabjaiban is (pl. ideológiakritika). A nyelvi eszköztelenségre, a kifejezés töredékességére vagy az álcinizmusra épülő retorika nála is mindenekelőtt az ironikus olvasás fölényét helyezi egyre inkább kilátásba.³ Emellett Petri 1993-as *Sár* című kötete e lírai formáció önértelmező gesztusait, a lírai alany kizökkenthetőségét, az intertextusok egymást értelmező játékát és nem utolsósorban a költészet tetszés szerinti alakíthatóságának nyelvi korlátait is belefűzi hagyományhoz való viszonyába. Az 1996-ban megjelent *Verseik* című gyűjteményes kiadás pedig már visszamenőlegesen is új horizontokat nyit e költői pálya megszakításaira és folytonosságaira, kiemelve annak nyitott logikáját.⁴ Tózsér Árpád lírája elsősorban azért említhető Petrié mellett, mert az utóbbihoz hasonlóan a költészeti ironia számos változatát hívja elő.

A '70-es évek kanonizációs folyamataiban is kulcsszerepet játszó Oravecz Imre költészete számít a '90-es évek távlatából az egyik legjelentősebb teljesítménynek. Míg korai kötetei egy nagy költészet-történeti periódus lezárulásáról adnak hírt, addig elő is készítik a modernség utáni versolvasási stratégiák kibontakozását. Ugyanakkor a több kiadást is megélt *1972. szeptember* a modernség utáni líra egyik legegységibb reprezentánsa, amely egyben a folyamatosan rekanonizálódó Szabó Lőrinc-költészet egy fejezetére (*A huszonhatodik év*) nyit horizontot. Oravecz Imre lírájának jelenléte a '90-es évek kánonjaiban igazolható egybegyűjtött verseinek (*A chicagói magasvasút montrose-i állomásának rövid leírása*) kiadása felől is. A klasszikussá avatás gesztusaként is értelmezhető gyűjtemény egyben arra is utalhat, hogy a posztmodernnek nevezhető irodalmi korszak önértését elősegítő újrakiadások megteremtik eme formáció előtör-

ténetét. Az egybegyűjtött versek szerkezete kisebb módosításokkal az Oravecz-életmű belső rendjét követi, a kötet talán legfontosabb hozadéka azonban az úgynevezett Szajla-versek szerepeltetése. Ez egyben arra is utal, hogy a kötet sokkal inkább tekinthető egyfajta „helyzetfelmérésnek”, mely magában foglalja a klasszikussá merevedés, a megszólíthatatlanság elutasítását, hiszen az éppen íródo *Szajla-kötetek* készíti elő a terepet. Az 1998-ban napvilágot látott *Halászóember* ily módon – egy újabb verstípust létrehozva – az Oravecz-líra folytonos újraértelmezésének teremti meg a lehetőségét, elsősorban a költészeti memória problematikája mentén.⁵ A folytonos önkorrekció fokozottan jellemző Tőzsér költészetére is, a klaszszikus-ellenes stabilizálhatatlanság ilyen értelemben ennek az életműnek is jellemzője.

Részint ebben a történeti horizontban válik tehát ugyancsak példaértékűvé Tőzsér Árpád teljesítménye. Másrészt kétségtelen, hogy olyan nagy hatású, még formálódó életműről van szó, melynek éppen akkor erősödik fel a recepcióval szembeni megszólító ereje, amikor a küszöbhelyzetből következően kialakulni látszik a kortárs magyar líra – természetesen többkomponensű – ’90-es évekbeli új köznyelve (mindenekelőtt Garaczi László, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre és Kovács András Ferenc szövegei alkothatják ennek sarkpontjait).

5 Az életmű rétegzettségéhez:
KULCSÁR-SZABÓ
Zoltán, *Oravecz
Imre*, Kalligram
Könyvkiadó,
Pozsony, 1996.

Én így festek, 1987



6 Az életmű rétegzettségéhez: BÓNUS Tibor, *Garaczi László*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2002.

7 Az életmű rétegzettségéhez: NÉMETH Zoltán, *Parti Nagy Lajos*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006.

Második kontextus

A '90-es évek egyik legfontosabb poétikai hozadéka Garaczi László szövegeinek értelmezhetősége körül bontakozott ki és formálódik részben ma is. Garaczi viszonylagosító nyelvhasználata, a szubjektum diszszemináltságára épülő retorikai eljárásai már jelzik egy lehetséges posztmodern kánon alakulását. Elsősorban azért, mert Garaczi alkotásai igenlő pozíciókat képesek adni olyan, az esztétikai jelentésképzés instabil előfeltevéseit leleplező eljárásoknak, mint pl. a különböző repertoárokból és diszkurzusformákból való részesedés, a burleszk travesztia és paródia összjátéka, melyek egymás szatirikus-ironikus hatásfunkcióit erősítik. Nem meglepő tehát, hogy e szövegek nyitott, a textus és pretextus interferenciájára épülő jelképzésében egyenrangú funkciója van pl. a reklámszövegnek, a slágerszövegnek és a legkülönfélébb kánonokból származó irodalmi idézeteknek. Ez is közrejátszhat abban, hogy a Garaczi kötetekben helyet kapó alkotások többféle műfaji kódból is részesedhetnek, miközben azok egyike sem bizonyul érvényesebbnek a másikkal. A kollázstechnikával összeillesztett és egymásra montírozott kontextusok emellett arra is utalhatnak, hogy epiztemológiai értelemben is nehéz meghatározni: mi minősülhet irodalomnak, vannak-e egyáltalán rögzíthető ismérvei az irodalmiságnak. Ebből következik, hogy minden nyelvi teljesítmény ki van szolgáltatva egyfajta kreatív rekontextualizálódás nehezen belátható következményeinek. A decentráltság ilyen jellegű tapasztalata felől értelmezhető például Garaczi 1986-os verseskötete: *A terület visszafoglalása a madaraktól* (ahogyan a kisprózákat tartalmazó 1992-es *Nincs alvás!* is). S bár az utóbbi években Garaczi inkább a prózai és a drámai diszkurzusformák felé nyit horizontokat, hatása a lírában is nehezen kerülhető meg.⁶

A '90-es évek kánonalakulásában jelentős szerepet tulajdonított a kritika Parti Nagy Lajos költészetének. E líra nyelvi-poétikai tapasztalatának módosulásai jól nyomon követhetők a szerző 1995-ben megjelent *Esti kréta* című gyűjteményes kötete alapján. Rendkívül feltűnő, hogy míg Parti Nagy első kötetei nem szolgáltatják ki a jelentésadást szubjektumon túli szövegszervező elveknek, a *Szódalovaglás* már a nyelvből és rájátszásokból való építkezés lehetőségeit összeköti a szövegtörmelékekből és önidézetekből álló távoli részletek kompilációjával, a lábjegyzetelés diszkurzusformájával. E kötettől kezdődően fontos szerepet kapnak Parti Nagy költészetében a poentírozó formaimitációk és a figura etimologica alakzatára épülő szóelem-kombinációk szabad játéka. Emellett egyes Parti Nagy-szövegekben a lírai beszédsszituáció kialakítása több esetben József Attila-idézeteken keresztül történik, és a továbbírás különböző játéklehetőségeit aknázza ki (stílusparódia, szövegkiegészítés stb). Parti Nagy Lajos költészetének újrendeződése, átértelmezése alapján láthatóvá válik, hogy nyelvjátékai miként kerülnek közel a '90-es évek modernség utáni tapasztalatához.⁷

A kortárs líra poétikai kérdésirányainak egy lehetséges változatát képviseli Kukorelly Endre költészete. Ennek az alulretorizált, profán nyelvből építkező formációnak mindenekelőtt abban nyilvánul meg az érdekessége, hogy megkísérli kijátszani az olyan olvasásmódot, mely a kohézióképzés formalizálhatóságához vezetne. A radikális eldönthetlenségekkel, a nyelvi folyamatok kontrollálhatatlanságával való szembesülés Kukorelly lírájában abból ered, hogy a versek beszélője mint saját szövegének olvasója olyan redukálhatatlan feszültségekre bukkan, melyek alapján rákérdezhet nyelvből való bennfoglaltságának paramétereire és előfeltevéseire.⁸ Kukorelly költészetének emellett jelentős törekvése, hogy az esztétikai folyamatban összhangba hozza a perszonizmus és a szövegszerű kapcsolódások közti kölcsönhatásokat. Vagyis azzal szembesíti a líraolvasást, hogy a még befolyásolható és a mindig is önállósló retorikai alakzatokat egy szintre helyezve aktiválja azok összjátékát. Az ilyen típusú önreferencialitás és az idegenséggel mint nyelvvél való szembesülés alakíthatja ki például a szerző 1998-ban megjelent *H. Ö. L. D. E. R. L. I. N.* című kötetének megközelítési lehetőségeit.⁹

A kortárs magyar nyelvű líra talán legsokoldalúbb teljesítménye fűződik Kovács András Ferenc nevéhez. Ez egyben azt is jelenti, hogy e költői életmű a '90-es évek második felére interkanonikus pozícióba került, amit az 1993-ban és 1994-ben megjelent három Kovács András Ferenc-kötet (*Költözködés*, *Lelkem kockán pörgetem*, *Üdvözlöt a vesztésnek*) fogadtatása egyértelműen jelzett. A kanonizáló interpretációk legfontosabb kérdésirányait az jellemezte, hogy az intertextuális technikák, a költészeti mnemotechnika, a páratlanul sokrétű formakészlet, a legkülönbözőbb magyar és világirodalmi történeti formációkkal fenntartott dialógus, ugyanakkor a versben beszélő hang eredetének felszámolása, a különféle maszkok cserélhetősége stb. miként jelölik önnön hermeneutikai meghatározottságukat.¹⁰ Emellett arra is kitért néhány értelmezés, hogy a lehetséges irodalom képzete, egyáltalán a tradíció alakíthatósága és a vers a versről képletek alkalmazása miként alakít ki egy olyan önreferens horizontot, melyben a versnyelv átveszi az „anyanyelv” szerepét.¹¹ Ugyanakkor természetesen annak mérlegelése is bekerült ezen olvasatokba, hogy milyen posztmodern értelmezésekkel rokonítható KAF lírája. A példák alapján látható, hogy e szövegek ugyancsak provokálják a versolvasás közismert stratégiáit, hiszen e palimpszesztek lírai éneji különböző alakmásokat öltenek, eltérő nyelveken szólnak meg, sőt eloldják a versbeszédet önnön eredetüktől, azaz pusztán hangokként közvetítődnek az intertextusok hálózatában. Ugyanakkor megfigyelhető e költészetben, hogy a fikatív költőalakok, illetve a kánonokon „kívüli” irodalmi lehetőségek kiépítése (ebből a szempontból fontos előzménye Weöres Sándor lírája) felszámolja a nemzeti klasszikus irány és kultusz instanciáit is. Mindezekből következik, hogy Kovács András Ferenc eddigi életműve a kulturális memória korszakküszöb *utáni* tapasztalatát vonja be a magyar líraolvasás horizontjába.¹²

8 Erre elsősorban az *Egy gyógynövénykert* című 1993-as verseskötet lehet példa. Vö. Oláh Szabolcs, „Valami továbblibbenti mindig”: Négy példa a jelentéskonfiguráció [tervezhetetlen irányú] kimozdítására Kukorelly Endre költészetében = *Az újraértett hagyomány*, Az Alföld Stúdió antológiája, szerk. KERESZTURY Tibor, MÉSZÁROS Sándor, SZIRÁK Péter, Debrecen, 1996, 202–221.

9 Az életmű rétegzettségéhez: Farkas Zsolt, *Kukorelly Endre*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996.

10 Vö. SZIGETI Csaba, *Lábjegyzetek egy lábjegyzetelt palimpszesztushoz*, *Jelenkor*, 1993/11., 893–902.; KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Poesis memoriae: A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újírása”* Kovács András Ferenc verseiben = Uő., *Az új kritika dilemmái*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 164–196.

11 Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Hangok, jelek”, *Nappali ház*, 1995/3., 85–91.

12 A kortárs magyar lírához Sz. MOLNÁR Szilvia tankönyvének vonatkozó fejezetét ajánlanám összefoglalásként: *Bevezetés a kortárs magyar irodalomba*, Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2005, 35–88.

13 Németh Zoltán, *A lélek díszeminációja: Gondolatkonstrukció a '90-es évek Tózsér-poétikájának értékváltásai nyomán* = Uő., *Olvasáserotika. Esszék, kritikák, tanulmányok – az élvezet szövegei*, Kalligram, Pozsony, 2000, 53–54. Az idézetben szereplő „új poétikai paradigma” kifejezés alkalmazása ezen a ponton kissé vitatható (bár nyelvészeti értelemben [„ragozási minta”] elfogadható), ezért a továbbiakban életművön belüli „fordulatról” beszélünk, a tágabb magyar líra „paradigmáinak” kontextusában.

14 A „fordulat” előzményeiről – a szerzőre vonatkoztatva – Alabán Ferenc így ír: „A kisebbségi és szociális messianizusból fokozatosan a formák sokféleségének költői világába kerül, s érzelmileg is, tudatilag is megéli azokat. Ez azt is jelenti, hogy a többletjelentés és a természetes többértelműség válik meghatározóvá lírája számára, s a leírt, közölt versszövegeket többször követi egyfajta »önolvasat«, potenciális »belső vers«-értelmezés és igazolás.” ALABÁN Ferenc, *Neoavantgárd a szlovákiai magyar lírában* = Uő., *Interpretáció és integráció: Irodalmi összefüggések világában*, Madách-Pozonium, Pozsony, 2002, 107. (Az önkomentár szövegbeli elhelyezhetőségére még utalunk.)

Elhelyezés

Ebben a széttartó kontextusban Tózsér Árpád költészete mindenekelőtt Kovács András Ferenc látásmódjával rokonítható. A '90-es évek közepén az irodalomkritika a *Mittelszolipszizmus* című kötetet (1995) – és visszamenőleg az addigi életmű egy vonulatát is (Mittelversek) – kirívó egyetértéssel helyezte a „szlovákiai magyar” líra kánonlétesítő pozíciójába. Erről a poétikai folyamatról – melynek igen fontos része a szerző *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról* című '89-es kötete is – Németh Zoltán így ír: „A '90-es évek [...] egy új, talán mindennél nagyobb kihívást jelentettek a Tózsér-líra számára. Az '50-es évekbeli népiességnek, az ezt követő népi avantgárdnak, a '70-es évek lírai modernséget lezáró redukcionizmusának megvolt a maga logikai sora. Még az ezt követő »új érzékenység« is illeszkedett egyfajta fejlődési modellbe, amely Tózsérnél egy közép-európai (magán)mitológia megalkotásával jelentkezett, s egy többé-kevésbé önmagába zárt korszak keretei között valósult meg. Ebből a szempontból a '90-es évek nemcsak poétikai értelemben kényszerítették ki a változtatás igényét, hanem a megváltozott társadalmi erőter felől is. [...] [Tózsér Árpád] pontosan érzékelt a megváltozott viszonyokat, s megtette az előkészületeket az új poétikai paradigma megteremtéséhez.”¹³ A Tózsér-líra fordulata tehát – melynek velejárója az esztétikum szerepének újraértékelése, a hagyománykezelés pragmatikai dimenzióinak felnyitása, a szülőföld patetikus fogalmának kiüresítése, az ironikus olvasás lehetőségének nyitottabb kiaknázása, a szubjektum-centrikus líraértési módok megingott helyzetének mérlegelése stb. – a *Mittelszolipszizmus* és a *Leviticus* című kötet megjelenése (1997) közti időszakra tehető.¹⁴ Korántsem véletlen, hogy az utóbbi az *Új versek* alcímet viseli, hiszen a szerző ezzel is utal a megváltozott lírai szituáció kezdetére. A kötet annyiban feltétlenül közel kerül a '90-es évek kanonizált nyelvhasználatahoz, hogy az egyértelmű olvasatok kisiklata, a jelenségelvű motívika visszaszorítása, a beszéd különböző szintjein megjelenő szövegközöttség, a szerepek-maszkok cserélhetősége stb. ebben szintén produktív nyelvi-poétikai képleteket eredményez.

Az életmű átrendezésének 1997-ig tartó folyamatát tudatosítja Tózsér Árpád összegyűjtött verseinek (*Négy negyed*) kiadása is, melynek 1999-es megjelenése visszamenőlegesen is rámutat a pályaszakaszon belüli „küszöb” tarthatóságára (a kötet az 1965-től 1997-ig keletkezett verstermést fogja egybe). Ez a gesztus ugyanakkor éppen azzal áll ellen a klasszikussá merevedés szimptomájának, hogy megalapozza a fordulat *utáni* pozíció elvárásait. Ilyen értelemben igen nagy várakozás előzte meg Tózsér következő kötetének megjelenését. A *Leviticushoz* több szállal kötődő *Finnegan halála* (2001) című verseskötet (alcíme szintén: *Új versek*) recepciója arról tanúskodik, hogy az opus – kis terjedelme ellenére (64 rövid oldal) – a hagyományhoz való kapcsolódási formák és az intertextu-

ális technikák szinte kimeríthetetlen játéklehetőségeit vonultatja fel. Beke Zsolt, Polgár Anikó, Sánta Szilárd és Vida Gergely elemzései¹⁵ abban megegyeznek, hogy a Tözsér-szövegek értelemirányainak felfejtését mindenkor kondicionálja a saját vagy az idegen textusok befogadói működtetése. Tözsér eljárása ebből a szempontból is Kovács András Ferenc mnemopoétikájával, emlékezettechnikájával rokonítható. Különböznek viszont az interpretációk annak megválaszolásában, hogy a *Finnegan halála* ténylegesen megújítja-e a Tözsér-költészetet (Németh Zoltán tanulmánya szerint például a klasszikus pozíciójába helyezi¹⁶). Amennyiben a folytonosság és a megszakítás alakzatait nem állítjuk szembe egymással, hanem a két jelenséget egymás funkciójaként értelmezzük, akkor közelebb juthatunk ahhoz a lírafelfogáshoz, melyet maga a Tözsér-korpusz évek óta szuggerál. Ennek fényében a múlt beszéde abban az esetben férhető hozzá másként, a saját idegensége és az uralhatónak vélt jelentések uralhatatlansága akkor válik tapasztalattá, ha kiépülnek azok a reflexív szerkezetek, melyek az *utániség* innovatív horizontjában szólaltathatók meg (nem mellékes, hogy az ide tartozó darabokban fontossá válik az „idő” és az „írás” konnotatív képességének kihasználása).

Ezzel függ össze a Tözsér-líra azon vonatkozása is, mely már-már közhelynek számít a recepcióban. Nevezetesen, hogy ez a költészet oly módon szembesül a posztmodern korszakhatárral, hogy továbbra is őrzi az előző paradigma (későmodern) szubjektumfelfogását.¹⁷ Az én integritásának a beszéd szintjén való fenntartása és az én mint jelölőnek a szövegbeli szétírása azonban szintén nem áll mindenkor ellentétben egymással (vagyis ez nem tévesztendő össze a versekben folyó – olykor Orbán Ottó „kiszólásaira” hasonlító – tematikus viták kérdésességével). Míg Tözsér esetében az előző inkább az önkomentár szerepét erősíti fel, addig az utóbbi a poétikai eljárások ezt ironizáló effektusára tereli a figyelmet. Mindkettő találkozhat a versek idézettségében, az újírás jelenorientált – és nem eredetelvű – gyakorlatában, azaz egy olyan oszcilláló dinamikában, mely áthatja a szöveg pragmatikai, grammatikai és retorikai szintjeit (idéző én, idézett én, retorikai vagy hipotetikus én). Innen nézve Tözsér Árpád költészete nem kis feladat elé állítja professzionális olvasóit. A jelen pillanatban annyi mindenképpen megállapítható, hogy a szelektálódó életmű – mely szelekciót nem csak az irodalomtörténet,¹⁸ hanem az aktuális versek látásmódja végzi el – olyan újraértelmezésekre szorul, melyeknek munkálatait az említett kritikusok és monográfusok már megkezdték.¹⁹ A szóban forgó kötetek széttartó esztétikai megoldásai (illetve a versszerűség folytonos újradefiniálása) mellett, az így értett lezáratlanságból következik, hogy Tözsér Árpád költészete folyamatos kihívást jelent az irodalomtörténeti, kritikai diskurzus számára.

15 A négy interpretáció blokkot képez a következő kiadványban: *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*, szerk. H. NAGY Péter, Disputationes Samarienses, 2., Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 2004, 101–136.

16 Vö. NÉMETH Zoltán, *A klasszikus pozíció elfoglalásának lehetőségei és veszélyei. Tözsér Árpád: Finnegan halála = Uő., A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 53–64.

17 A „közhely” itt nem feltétlenül pejoratív értelemben szerepel. A probléma megragadásához MÉSZÁROS Andrásnak az Irodalmi Szemle 1990/6-os számában megjelent írásához lehetne visszamenni (*Mittel úrról és a transzcendenciáról*). BEKE Zsolt is – nagyon találóan – innen indítja Tözsér-elemzését: *Az újírás alakzatai = Disputák között*, 101.

18 2004-ben látott napvilágot a *Tözsér Árpád legszébb versei* című kiadvány, Fűzi László szerkesztésében, az AB-ART Kiadó gondozásában.

19 Tözsér Árpád költészetéről eddig két monográfia íródott: PÉCSI Györgyi, *Tözsér Árpád*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995.; NÉMETH Zoltán, *Az életmű mint irodalomtörténet: Tözsér Árpád*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. (Az utóbbiban szerepel egy olyan fejezet is, amely a Tözsér-lírárt Baka István költészetének kontextusában olvassa.)

Első példa

Nézzünk két konkrét példát a fentebb és az utóbb említett dinamikára. Tózsér Árpád *Finnegan halála* című kötetének első darabja a *Sebastianus (miután az agyonnyilaztatását túlélte, és börtönbe zárták)*, amely jó példa az intertextuális-történeti látásmód érvényesítésére. A vers mindvégig egyes szám második személyű alanyt konstruál, grammatikailag egyetlen kijelentésben sem helyettesíthető a te az énnel, ezért nem önmegszólítással van dolgunk. A felszólítások és a kérdések („Ne panaszkodj!”, „Börtön?”, „S hallgass!”) előfeltételeznek egy másik hangot, tehát a költemény párbeszéd-szituációt körvonalaz. Méghozzá olyat, amelynek nem a kezdetén tartunk. A vers ilyen értelemben azt vinné színre, hogy amit olvasunk, annak egy másik szöveg megy elébe, azaz maga a vers valamire adott válaszként értelmezhető. A beszédhelyzetet azonban bonyolítja, hogy az indító strófa sorai nem identikusan megisméltődnek a többi strófa végén (a másodikban az első sor, a harmadikban a második sor, a negyedikben a harmadik sor, az ötödikben a negyedik sor), míg a záró versszak az első – szintén nem identikus – megfordítása. Ebből következően a beszélő önmaga szólamából is építkezik, úgy azonban, hogy azt folyamatosan újrendezi. Ebből a szempontból a szöveg funkciója megkettőződik: olyan válaszként működik, mely egyben önreferenciális természetű. Ezt a dinamikát ugyanakkor leképezi a költemény talán legfontosabb mozzanata: a börtönablak a „vers ablakával” képez párhuzamot. Innen már csak egyetlen lépés azt észrevenni, hogy a beszélő bizonyos kijelentései visszavonakoztathatók magára a szövegre. Vagyis a te börtöne a hozzá és róla íródó vers lenne, amely azonban nem jöhetne létre a te nélkül, mint ahogyan a te is a szöveg által kerül újabb szituációkba. Itt érdemes utalni a *Sebastianus* alcímére. A „miután az agyonnyilaztatását túlélte, és börtönbe zárták” a fentiek fényében azt is jelentheti, hogy „versebe zárták”. Ők. Harmadik személyben. A szöveg beszélője tehát idézett énként olvasható.

Tegyük fel tehát, hogy a vers szerzője az alcímmel egy olyan többes számra utal, mely elsődlegesen a mártír rosszakaróira vonatkozik. A szöveg azonban oly módon helyezi ezt más távlatba, hogy az alcímnak kölcsönzött értelem kivonja az állítást a szerzői intenció uralma alól. Ez utóbbi viszont nem jöhetne létre az olvasó tevékenysége nélkül, mely feledve az elsődleges jelentést a nyelv teljesítményére hagyatkozik. Ha tovább megyünk ezen a nyomvonalon, valószínűsíthető, hogy az értelmező nem fogja a költemény tapasztalatát sem a szerző szubjektumára, sem az én szólamára redukálni. Sokkal inkább a költői beszéd dialogikusságával és a nyelv megkerülhetetlen dinamikájával szembesül. Ez a jelenség akkor válik történeti tapasztalattá, ha a befogadó azt is érzékeli, milyen kontextusban olvas, milyen hagyományhoz utalja a mű irodalom-felfogása. A párbeszéd-szituáció köztessége, a lírai te kitüntetett szerepe, a börtönmetaforika alkalmazása, az önreflexivitás, a nyelv retorikai dimenziójának kiaknázása a tematika ellenében stb. mind-mind olyan sajátossága a versszerűségnek, melyek az utómodernségben tesznek szert különös fontosságra, gondoljunk például Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című kötetére vagy József Attila 30-as évekbeli költeményeinek legjavára.

A Tózsér-vers történeti kontextusát innen tekintve természetesen nem a Szent Sebestyén mítosz feldolgozásai alkotják, hanem a magyar utómodern líra poétikái. Felmerülhet azonban egy fontos különbség, méghozzá az idézetjelleg kapcsán. A 80-as–90-es évek költészetében megfigyelhető, hogy bizonyos szövegek az idézettechnikát kiterjesztik a beszéd-szituációra, illetve az idézést nem szemantikai, hanem pragmatikai eljárás-ként hozzák játékba, háttérbe szorítva ezáltal a szerzői innováció elvét. Ez persze azzal az irodalom-felfogással találkozik, hogy semmi sem garantálja az íródó szöveg ere-

detiségét, semmi sem garantálja, hogy ami elhangzik, nem hangzott már el valahol. (A szubjektum halála-típusú kijelentéseknek pontosan ez az egyik ismérve: ha a szövegnek pusztán egy másik szöveg megy elébe, az „Isten halott” állítás után kimondhatóvá válik pl. a szubjektum halála is, ami persze úgy is értelmezhető, hogy a régebbi értelemben felfogott szubjektum halott, vagyis változik a szubjektum-felfogás. Vagy: régi értelemben vett írás nem lehetséges, csak újírás stb. stb.) Szóval az idézettechnikák, a költői szerepkonstrukciók módosulása fontos tényezője az ezredforduló lírájának, és a *Sebastianus* feltétlenül ebbe a kontextusba is beilleszthető. Ha egyetlen mondattal kellene jellemezni e költeményt, azt mondanám róla, hogy Tózsér alkotása a későmodern hagyomány domináns szövegszervező képleteit eleveníti fel, ám azok idézhetőségét egy onnan nézve idegen beszédhelyzet közbeiktatásával teszi reflektálttá.

Nem véletlen tehát, hogy a *Sebastianus* a Tózsér-életmű egyik legtöbbet idézett darabjává vált az utóbbi években. Bár fentebb azt írtam, hogy szempontunkból a Szent Sebestyén mitológia mellőzhető, természetesen erre is épülhet releváns olvasat. Csehy Zoltán *Változatok Sebestyénre* című tanulmánya feltárja egy ilyen jellegű megközelítés archívumát. Ugyanakkor Csehy hangsúlyozza azt is, hogy

Ragasztószalag-szöveg, 1985



20 CSEHY Zoltán,
Változatok
Sebestyénre (Szent
Sebestyén alakja a
magyar lírában),
Kalligram, 2013/5.,
59–60.

Tózsér verse nem ekphraszisz, azaz nem műalkotás-leíró költemény a szöveg textuális értelmében: az ő verse Szent Sebestyént már a börtönbe vetve ábrázolja, azaz a végeredményben sikertelen lenyilazáson már túl, a végső halálos megkínzáson még innen. Maga Tózsér utal önvallomásában a Pollaiuolo-féle ihletésre: de e képet tulajdonképpen a szavak szintjén (ahogy azt az ekphraszisz műfaji kritériumai elvárnák) nem írja le: de mint absztrakciót, mint formastruktúrát, mint a nyilazás aktusának geometriáját jeleníti meg a versforma által. A versforma tehát előzménye annak, aminek tulajdonképpen teret ad. Tózsér a spanyol glossza (glosa) nevű lírai versformán alapuló sajátos ritmikai artikulációt teremt: a klasszikus glosa rendszerint mottóval indít, melynek sorai a költemény meghatározott pontjain szabályosan, mintegy glosszázva, költői jegyzetekkel ellátva térnek vissza. A forma lényege tehát a homályból vagy a sötétből eljutni a fénybe, az értelemhez, a megvilágosodáshoz. Ez az út lényegében Sebestyén útja is. [...] A Tózsér-vers varázsa épp abban áll, hogy a vers motívumai univerzalizálhatók: a sorai pedig elmozdíthatók, a világ átrendezhető, de a tehetetlen létezés folyamatosan önmagába fordul vissza.²⁰

Bár Csehy Zoltán értelmezése a verset a homoszexuális diskurzussal is kapcsolatba hozza, érzékelteti, hogy a szöveg valójában nem szolgál ki semmilyen ideológiát. Többértelműsége és többértékűsége az intermediális poétika következménye, mely a körséma alkalmazásával hurkokat létesít, folytonosan visszatér önmagába. Megelőlegezhető tehát, hogy a költemény értelemirányainak lezárása esendő vállalkozás volna.

Második példa

Az *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című esszévers jó példa arra, hogy a modális viszonyok miképpen befolyásolják a mediális „kódok” stabilizálhatóságát, és fordítva. Németh Zoltán a következőket fogalmazza meg az adott opusról (hosszabban citálom, de megéri; illetve szerepel benne a vers jó néhány sora):

[Tózsér] *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című versében, esszéversében Cselényi László *Negyedvirágzás* című kötete kapcsán írja le a következő megállapításokat a könyvről és a szlovákiai magyar irodalomról: »könyved is temető [...], lapjai / megannyi huszadik századi sír, amelyből úgy fakadnak föl a holtak, / szlovákiai magyar írók, költők, akár a vér egy régi sebből.« »Ó, mennyi közös barát, ó, mennyi torzó életmű s élet!« Majd így folytatja: »Új hazát kellett teremtenünk, / mert a régít már csak a felszín örvényei jelezték: hol süllyedt el. / S teremtetünk: Országház helyett sárral tapasztott Csemadok-házat, / Akadémia helyett Kisebbségi Tudatképző Kurzust, Nemzeti Színház / helyett Theszpisz-kordét. S mivel a soros Róma még ezt a nádtetős / provinciát se hagyta saját hazának neveznünk, elneveztük Szlovákiai / Magyar Irodalomnak. De ilyen erővel nevezhetjük volna akár / (Gombrowicz után szabadon s enyhe anakronizmussal) a már / seggbe rugottak s a majdan seggbe

rugandók abszurd operettjének. / Az irodalomhoz sokáig alig volt több köze, mint Jourdain úrnak, / aki irodalmi tanulmányai elején arra volt büszke, hogy lám ő / máris prózában beszél! – Nos, hát így van ez, kedves barátom: / ha a szlovákiai magyar irodalom még mindig 'szlovákiai' – / elég baja az neki!« [...] Illetve: »Egyébként állítólag: annak idején a szóban forgó veszettül virágzó / szlovákiai magyar irodalmat éppen te meg én támadtuk nem kevésbé / veszett módon. S nem állítólag, hanem valóban: egy egész évtizedig / küzdöttünk tolárd költők, írók és félig sem művelt drámaszerzők ellen [...]«.

Tózsér kemény szavai a megnevezett provincializmus, tudatlanság, műveletlenség, igénytelenség miatt tartják mára hiteltelennek a szlovákiai magyar irodalom terminusát. Használhatatlan fogalomnak, amellyel a tehetségtelenség takarózik. A tehetségtelenségnek – amely képtelen irodalmi hatást kifejezni egy tágabb, értékorientáltabb kontextusban, a magyar irodalmi nyelvet használók virtuális közösségében – van szüksége egy szűkebb, leszűkített mozgástérre, amelyben talán mégis hatást fejthet ki. És erre nagyszerűnek tűnik a szlovákiai magyar irodalom terepe és fogalma, amelyet Tózsér torzóban maradt, méltán feledésre ítélt életművek fedőneveként értelmez.²¹

Nos, nem fogom Németh Zoltán kijelentéseit sem cáfolni, sem igazolni (mindkettőt meg lehetne tenni, hiszen az intézményrendszer és az esztétikai tapasztalat között nincs automatikus összefüggés, a lejegyzőrendszer nem kommunikál), amit ugyanis kifogásolok a fenti eljárásban, az más természetű. Először is, nem idézi a kritikus a Tózsér-vers alábbi szöveghelyét:

De mint ahogy a politikai pártok
s az ellenzékük: ma az egykori világirodalmi hevületünk s a néhai
szlovákiai magyar irodalom csak együtt adják ki az emlékeink
parlamentjét.

Nyilvánvalóan azért nem hivatkozik erre a részletre a kritikus, mert nem támasztja alá a mondandóját. Ez az eljárás, miszerint azt idézi, ami az elméletét támogatja, azt viszont figyelmen kívül hagyja, ami nem, egyrészt tudományos szempontból kifogásolható (kb. így nem szerencsés verset elemezni), másrészt remek példa az úgynevezett publikációs elfogultságra.²² A Tózsér-vers jóval komplexebb annál, hogy kisa-játítható legyen az egyik szólama. Nézzük röviden a részleteket.

A vers címe (annak architektuális jellege) a modalitás fontosságára utal („utómodern fanyalgás”). A modális viszonyok összetettségéhez azonban több apróbb mozzanat is hozzájárul.²³ Egyfelől fontos, hogy az intézményrendszerre vonatkozó felsorolás többes számban van („S teremtettünk” stb.), vagyis a beszélő maga is részét képezi az általa idézett tendenciáknak. A többes szám azután elkülönbődik a szövegben, a szerzők elleni küzdelem konstatálásakor már a „te meg én” grammatikai alannal azonosítható. Ez a folyamat legalább annyira szól intézményrendszer és irodalmi minőség szétválasztásáról, szétkapcsolásáról, mint a szlovákiai magyar irodalom „szlovákiaságának” kritikájáról. Első közelítésben tehát a vers éppen az intéz-

21 NÉMETH Zoltán, *A szlovákiai magyar irodalom „önreprezentációja”*, Partitúra, 2010/1., 103., kötetben: *Uő., Az életmű mint irodalomtörténet. Tózsér Árpád*, 41–42.

22 A tudományelmélet így nevezi azt a jelenséget, amikor egy szerző – szelektív módon – csak azokat az eredményeket közli, melyek elgondolásainak megfelelőnek, vagy tágabb értelemben, valaki nem mondja el a teljes történetet. A tudományos gondolkodás fontos komponense azonban, hogy azokat a tényeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül, melyek az elméleteinket nem támasztják alá.

23 Ezt mindjárt a vers felütése is jelöli (jelöletlenül), hiszen az első sor Ady híres versének, a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* c. költeménynek a metaforikáján keresztül egyben ellensúlyozza is a beszédsszituáció kitüntettségét. Adynál: „Rózsafavonóként nagy zöngésű húrhoz / Sűrűlédjek ez írás Móricz Zsigmond úrhoz.” Tózsérnél: „Sűrűlédjek jelen írásom korántsem rózsafa nyirettyűje / avantgárd költőbarátom, Cs. Laci ezúttal prózai kötetéhez.”

24 NÉMETH, I. m.,
104.

25 Az irodalomtörténeti fogalmak nem úgy működnek, mint a természettudományos fogalmak, ezért az intézményrendszer és a mindenkor olvasás függvénye lesz, hogy mit is jelentenek éppen. Ez nem minden szempontból van így jól, de ez a helyzet.

ményi kontextus megkerülhetetlenségével szembesít, legyen az bármilyen; s ezzel párhuzamosan veti fel az értékinstanciák elhelyezhetőségét. Ebben az értelemben különbség van „szlovákiai magyar irodalom” (amit az intézményrendszer tart fenn) és „szlovákiai magyar írás” között (ami a szerzők teljesítménye). Innen nézve a szöveg beszélője azonosul a tárggyal, de mégsem azonos vele maradéktalanul. Ebből következően a „szlovákiai magyar irodalom” olyan alakzata a versnek, melynek stabilitása és referencialitása megkérdőjelezhető (de legalábbis kontextusfüggő).

Menjünk kicsit tovább, hiszen ennél a fejleménynél talán érdekesebb, hogy a „szlovákiai magyar irodalom” alakzata rendre az allegória ismérveivel társul a szövegben (töredezettség, fragmentáltság, mortifikáció), illetve részben világirodalmi utalások stabilizálják időlegesen, majd korrigálják a róla való beszédet. Vagyis innen nézve is megfigyelhető egy hasadtság, ugyanis a „szlovákiai magyar irodalom” úgy lesz a szöveg allegóriája, hogy specifikumát és identitását megbontja a világirodalmi hálózat. Ez a temporális folyamat a „virágzás” visszavonására épül, és egy lényeges mellékjelentéssel látja el a vers fentebb idézett sorait: a „világirodalmi hevület” és a „szlovákiai magyar irodalom” együttese elválaszthatatlan a szöveg emlékezetétől, tehát ezeknek az alakzatoknak a konkrét mozgásától.

Ezek a megoldások egyre inkább arra figyelmeztetnek, hogy a Tözsér-vers a retorika kisajátíthatatlanságát viszi színre, a tematikát pedig ennek rendeli alá. A polimodalitás mellett a folytonos önreflexiók, a műfaji kódok felülírása és az „utómodern” jelölő korszaktévesztő funkciója (a szöveg történeti indexének szempontjából) is támogathat egy olyan olvasatot, mely szerint a vers a „szlovákiai magyar” irodalomhoz társítható ideológiákat leplezi le (nem csak Cselényiét!). Abban az értelemben is, hogy tagadás és igenlés bipolaritása mellé a komplementaritást, megsemmisítő kritika helyére pedig a fanyalgást állítja (miközben a megértés hermeneutikai művelését és az emlékezet kontinuitását hangsúlyozza).

E kör után tegyük még hozzá, hogy Németh Zoltán az ideológia deklarálása után ráérez még valamire a szöveg elmozdulásai kapcsán: „a szlovákiai magyar irodalom létének tagadása voltaképpen fenntartja és folytatja a bírálat alá vett fogalmat?” – teszi fel a kérdést a kritikus.²⁴ Az *Utómodern fanyalgás...* alapján erre a kérdésre igenlő válasz adható, hiszen egyfelől a fogalom terjedésének nem feltétele az igazságtartalom, másrészt viszont e terminus jelentése az adott kontextus felől íródik bele a konkrét mintázatba.²⁵ Emellett az is bizonyos, hogy Tözsér ehhez hasonló művei azzal érik el hatásukat, hogy – s úgy tűnik, erre az esszévers műfaja nagyon is alkalmas – amit prózai diskurzusként tartalmaznak, azt ugyanott költői retorikával kibillentik. Ez a mediális eljárás szerencsére mindmáig jellemzője maradt Tözsér Árpád költészetének.

L. VARGA PÉTER

„A papír partján”

Genezisek, archívum és a „köztesség” materializálódása
Tőzsér Árpád költészetében*

Költői filológia és (poétikai) határhelyzetek: közelítések a Tőzsér-lírához

Tőzsér Árpád 1979-es, *Genesis* című, azóta újabb kiadást megért retrospektív kötete első, „előszó helyett” szereplő önéletrajzi valóságában a következőképp nyilatkozik költői munkája kezdeti huszonöt évéről: „Mintegy negyedszázada írok verset, s nehéz lenne megmondani, hogy az elkövetkezőkben e negyedszázad melyik elhagyott kísérletéhez térek még vissza, melyiket viszem tovább; de ebben a pillanatban az *Érintések*ig ívelő, objektivizáló világ- és önéleírások vonala látszik a legtöretlenebbnek.”¹ Az *Érintések* anyagát a szerző „kimunkáltabb tárgyverseknek” nevezi,² és ennek annyiban nem mond ellent a recepció sem, hogy Tőzsér költészetében hangsúlyosan kimutatja az újholdas-tárgyias líra (Pilinszky, Nemes Nagy, később többek közt Oravecz Imre) hatását a hetvenes években. A tárgyias, illetve hermetikus líra kortársi tapasztalata egyebek mellett tetten érhető a visszatekintő, 1995-ben publikált *Mittelszolipszizmus* kötet *Jalusionisták* című versében is (a mű két esztendővel később a *Leviticus*ban ugyancsak helyet kapott), amelynek költői dikcióját az önéletrajzi, sőt irodalomtörténeti beszédmóddal való érintettséggel ugyancsak magyarázzák.³ A *Nemzedéktársainak*, *egy outsider* alcímet viselő szöveg visszaemlékező-vallomástevő beszélője a kortárs magyar költészet több alakját és poétikáját megidézi, ami filológiai-poetológiai, illetve nemzedéki és geográfiai értelemben is kirajzolja azokat a hatásösszefüggéseket, amelyek egy *outsider* identitását megalapozzák. Egy olyan *outsider*ét, aki részt is vállal a folyamatokban (hiszen utólag beírja magát azokba), de kívül is reked azokon. Cselényi László vagy Tolnai Ottó neve a hasonlóság alakzatait villantja fel a szövegben, a hatvanas évek Prágájának, Varsójának vagy Párizsának említése (geográfiai tekintetben legalábbis mindenképp) a másság vagy távoliség alakzatait idézheti meg. E másság Oravecz Imre 1972-ben, tehát az *Érintések* kötettel egy időben megjelent első verseskönyvével, a *Héjjal* történő szembesülés során mutatkozik meg a legkarakteresebben a vers megszólaltatta múlt poétikai-diszkurzív áramlatai közt:

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az MTA–ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport *Kultúraalkotó médiumok, gyakorlatok és technikák* (TKI 01241) című pályázata támogatásával valósult meg.

1 TŐZSÉR ÁRPÁD, *Genesis*, Madách-Posonium, Pozsony, 2006, 23.

2 Uo.

3 Lásd ehhez még az *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című esszéverset, illetve befogadtörténetét (NÉMETH ZOLTÁN, *Az életmű mint irodalomtörténet. Tőzsér Árpád*, Kalligram, Pozsony, 2011, 40–42.).



4 Lásd még például: „objektív nyelvet próbálunk magunknak teremteni, le akarjuk magunkban törni az eleve elrendeltetett »önzést«”. *Disputa mint termékeny feszültségforrás*. Tózsér Árpád levele H. Nagy Péterhez = CSANDA Gábor (szerk.), *Somorjai disputa. Az élő szlovákiai magyar írásbeliség c. szimpózium előadásai*, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2003, 222–234, 224–225.

5 1950-ig, tizenöt éves koromig Magyarországon jártam iskolába. Négy éven keresztül, 11-15 évesen annyit gyalogoltam, mint talán azóta együttvéve sem. Ha szünetekre vagy nagyobb ünnepekre hazautaztam, Salgótarjánban szálltam ki a vonatból, aztán hazáig jó harminc kilométert gyalogoltam.” *Genezis*, 5. Később, a gyaloglás végét a tanulmányok otthoni folytathatósága jelentette: „1949-ben megkaptam (s gondolom, minden Magyarországon tanuló szlovákiai magyar diák megkapta) a magyar hivataloktól az értesítést, hogy vagy kérvényezzem meg a magyar állampolgárságot, vagy menjek haza (azaz Szlovákiába), hisz már otthon is tanulhatok magyarul. S én csomagoltam s hazajöttem. Pedig már az útlevelem is megvolt. Szép fehér, merített papír, kéttrét hajtva, fényképpel ellátva. Hideg, lélekfagyasztó szemmel néztem belőle a világra. Nemigen tetstett, hogy haza kell jönnöm. Pontosabban az nem tetszett, hogy nem próbáltam ki az útlevelemet. Szerettem volna látni, ahogy az addig rettegett katonák, fináncok az útlevelem láttán megszeliődülnek: szerettem volna egyszer szabadon s nem szökve átlépni a határt. De apám hajthatatlan volt, s az 1950/51-es iskolaévet már itthon, Rimaszombatban kezdtem.” *Genezis*, 8–9.

6 Sánta Szilárd ezt viszonylagosító megjegyzése ennek a színekdochikus viszonyrendnek a kényszerítő erejéből fakad; e szerint a tózséri életmű „már rég szétfeszítette a regionális, kisebbségi horizontból való hozzáférhetőség kereteit”. (A megjegyzés a *Finnegan halála* verseskötet megjelenésének idejére tehető, de bizonyosan nem az övé az első reflexió ebben az összefüggésben.) SÁNTA, *Szövegek vonzá-*

S aztán megjelent Oravecz Imre furcsa kötete, a *Héj; Régi órán iszik a ló a száromk gazban mohás a kismutató* – mit tudtam én még akkor, hogy itt valaki a szemem láttára éppen garantáltan urbánus verset csinál abból a nehéz szalmaszagból, amelyből én csak valami suta népi avantgárdot tudtam kevercelni, azt láttam, hogy vége a hatvanas éveknek, s valaki leereszti a hallgatás gondolatjelének kozmikus sorompóját, s ugyanazon a mondaton belül bár, mégis valami teljesen mást kezd. Ez volt Oravecz Imre.

A „népi avantgárd”, melyből az „urbánus” vers és egy időbeli-diszkurzív cezura csinál valami mást, ami folytatása lehet a tárgyas-hermetikus megszólalásmód éppen alakuló honi hagyományának, valamint az úgynevezett „objektívizáló világ- és önleírások” 1979-ben affirmált – majd a *Genezis* 2007-es újrakiadásában identikusan citált előszavában ismét előkerülő – poétikája lehet tehát a Tózsér-líra deklarált eredete,⁴ olyan genezis, amely a visszaemlékező-biográfiai reflexiókban irodalomtörténeti vonatkozások gyűjtőhelyeként a korszak „outsiderét” azóta megszilárdult referenciapontokhoz kapcsolja. Tózsér az idézett 1995-ös kötetben szereplő versben nyilvánvaló módon olyan magánbeszédet valósít meg, amely a „kívülállót” területi-geográfiai tekintetben is azonosítja, s miként a *Genezis* „előszava helyett” olvasható vallomása *Gyalog egy vers és a „szlovákiai magyar irodalom” határában* címet viseli, a szerzői figura is akként a személyként képződik meg, aki felnötté válásának részeként a határon keresztül oda-vissza gyaloglás élményét emeli ki. A gyaloglás megszűntével azonban a szeparáció tapasztalata a „kívülállósággal” való azonosulás élményét jelenthette, s annak a történeti-kanonizációs dilemmának a lehetséges kezdetét is, amely a „szlovákiai magyar irodalom határában” az irodalom integritását a kisebbségi lét felől kényszeríti szemlélni.⁵

A „szlovákiai magyar irodalom határában” képletesége a határ menti, azokon átívelő valóságos séták és utak természetére nézve, valamint a Prága–Varsó–Párizs (és Budapest) tengely az említett irodalomtörténeti-poetológiai referenciapontokkal tehát kirajzolni látszik a kornak és a hagyománynak azon területeit, amelyek egyszerre tűnnek síkszerűnek – pontok: azaz nevek, városok, territóriumok kapcsolódnak egymáshoz, érintkeznek egymással –, továbbá térbelinek: színekdochikus viszonyrend alakul ki az areális alá- és fölérendeltségek okán, aminek a képzete tulajdonképpen azóta sem szűnt meg.⁶

A Tözsér-líra genezisének – mely itt az ön-eredet alakzataként jelent meg – kontextusai azonban 1972-vel, 1979-cel vagy 2007-tel (tehát az *Érintések* és a *Genezis* megjelenésének éveivel) még nem pontosan leírhatók. Filológiai tekintetben nem csupán az újraírt vagy átírt, azaz önidézetekben is gazdag költészet poétikai státusára gondolhatunk, hanem arra a két (illetve több) további gyűjteményes anyagra, melyek 2005-ben (*Tözsér Árpád legszebb versei*, az AB-Art sorozatában) és 2010-ben (*A vers ablakán kihajolva*. Válogatott versek) lettek publikálva.⁷ A *Genezis* az időben visszafelé haladva alkotja meg a pálya kitüntetett szakaszait, ahol az időbeli végpont (1979) azért lehet a materiális mű kezdete, mert oly módon nyit a múlt felé, hogy már a lehetséges jövő (az „objektívizáló világ- és önleírások” költészete) irányába tekint. A *Jalousionisták* azonban már olyan múlttapasztalattal rendelkezik, amelyben a referenciapontok rögzítettek, s alkalmasint hangsúlyeltolódásokat eredményeztek mind a reflexió tárgyává tett irodalomtörténeten, mind az egyéni poétikákon belül. *A vers ablakán kihajolva* válogatott anyaga például megtartja az időrendi sorrendet, az *Érintésekből* átemelt versek közül azonban 18 egyezik meg a *Genezis*ben szereplőkkel, és – érthető módon – jóval nagyobb hangsúly helyeződik a *Mittelszolzipszizmustól* következő darabokra. Ebből a perspektívából nézve a Tözsér-líra eredetének súlypontja is mutathat némi eltolódást, és viszonylagosíthatja az úgynevezett „népi avantgárd” vagy „urbánus”-„objektívizáló” nem pusztán poétikai kategóriáinak történeti jelentőségét, vagy legalábbis az életművön belül betöltött jelentőségét, a törések, váltások két oldalán szereplő tényezők azonos relevanciáját. Ismerünk olyan meglátást, mely a Tözsér-életművet *irodalomtörténetként* mutatja be, vagyis olyan konstrukcióként leírhatónak, amelyben történeti különbségtelekkel eltérő poétikai alakzatok állapíthatók meg, és ezekhez modellszerűen hozzárendelhető történeti indexek (például „későmodern”, „posztmodern”) társulnak.⁸ Egy hasonlóan gazdag és hosszú életművön belül valóban eltérő minták és hatások, poétikák és megszólalásmódok sora azonosítható (gondoljunk csak a Tözsér által a fent citált versben szintén hivatkozott Tandori Dezsőre), s ezek számos helyen – akár tematikusan is – kapcsolódhatnak irodalomtörténeti formációkhoz és az e formációkon belüli szereplőkhöz. E reflektált viszonyrend kialakítása azonban korántsem biztos, hogy egy hatástörténeti értelemben vett irodalomtörténet egymást követő korszakainak feleltethető meg pontról pontra, mint inkább egyfajta diverzitást, széttartást eredményez, amelynek nem egyezőek a súlypontjai, s talán nincsenek is mindenütt olyan reflektált viszonyban egymással, hogy szorosabban vett irodalomtörténetként válják olvashatóvá. (Jóllehet az irodalom történetei az egységes elbeszélés mellőzésével diverz vagy rhizomatikus struktúrát hozhatnak létre, a modellszerűséget kirajzoló történeti indexek nem annyira az egymásmelletiség, mint inkább az egymásra következés logikája szerint olvas-

sában = H. NAGY Péter (szerk.), *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004, 121–125, 121.

⁷ Hasonló, az életmű addigi szakaszait áttekintő könyv 1999-ben is napvilágot látott, s az ebben szereplő művek időhöz való viszonya szintén kétirányúságot jelöl, amennyiben a lehetséges jövőbeli poétika irányát a múlt újraértésén keresztül jelöli ki. H. Nagy Péter a következőképp fogalmaz ennek kapcsán: „Az életmű átrendeződésének 1997-ig tartó folyamatát tudatosítja Tözsér Árpád összegyűjtött verseinek (*Négy negyed*) kiadása is, melynek 1999-es megjelenése visszamenőlegesen is rámutat a pályaszakazon belüli »kűszőb« tarthatóságára (a kötet az 1965-től 1997-ig keletkezett verstermést fogja egybe). Ez a gesztus ugyanakkor éppen azzal áll ellent a klasszikussá merevedés szimptomájának, hogy megalapozza a fordulat utáni pozíció elvárását.” H. NAGY, *Hagyománytörténet. A „szlovákiai magyar” líra paradigmái 1989–2006*, AB-Art, Pozsony, 2007, 13 (kiemelés az eredetiben).

⁸ NÉMETH Zoltán, *Az életmű mint irodalomtörténet*, különösen 56–82.

9 Ennek mintegy kinyilatkoztatott költői tézise, ars poetica a *Mittelszolipszizmus* V. szakaszában olvasható: „minden létező forma: Között. / Érzik: Között az Ég s az a Pokol. / Közöttek sora az idő s a tér, / Között a csillag és minden bokor, / a Nagy két széle két Nagyobbat ér.”

tatják az irodalom történetét. Ennek – hatástörténeti – kimutatása azonban nem történik meg az *életmű mint irodalomtörténet* típusú alakulásrendben.)

Filológiai és irodalomtörténeti tekintetben természetesen meglehetősen sommás, leegyszerűsítő és talán helytelen is volna, ha a versek történeti elhelyezhetőségét a versbéli kijelentések alapján tartanánk lehetségesnek, még akkor is, ha ebben – bár ez is meglehetősen vitatható állítás – a lírai dikció valamiképp az értekező beszéd modalitásával bír. A Tözsér-vers leíró-konstatív passzusai (például: „Orbán a kentaur-mivoltával képesített el, / azzal, ahogy előlről nézve Berzsenyi-formájú / világgépző léleknek láttam, de ha mögéje kerültem, / nyírfasöprűnyi farka alól Csokonaiként szellentgetett rám. / De a lényeg persze az volt, hogy az Orbán-vers kemencéjében / nemzedékünk közhelyei nehézfémekké tömörültek. / Tolnai mester kohójában viszont a nehézfémek olvadtak vissza / a közhelyekbe.”) a mindenkori líraiság eszközeit alkalmazzák – melynek ismérvei időben változóak, azaz maguk is történetiek –, szemben az egzakt fogalmisággal, amely a tudományos-értekező beszédmód pozícióit jelölné. Ez a feszültség, mely poetizálja az irodalom valóságának figuráit, legfeljebb költői filológiát hoz létre, de ez a filológia abból a szempontból figyelemre méltó, hogy megelőlegezi a hagyományból táplálkozó és az azzal dialógusba lépő költői beszéd hol szerepszerű, hol valomásos feltételeit. Ily módon felvillantja a kései Tözsér-líra horizontját, ahol irodalomtörténeti autoritások népesítik be a költői világot, és a képződő költői beszéd pozíciója – ha tetszik, genezise – az ezekkel az alakokkal létesíthető viszonyban stabilizálódik. Nem irodalomtörténetként, hanem filológiai (magán)univerzumként, ahol a „kívüliség” és a „másság” a beszéd által létesülő viszony eredménye, ugyanakkor a beszéd mindezek felszámolója is. Így tekintve talán az is magától értetődőbb, hogy a „vers a versről” Tözsérnél is fontossá váló toposza nem egyszerűen irodalomtörténeti, illetve beszédmódbeli váltásokat és a rétegzettség komplexitását hivatott explikálni, de a történő idő – a múlt, a jelen és a jövő lefolyása során a *közteség* – írásban, megszólalásban megragadott, s mindig újíráásra szoruló genezisést.⁹ Mindez olyan ritmust ad ki a Tözsér-líra makroverzumban, mely az újrakezdésekben egyszerre igyekszik átszituálni a vers poétikai hatóerejét, illetve ama dikciónak a kétirányúságát, mely hang és esemény, írás és történés konstellációiban születik. A továbbiakban ezekre a paradoxnak tűnő szerkezetekre irányítjuk a figyelmünket, s megpróbáljuk a szöveggenezések és a múltkonstrukciók összefüggéseit megragadni.

Filológia és archívum – az önmagát alkotó múlt hangjai

A Tözsér-líra intertextuális gazdagsága és önkomentáló jellege tulajdonképpen rendre azt a kérdést veti föl, hogy idő és írás, ese-

mény és tapasztalat miként rögzíthető az úgynevezett „köztesség” terében. Mert ugyan a „Mittel” horizontjai olyan meghatározottságot is jelentenek, amely meglehetősen tág szociokulturális és geográfiai-kartográfiai tekintetét feltételez, kétségtelen, hogy az olvasás allegóriájaként a távolodás és a közeledés folytonos és felfüggeszthetetlen mozgását ragadják meg az alkotás és a befogadás alapélményében. A folyamat allegorikussága épp az idő kiiktathatatlanságából következik, ily módon a távolodás és a közeledés – a *köztesség* léttapasztalatából eredően – az írástevékenység felfüggeszthetlenségének következménye. Olyan következmény, mely a Tözsér-líra értelmében elkerülhetetlen, sőt szükségszerű és újra és újra bekövetkező (át)írással jár. A folytonosság és a megszakítottság az idő és az írás síkján ugyanúgy reflektálhatóvá válik, mint a keletkező filológiai termék vagy az önmagát is színre vivő archívum.

Amennyiben a folytonosság és a megszakítás alakzatait nem állítjuk szembe egymással, hanem a két jelenséget egymás funkciójaként értelmezzük, akkor közelebb juthatunk ahhoz a lírafelfogáshoz, melyet maga a Tözsér-korpusz évek óta szuggerál. Ennek fényében a múlt beszéde abban az esetben férhető hozzá másként, a saját idegensége és az uralhatónak vélt jelentések uralhatatlansága akkor válik tapasztalattá, ha kiépülnek azok a reflexív szerkezetek, melyek az *utániség* innovatív horizontjában szólaltathatók meg (nem mellékes, hogy az ide tartozó darabokban fontossá válik az „idő” és az „írás” konnotatív képtességének kihasználása).¹⁰

Az „utániség” horizontja feltétlenül tapasztalati horizont, vagyis temporális, és valamely megértésszituációban való benneállást tételez. Ennek ismérvei azonban az „írás” *köztessége* által mutatkoznak meg, és a költői korpusz olyan archívumként rajzolódik ki, mint ami immateriális (hang, emlékezeti) és anyagszerű (írott, lejegyzett, a könyvtárgy *köztességébe* zárt) komponenseket egyaránt fölvonultat. (Attól most tekintsünk el, hogy lehetséges-e hang és emlékezeti konstrukció anyagi lejegyzőrendszer híján, s jelezzük, hogy a fogalomhasználat e helyütt inkább a szellem/matéria dichotómiájában utal a szellemtudományok és a materiális kultúratudományok terminuskészletére.) A hang-émlékezeti és írott-archiváló tevékenység tehát radikálisan intertextuális és filológiai, amely során a történelem- és énkonstruáló emlékezet valóban a másság/idegenség átsajátításán keresztül rögzítése, valamint a saját magát is színre vivő, azaz határait önmagából megteremtő archívum létrejötte szerez mindennél jelentősebb érvényt magának. Az archívum itt a „múzeum” metaforájával egészül ki, a gyűjtő- és lejegyző tevékenység pedig az „innováció” és az „invenció” esztétikai szemhatárában válik értelmezhetővé: „A Tözsér-versek eredet- és helyzetjelölő protézisei [...] a lábjegyzetek, verselőszavak, zárójeles megjegyzések révén az ecce philologus! gesztusával társulnak. A Tözsér-idióma sajátja, hogy állandóan elemzi és több nézőpontból mutatja fel önmagát. A versek egyfajta anyaggyűjtés vagy spontánabb módon: feltalálás eredményei.”¹¹ Kétségtelen, hogy a

10 H. NAGY, *Hagyománytörténet*, 14 (kiemelés az eredetiben).

11 POLGÁR Anikó, *A múzeum és környéke = Disputák között*, 111–119, 111. A dolgozat a *Finnegan halála* kapcsán fogalmazza meg állításait, a bevezető passzus azonban mintegy előzetesen a tözséri korpuszra is vonatkozatható.

12 A vonatkozó kötet (*Körök*, 1985) tekintetében retrospektív módon, például Németh Zoltán szerint e könyv „a visszatekintés, a rendszerezés, a lírai alaphelyzet tudatosításának a kötete”, lásd NÉMETH, *Az életmű mint irodalomtörténet*, 97.

13 Beke Zsolt is fenntartással fogadja „a jelentés maradéktalan átöröklődésének” lehetőségét a Tözsér-lírában, lásd BEKE, *Az újírás alakzatai = Disputák között*, 101–110, 104. Polgár Anikó ugyancsak a *Finnegan halála* kompozíciója kapcsán a következőképp fogalmaz: „Többnyire nem is véletlen allúziókról, hanem egyfajta emlékezetfrissítésről, anakephalaliosziszról van szó: a Tözsér-vers vagy a keretkompozíció szerint szerkesztett *Finnegan halála* című kötet mégsem egyszerűen már elhangzott szövegek szövegzése, sűrített újrafelmondása, hiszen a kellő nyomatékot mindig a jelen horizontja adja meg.” POLGÁR, *A múzeum és kömyéke*, 111–112. E ponton utalhatunk tehát arra is, hogy a tözséri poétikai eljárás a kortárs magyar költészet kontextusában a Kovács András Ferencével rokonítható, a hang individualitása ugyanis az emlékezettechnikával nem vész el. (Lásd H. NAGY, *Hagyománytörténet*, 13. Hozzá lehet tenni, hogy poetológiai-szubjektumelméleti vonatkozásban ennek történeti indexei a késő- és a posztmodernség jellegadó jegyeihez kötődnek: „[...] ez a költészet oly módon szembe-sül a posztmodern korszakhatárral, hogy továbbra is őrzi az előző paradigma [későmodern] szubjektumfelfogását. Az én integritásának a beszéd szintjén való fenntartása és az én mint jelölőnek a szövegbeli szétírása azonban szintén nem áll mindenkor ellentétben egymással [...]” Uo., 14. A idevonatkozó szerzői ars poetica a következőképp hangzik: „a jó költőknek sikerül a [vélt] személyüket úgy »szituálniuk«, hogy abból minél kevesebb [esetleg semmi sem] látszódjék, viszont az a munka, az a produkció, amelynek eredményeképpen a produktum, a vers megszületik, az minél markánsabban rávalljon a mesterre.” *Disputa mint termékeny feszültségforrás*, Tözsér Árpád levele H. Nagy Péterhez, 225.)

14 H. NAGY, *Hagyománytörténet*, 14 (kiemelés: LVP).

15 Tulajdonképpen ezt afirmálja Németh Zoltán is, amikor Tözsér kapcsán Kulcsár Szabó Ernőre hivatkozik: „aki csak őrzni képes a múltját, előbb-utóbb elveszíti azt”. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A jubileum üzenete = Népszabadság*, 1995. október 6, 15. = NÉMETH Zoltán, *Az életmű mint irodalomtörténet*, 95.

paratextusokkal feldúsított lírai szövegek pozíciója módosul, amennyiben e textusok a lírai világ elemeiként nyernek jelentést, vagy legalábbis ama filológiai műveletekre irányítják a figyelmet, amelyeket maguk a szövegek is végeznek, illetve amelyekre a művel foglalatostkodót felhívják. Az „eredet- és helyzetjelölők” azért protézisek, mert maguk is helyettesítenek valamit, kontinuitást létesítenek voltaképpen egy allegorézisen keresztül. Mafelől a „kör” alakzata – mely ugyancsak e költői korpusz leírhatóságát kísérli meg¹² – így szemlélve sokkalta inkább tűnik a többszörös bennfoglaltság allegóriájának, mint a központi/centrális eredetének, ahol „van olyan jelentés, idő, történelem, amely »maradéktalanul« átöröklődhet”.¹³ Ezért lehetséges, hogy „az én integritásának” későmodern és „az én mint jelölőnek” posztmodern paradigmája végül is egyidejűséget eredményez, s míg az előbbi „az önkomentár szerepét erősíti fel”, az utóbbi „a poétikai eljárások ezt ironizáló effektusára tereli a figyelmet. Mindkettő találkozhat a versek idézettségében, az újírás jelenorientált – és *nem eredetelvű* – gyakorlatában, azaz egy olyan oszcilláló dinamikában, mely áthatja a szöveg pragmatikai, grammatikai és retorikai szintjeit (idéző én, idézett én, retorikai vagy hipotetikus én).¹⁴ Konszenzus mutatkozik tehát abban, hogy a Tözsér-líra múlt-hoz való viszonya nem az identikus idézhetőség horizontjában, hanem a jelenelvűség folyamatosságában és felfüggeszthetlenségében létesül.¹⁵ E létesülés hozza létre (materiális értelemben is) az archívumot, s rögzíti a „köztesség” feltételeit: azt az egyik irányból távolodó, a másik felé pedig közelítő mozgást, ami a „jelen” mindenkorí sajátja, és aminek – immár materializálódó absztraktságban – „a Nagy két széle két Nagyobbat ér” (*Mittelszoliszizmus*). Egy retorikailag létesülő szóelemény következtében itt azonban az „ér” szó jelentése az „érint” és a valamivel „egyenértékű”, „felérő”, illetve „érvényes” többértelműségében destabilizálódik, aminek következményeként a köztettség, a *Mittel* felértékelődik az azt határoló limesek ellenében. Pontosabban a köztettség kétoldali – s egyszerre térbeli és időbeli – kontinuitása mellett ugyanolyan nyomatékossá válik kiterjedésének jelenbeli nagysága és érvényessége. A rögzítés/lejegyzés létrehozza az archívumot,

amely a köztesség fázisában újrakonstruálva tárolja a múltat, e folyamat során azonban a felfüggeszthetetlen jelent alkotja meg, az archívum ön-archiváló mozgását.¹⁶ A filológiai tevékenység saját filológiáját is megteremti.

A genezisek tehát mindenekelőtt azt a folyamatot inszcenírozzák, mely által a költői névvel keletkező diskurzus megalapul, de egyúttal el is szakad közvetlen eredetétől, és a műalkotás érzékisége révén léptet be az esztétikai viszonyba. A szó hermeneutikája a felidéző-evokatív erőben rejlik, semmint a megnevező aktusban – jóllehet a mondás aktusának e deiktikus karaktere megőrződik –, a vers textúráját képező kommentár pedig az újramondás eseményében és a megértés számára kínált mű hangzó létében a nyelv és a hagyomány autoritásának való kitettségről tanúskodik. A *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből* második szakaszának a *Mittelszolipszizmus* IV. szakaszába történő beírása abban az értelemben nem identikus ismétlés, hogy egy nem-referenciális és egy referenciális olvasáskódnak kiszolgáltatott kommentárhalmaz közé ékelődik, mely utóbbi e szakasz keretét alkotja, s amit maga a *Mittelszolipszizmus* poémája keretez, tehát a kommentár diskurzív sajátosságával együtt a vers szövetében foglal helyet. A nem-referenciális kód a genezis/múlt intertextuális-hermeneutikai benneállását olvastatja, szövegimmanens horizontja a már mindig valamit mondó nyelv mögékerülhetetlenségére utal:

Milyen rend az, amelyet a vers ír, amelyet a szintaxis, a nyelv törvényei hívnak életre? Azt mondom: „harang”, s nem harangozást hallok, hanem egy régebbi versem jambusai kondulnak meg bennem. Az emléktelenség korszakában, négy fal között a szavakkal a nyelv nem megnevez, hanem megidéz, s nem biztos, hogy éppen a megnevezettet idézi meg. De a vers a megidézett véletlenül piacán vevőként viselkedik. [...] Csak azt veszi meg, amit a szervezete: a szerkezet bevesz. A szerkezet pedig: jelentés, idő, történelem.

Látható, hogy itt távolság keletkezik a nyelv által „megnevezett”, valamint „megidézett” között. Az előbbi azt sugallja, a megnevezés aktusa emlékezetbe hívja, mintegy megtestesíti a jelöltet, s ezzel úgyszólván inkorporálja a lírai textusba. Utóbbi a jelölők láncszerű kapcsolódását eredményezi, hiszen vissza-utal a korábban mondottira, sőt a fenomenális dimenzió helyett mindenekelőtt az érzékiséget nyomatékosítja („egy régebbi versem jambusai kondulnak meg bennem”). A ritmus ugyan egy nem-reprezentációs, nem-szemantikai dimenzió jelenlétét feltételezi,¹⁷ nyilvánvalóan e helyütt olyan megértésesemény is végbemegy, amely a vers befogadásában az akcidentális, azaz a szubjektív döntések mentén írható le (erre utal a beszélő önmagára, annak is „belsejére” történő reflexiója).¹⁸ Az önmagát megalkotó vers hermeneutikai helyzete pedig abban a

16 Vö. „Az archivárius maga is archívumot teremt, minek következtében az archívum sohasem zárul le. A jövő révén újra nyitottá válik.” Jaques DERRIDA, *Az archívum kínzó vágya* = Jacques DERRIDA – Wolfgang ERNST, *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása*, Kijárat, Budapest, 2008, 67. Ezzel összefüggésben, az archívum „nem azt gyűjti egybe, ami fontos az emberek számára »a valóságban« – hiszen senki sem tudja, mi a fontos az emberek számára. Ellenkezőleg, ami gyűjtésre kerül, az kizárólag az archívum számára releváns.” Mindez természetesen azt is jelenti, hogy a történelem – a múlt – mint olyan az archívum által áll elő, nem pedig fordítva, hogy a múlt valamiképpen megmutatkozna, reprezentálódna az archívumban. Lásd Boris GROYS, *Unter Verdacht. Eine Phänomenologie der Medien*, Carl Hanser Verlag, München – Wien, 2000, 9.

17 Vö. Hans Ulrich GUMBRECHT, *Rythm and Meaning* = Hans Ulrich GUMBRECHT – K. Ludwig PFEIFFER (ed.), *Materialities of Communication*, Stanford University Press, California, 1994, 170–182. Magyarul: *Ritmus és értelem*, ford. ZSELLÉR Anna = Prae 2013/1, 16–29.

18 Az akcidentálisról/szubjektívizmusról, valamint a költői szövegek közlés- és befogadáspozícióiról bővebben, líraelméleti összefüggésben is lásd például LÖRINCZ Csongor, *A költészet érintése* = Uő, *A költészet konstellációi*, Ráció, Budapest, 2007, 7–30.

19 A *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből* vonatkozó, a *Mittelszolipszizmus* idézett IV. szakaszában szereplő paszszusa: „Falvak feszengtek. / Fehér tornyokban harang / rángott, mint nyakban a nyelés. / Húsz éve... – »maguk eszik meg...« – / mondja a hadnagy, és nevet. / Ebben a »maguk«-ban nőtt fel / egy gyermek, s kapott egy néptöredék / lélet és – nevet.” A lét tragikus igazsága itt a megnevezés (más-ság, idegenség) és a gesztus (nevetés) homonimájában erősödik fel.

20 Ez az „antropomorfizáló és dezantropomorfizáló szignifikációs stratégia”, „a nyelv mint anyagszerű allegória reflexív megjelenítése” a modernség költészetének egyik legfontosabb kérdéseként artikulálódik, lásd KULCSÁR SZABÓ Ernő – MOLNÁR Gábor Tamás – SZIRÁK Péter, *Alakzatváltások az irodalmi modernségben* = BEDNANICS Gábor – BENGI László – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.), *Hang és szöveg*, Osiris, Budapest, 2003, 7–25 (itt: 19).

tágabb megértésszituációban szemlélhető, amelyben a materiális konstellációt „a lét igazsagai” testesítik meg, azaz a „jelentés, idő, történelem”. Ezek státusza szintén inkább a „megidézettekhez”, semmint a „megnevezettekhez” tartozik, noha itt kevésbé jelölőlánccról vagy allegorikus ráismerésről beszélhetünk, de arról a heideggeri értelemben vett „igazságról”, mely maga volna a formájában s tartalmában szétválaszthatatlan műalkotás. Egyfelől tehát a kommentár újraszituálja a szót, s felszámolja a versen kívüli genezis lehetőségét. Másfelől ezen eseményt mint keretezést és mint versszerkezetet a mű igazságaként tételezi. Az erre ráíródó referenciális kód az akcidentális/ szubjektív dimenzióját létesíti, amely csak korlátozott értelemben lehet a „jelentés, idő, történelem” (= szerkezet) megjelenítője, mivel szinguláris, ezért az egyén perspektívájából megoszthatatlan tapasztalatot közvetít. Ez igaz a felidézett múlt díszleteire, de a versolvasásra is:

Azt mondom: „harang”, s jelentése az az idő, amelyben a nyolc évvel ezelőtt írt vers harangja zúg. Azt mondom: „falvak feszengtek”, s a fehér tornyokban a történelem ráng, a szavak határokat, határöröket, torkomba vágó éles levegőt: a második születésemet idézik.¹⁹

Nem elvitatható persze, hogy a lényegileg megoszthatatlan tapasztalat referenciális komponensei – mint nyelvi effektusok – a történelem mozgásából közvetítenek valamit, s hogy ez a mozgás itt kényszeredett, motorikus („ráng”), és a vers világába foglalt materiális konstrukció („fehér tornyok”) keretezi, azaz a mű által magába gyűjtött/megalkotott világ szinekdochikususan tartalmazza a „történelmet”. Az említett motorikus-kényszerű mozgás eredetileg/korábban a harangra vonatkozott, amelyet úgy kereteztek a fehér tornyok, miként a megfeleltetés szerint a „történelmet”, és ami egy antropomorfizáció során súlyos feszültséget visz színre. A tropológiai mozgás azonban kétirányú, hiszen ahogy a harangrágás antropomorfizálódhat, úgy a nem akaratlagos emberi-fiziológiai folyamat felcserélődhet a képben megjelenített építmény formájával és mozgásával – vagyis a torony és a harang antropomorffá válik, vagy a léttragédia allegorizálódik.²⁰ A jelzett feszültségnek továbbra is egy nem-referenciális (vagy intertextuális) és egy referenciális kód a közvetítője: a vers mint múlttapasztalat (és mint a költői beszéd genezise) akcidentálisan geográfiai és szociokulturális magnetizáló erővé tágul – s egyúttal korlátozódik, hiszen koordinátái egy végbement megértésemény, egy megállapított jelentés uralma alatt állnak, ugyanakkor belefutnak a dantei horizont szövegtörténetébe:

A nyolc év előtti versből új vers épül, a szerkezet a megidézett és felkínált jelentést befogadja. A születés köre fölél (alál!) új kör rajzolódik: a szlovákiai magyar létezés köre, Közép-Európa köre. Még nem tudjuk, hogy lefelé vagy felfelé, a *pokol kútja* vagy a *mennyei rózsza* felé koncentrálnak-e [...].

Ahogy említettük, a kommentárok oly módon keretezik a *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből* idézett szakaszát, hogy közben azokat is



Ragasztószalag-szöveg, 1985

keretezi a *Mittelszolipszizmus* textusa. Utóbbi pedig olyan vándorszövegnek is tekinthető, mint ami a *Mittel* fogalmának számos összefüggésében nem nyer nyugvópontot, de filológiai értelemben leképezi azt a távolodó és közeledő – valahonnan valahová tartó, de biztonsággal nem rögzíthető vagy stabilizálható – mozgást, melynek mindig csupán részlegesen és időlegesen megfigyelhető határai egy a fentebb részletezett allegorézis révén az írás- és olvasásesemény materializálódását teszik láthatóvá. Részben „a nyelv mint anyagszerű allegória”, részben pedig az archívum mint anyag, a filológia mint írásaktus színre vitelével. A következőkben ezeket helyezzük a figyelem fókuszába néhány példán keresztül.

„A papír partján” – a materializálódó köztesség poétikái

Az tulajdonképpen már a *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből* nyitó szakaszában kérdésként merül fel – retorikai kérdezőként –, a *Mittel* fogalmát megelölelő kisebbségi létállapot genezise meghatározható-e, és kijelölhető-e a múltnak ama kezdőpontja, amelyhez képest a beszélői perspektíva megrajzolható.²¹ Mert az bizo-

21 Ebből, továbbá a történelmi kontextusból bontakozik ki Pécsi Györgyi interpretációja, lásd Pécsi, *Tözsér Árpád*, Kalligram, Pozsony, 1995, 77. A kontextust kibővíti NÉMETH Zoltán (*Az életmű mint irodalomtörténet*, 72–73.), aki gondolatmenetét azzal zárja, hogy a versnek a *Mittelszolipszizmus*ba emelt szakasza, ily módon új pozíciója, kerete „a költői önértelmezés egyik fontos viszonyítási pontjává” teszi a költeményt (uo., 74.).

22 A megfigyelő pozíciójának elméletéhez a szubjektum–objektum–dichotómia összefüggésében lásd például Volker REDDER, *Ich sehe was, was du nicht siehst* = Niklas LUHMANN – Humberto MATURANA – Mikio NAMIKI – Volker REDDER – Francisco VALERA (hg.), *Beobachter. Konvergenz der Erkenntnistheorien?* Wilhelm Fink Verlag, München, 20033, 7–12, illetve a fogalom tudományközi szituálhatóságához a teljes kötetet.

nyosnak tetszik, hogy a szubjektum létrejöttének egyik feltételeként e helyütt a személyes múlt távoli eseményei a döntőek, a „hogyan is kezdődött?” retorikai kérdése pedig az ebben az összefüggésben is megragadható origót jelöli ki. Továbbá annak dilemmája sem kerülhető meg, hogy a lírai én retrospektív beszédében találunk olyan – a személyes kisközösségben, a családi közegben, tehát a közvetlennek mutakozó összeköttetésben, érintésben, folytonosságban a történő világgal, jelennel és múlttal, azaz az időbeliséggel – szereplőt, aki a megelőző horizontjából érinti az alanyt; valamint olyan alakulást, amely a jövőt kontúrozza, vagyis a korábbiakkal ellentétes irányú érintést kondicionál.

1

Hogy is kezdődött?
A gyermek ezen a sámlyn állott,
ebbe a falitükörbe bámult és sírt.
S itt bámult bátyja
– kezében katonaláda –
az ablak mögé
akasztott történelemben.

([Jaj, még megvan a keze,
tapinthatná az arcom,
még itt van a házban, melynek
csontjai vagyunk,
ketten a tükör-jelenben,
háttal a történelemnek.)
Aztán elindult,
s valószerűtlen lett egyszerre,
valószerűtlen, akár egy vázlat:
két karja, háta, feje:
görbék, vonalak, pontok
egy ismeretlen,
készülő táj térképén.

Az 1-essel jelölt szakasz első passzusában az ő-típusú beszéd ugyan a konfesszionális modalitás helyett látszólag objektív dikciót helyez kilátásba, három hangsúlyos deixissel nyomatékot adva neki („ezen a sámlyn”, „ebbe a falitükörbe”, „itt bámult”), a materializálódó történelem csak a kései odafordulásban nyeri el a maga azonosságát, hiszen a két alak perspektívája jelentősen különbözik: a gyermek önmagát szemléli a tükörben, a báty pedig valami rajta túlit. (A tükörözött kép természetesen az ablakot és a báty arra irányuló pillantását is tartalmazhatja, de épp ez egészíti ki a mind fontosabbá váló rész–egész-viszonyt: a tükör az ént tartalmazza – és keretezi –, a szoba a két szereplőt, akik közt a köteléket a leszármazás biztosítja, a szobát pedig az ablakon túl látható világ, amely ebben az aktualitásban a történelemmé tágul.) A többszörös bennefoglaltságon alapuló viszonyokban a szembenállások és ellentétező perspektívák ugyanannak a világnak a termékei, amelyet mintegy megfigyelnek; a megfigyelői pozíciót maga a történelem hozza létre.²² A tőle való

megérintettség a percepció és a testi reflexió (bámulás, sírás) éntől (az akarattól, az akaratlagosságtól) független eseményeiben mélyül el, miként a második szakaszban a már múlttá váló jelenet kellékei – a test ugyancsak szinekdochikus, az érintésben részt vevő helyei (kéz, arc), illetve a testeket magában foglaló tér (csontok, ház) – a *jelen eseményeként* tükrözve lesznek felismerhetők. A történelem ezen az eseményen látszólag kívül esik. Csakhogy a második szakasz zárójeles passzusa visszamenőleges reflexióként is olvasható, ily módon a gyermek elé táruló látvány a tükörben úgyszólván bekebelezi, inkorporálja mindazt, ami a közvetlen érzékelésen *túl* van – a tárgykörnyezet tükrözött jelenet, a történelem pedig *mozgás*, melyet a báty tükörben szemlélt, hátulról pozicionált alakja metaforizál („Aztán elindult”). E mozgás egyszerre térbeliesíti az időt, s temporalizálja a teret, lehetőséget – sőt kényszert – teremtvé arra, hogy a „köztesben” jöjjön létre a reflexiót tevő alany.

A „köztesesség” e tapasztalata az elmúltat számos esetben valamilyen bemerevedett, paralizált vagy megkövült formációként azonosítja, ami nem független a hozzá társítható ideológiai képzetektől sem („a szabadon hemzsegő dunai szelek / a térdéről ebédelő kőműves / felszívódtak a / tízemeletes betonnövények / holt edénynyalábjaiba / már csak a radiátor tud róluk / az ő emlékezete a földszintig leér / rejtett csövekben kotyog a múltja” – *radiátor*), vagy éppen a történelemtől való megérintettség közvetlenséget előfeltételező eszméje lesz kiszolgáltatva a költői kép által anyagszerűvé tett történelem diszkurzív kényszerének („vadonatúj a jég a vízen / a békák lába patyolattiszta / a befagyott történelemben / meredten úszik huizinga” – *december*). Az embertől függetlenné váló cselekvések és a mondás az ezek közegeként szolgáló test múlttá válásának effektusait is rögzítik („Mozdulatok lógnak le rólam / két irányban is cafatokban”; Még lázadok a szó még enyém / [csak a mozdulat gazdátlan árva] / míg ki nem teszik a vizek számat is / egy kihűlt arc kőpartjára” – *Akiben megtagadtatik*), azonban e ponton már megfogalmazódhat annak belátása, hogy végső soron mégsem a test az, amely médiumként tudna működni.²³ Az alanyhoz hozzátartozó szó, a mondás kiáramlásának pontja azért nem stabilizálható, mert ki van téve rajta kívüli erőknak; léte úgy temporális, ahogyan az *köztesként* elgondolható – mozgást ír le, amely egy időben távolodás és közeledés. „A kihűlt arc kőpartja” képe tehát azt a mozdulatlanságot implikálja, amelynek paradox módon az eladdig a mozgást generáló erő volt az oka. Az idegenné váló szó így tekintve annak a mozgásnak az eredményeként lesz olvasható, amely a közlés origóját szükségszerűen elválasztja annak irányától és elkerülhetetlen mássá alakulásától. Köztesként egyúttal megalkotva azt az archívumot, amelybe bezárva a közlés betű (és papír) szerint is materializálódik. Ennek ugyan megvannak a lírai alany szemszögéből azonosítható implikációi, tehát egyfajta eredeteffektusa, a hangsúly a keletkező költői beszéd „írás-jelenetére”, azaz egy lejegyző-archiváló folyamatra helyeződik, melynek a kimenetele nem kiszámítható.

23 Ez emlékezetbe idézheti a kittleri médiatudomány egyik fő belátását, mely szerint a test – az információ médiumokhoz hasonló rögzítésének, tárolásának vagy továbbításának (és visszajátzásának) képessége híján – nem lehet médium.

24 Az írásjelenetek kapcsán lásd Rüdiger CAMPE, *Die Schreibszene. Schreiben* = Hans Ulrich GUMBRECHT – K. Ludwig PFEIFFER (hg.), *Paradoxien, Dissonanzen, Zusammenbrüche. Situationen offener Epistemologie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991, 759–772. Magyarul: *Az írásjelenet. Írás*, ford. TAMÁS ÁBEL = KELEMEN PÁL – KULCSÁR SZABÓ Ernő – TAMÁS ÁBEL – VADERNA PÁL (szerk.), *Metafilológia 2, Ráció*, Budapest, 2014, 730–743.

25 *Disputa mint termékeny feszültségforrás*, H. Nagy Péter válasza Tözsér Árpád levelére = *Somorjai disputa*, 229–234, 231. H. Nagy az alábbi líratörténeti reflexiókat fűzi mindehhez, amelyekkel kimozdítja a Tözsér-vers befogadójának elváráshorizontját a tematikai kényszerek helyzetéből: „Ez a jelenség akkor válik történeti tapasztalattá, ha a befogadó azt is érzékeli, milyen kontextusban olvas, milyen hagyományhoz utalja a mű irodalomfelfogása. A párbeszéd-situáció köztessége, a lírai te kitüntetett szerepe, a börtönmetaforika alkalmazása, az önreflexivitás, a nyelv retorikai dimenziójának kiaknázása a tematika ellenében stb. mind-mind olyan sajátossága a versszerűségnek, melyek az utómodernségben tesznek szert különös fontosságra, gondoljunk például Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című kötetére vagy József Attila 30-as évekbeli költeményeinek legjavára. A Tözsér-vers történeti kontextusát innen tekintve természetesen nem a Szent Sebestyén-mítosz feldolgozásai alkotják, hanem a magyar utómodern líra poétikái.” *Uo.*, 231–232 (kiemelés: LVP). A *köztesség* tapasztalata tehát a retoricitás szintjén is elsődleges, a *Sebastianus* esetében voltaképp a nyelvi materialitás leképezéseként azonosítható.

Állok a papír partján
nem akar vers folyni benne
„Pléhágon madár...”
Rossz
A pléh az ág s a madár
nem állnak össze betonerdővé
„Anyám lombjait betöltő
egyetlen madár...”
A sírás fehér fogakkal
visszafordul a számba
Egyedül maradok minden oldalról
Rembrandt képéről
zsidók vonulnak üres folyómba
Bordáik közt a lenyelt ékszerek
sugárzanak mint Jézus szíve
Mögöttük hosszú száron
leng kerek arcom
Ha felszedném gyökereimet
az iszapban lábnyom maradna
(*A papír partján*)

A papír partján nem véletlenül szerepel *A vers ablakán kihajolva* gyűjteményes kötet élén. Az utóbbi címében szereplő sor Tözsér Árpádnak ama híres, a *Finnegan halála* kötetet nyitó, *Sebastianus (miután az agyonnyilaztatását túlélte és börtönbe zárták)* című verséből származik – a költemény a szóban forgó gyűjteményben *Sebastianus mondja* címmel szerepel –, melynek hatástörténete értelmében is az egyik legfontosabb hozzájárulás a vers/szöveg/mű közelebről nem differenciált határtapasztalata. Mindenekelőtt a pragmatikai és a retorikai én olyatén megalkotása, aminek következtében a vershatárok reflexiós horizontot képeznek a keletkező szövegre, továbbá magára az „írásjelenetre” vonatkozóan is.²⁴ (Az értelmezői szemhatár módosulása a cím modifikációja révén tulajdonképpen az egyik lényegi interpretációs manővert követően valósulhatott meg. H. Nagy Péter szerint a vers világában megjelenő börtön metaforikája oly módon teszi rétegzetté a megszólalás és befogadás mintázatát, hogy az aposztrofé referenciális bázisának elbizonytalanítása során „a te börtöne a hozzá és róla író vers lenne, amely azonban nem jöhetne létre a te nélkül, mint ahogyan a te is a szöveg által kerül újabb szituációkba. Itt érdemes utalni a *Sebastianus* alcímére. A »miután az agyonnyilaztatását túlélte, és börtönbe zárták« a fentiek fényében azt is jelentheti, hogy »versbe zárták«. Ők. Harmadik személyben. A szöveg beszélője tehát idézett énként olvasható.”²⁵ A gyűjteménybe emelt költemény címének módosulása tehát egy sajátos pozíciójú interpretáció fényében is olvasható, a hermeneutikai kommentár a vers szuverén világától nem választható el. A korábbi, archivológiai szóhasználatával élve, az archívum az anyagsze-

rú közlések közti átjárhatóságot affirmálja, s ebből a párbeszéből táplálkozva módosítja határait is. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy a *költesség* állapota ennek az elmozdulásnak is köszönhető, és a vers tropológiája és anyagszerű megjelenései egymást kölcsönösen tartalmazzák/tükrözik. Mindez bizonyosan nem független a *Sebastianus [mondja]* idézésteknikájába íródó ezredvégi poétikai tapasztalatoktól,²⁶ vagyis a vers időszerkezete sem homogén.)

A fentiek alapján a víz/part/börtön/ablak-, és nem utolsósorban a versmetaforika a későmodern és posztmodern poétikák említett kereszteződésében az „olvasásjelenetnek” ama alakzatait erősíti fel (aposztrofé és a prozopopeia), amelyek az esztétikai tapasztalat utániségában a művet allegorikusan is *köztesként* rögzítik. Mégpedig azért, mert a vers börtönének allegóriája az esztétikai tapasztalat eseményeként lépteti túl a megértés alanyát a mű perceptuális (érzéki) és gondolati (eszmei) szemhatárán. Nem utolsósorban úgy, hogy ezen egyszerre szellemi és materiális beíródás során a modernség előtti (és az ezredfordulóig ívelő) dichotomikus tapasztalat, látszás és idea nagy nehézkedésű dilemmája idézi emlékezetbe a költői igazság megmutatkozásának történetiségét.²⁷

S ahogy a tekintet ki-kirepes:
a vers ablakán kihajolva
fölnyujtózkodsz egy égi sorba,
kikattan halkán a földi retesz.
(*Sebastianus mondja*)²⁸

A tekintet kívülré irányulása/irányítása a prozopopeia egy formációja, mely a *költesség* korábban citált dezanthropomorf alakjaihoz hasonlóan a hangkölcsonzés és arcrongálás következményeivel szembesítve teszi az „írásjelenet” és az olvasás tétjévé a líraisághoz való viszonyt. A folyamat lényegében úgy is leírható, hogy a textus láthatóvá válása a halált konnotálja.²⁹ Mindazonáltal, immár *A papír partján* zárlatában, azt is megmutatja, hogy a „beírt” vers nyom, hasonlóképpen a lírai alany nyomának beíródásával a vers által színre vitt világba, amely egy másik műalkotás világaként foglalódik bele a költemény textúrájába („Ha felszedném gyökereimet / az iszapban lábnyom maradna”). Sajátos interpenetráció eseményeként a folyó/part/vers világába vetett lírai alany, aki alkotója és elszenvetője is a műnek (korrekcióra, illetve önkorrekcióra szorul: „nem akar vers folyni benne / »Pléhágon madár...« / Rossz”), a Rembrandt-kép részeként azonosítja magát, melyen egy hipotetikus nyom őrzi meg alakját úgy, ahogyan a „beírt” szöveg anyaga effektusszerűen őrzi a megszólalás eredetének (akár a hang individualitása, akár a megkövült arc vagy a tükrö-jelen térbeli képei révén) feltételezett nyomait. Újfént archivológiai fordulattal élve, a horizontális távolság mintegy vertikális közelséggel

26 Vö. *uo.*, 232.

27 A kérdéshez részletesen és tudománytörténeti összefüggésben lásd KULCSÁR SZABÓ Ernő, „*Ami szép – mondják –, nehéz*”, *avagy: jól értjük-e a humán tudás igazságát?* = Magyar Tudomány, 2015/2, 178–185.

28 Az idézett szakasz *A vers ablakán kihajolva* című kötetből való (142), kiemelés – alighanem a szóba hozott szellemi és materiális beírást nyomatékosítandó – az eredetiben.

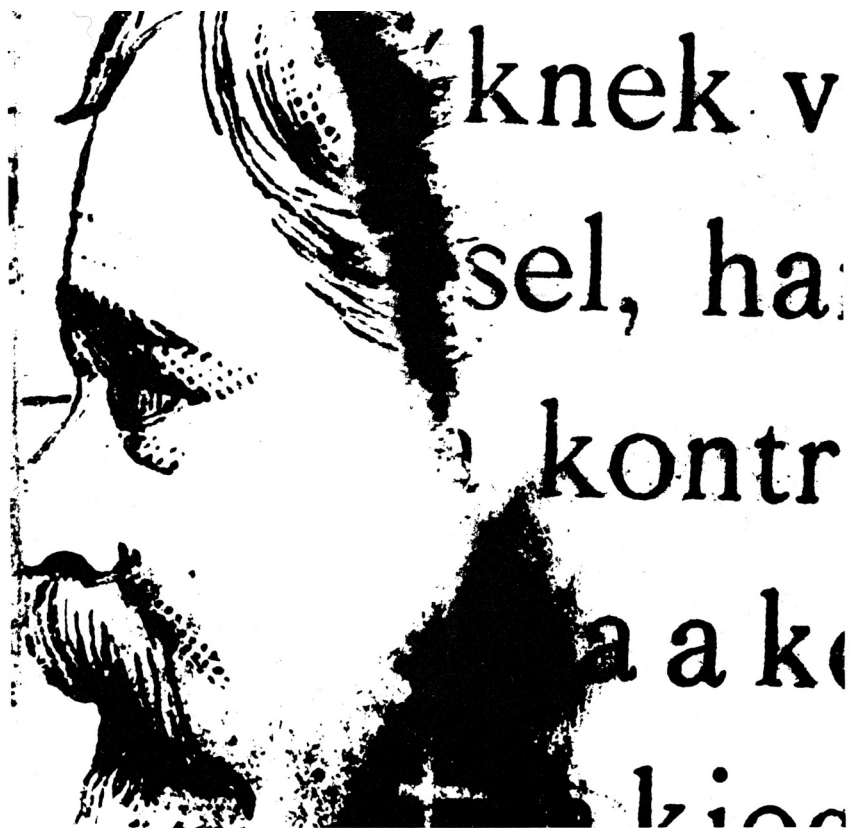
29 Vö. Campe Hölderlin-értelmezésével: „Éppen az aktusra [ti. az írással és az irattal szemben tanúsított viselkedésformák – lejegyzés, traumatikus feloldás, megsemmisítés – számba vételére] irányuló tiszta intenció pszichológiai öninstrumentalizációja talál rá eszközünek sajátos struktúrájára. Az órák hosszat tartó kísérlet nyilvánvalóan azt a korabeli témát veszi igénybe, amely a betűt (a pozitív törvény betűjét) halálként és a (benne megdermedt) élet sírjaként aposztrofálja (ezzel különösen Luthernek a rómaiakhoz írt első levél 1–3. és 8. verséhez írt magyarázataihoz csatlakozva).” CAMPE, *Az írásjelenet. Írás = Metafilológia 2*, 735. (Az idézetben szereplő hivatkozás: Rainer NÄGELE, *Text, Gesichte und Subjektivität in Hölderlins Dichtung. „Uneßbarer Schrift Gleich*”, Metzler, Stuttgart, 1985.)

30 Aleida Assmann Sir Thomas Browne *Urnatemetés* című szövegét elemezve rekonstruálja Browne gondolatmenetét, mely szerint a maradványok vizsgálata (a szövegek nélkülözésével) ahhoz a belátáshoz vezet, hogy „ami időben tőlünk a legtávolabb esik, az térben – paradox módon – a közvetlen közelünkben található, mégpedig, akárcsak a norfolki urnák, néhány láb mélyen a földben. Az urnákra véletlenül, ásatási munkálatok közben bukkantak rá, és hirtelen berontott a történelem az ámuló lakosság jelenébe. Tér és idő dimenziói itt fordított módon viszonyulnak egymáshoz: ami időben elképzelhetetlenül távoli, az lehet, hogy térben közvetlenül a lábunk alatt fekszik.” ASSMANN, *Archívumok a médiatörténetben*, ford. HALÁSZ Hajnalka = Helikon 2014/3 (*Az archívumok elméletei*), 400–409, 401. Hozzá kell tennünk, hogy az Assmann által említett példa egyfajta „megérzőkülésként” (Huizinga) fogható fel az archiváció eseményében, ami a szövegek érzéki, nem-diszkurzív, materiális jegyeit hozza játékba a líra kontextusában.

viszonylagosítható, amennyiben az időbeli distancia térbeli közelségben létesül, illetőleg az alkotásban nyomként megmutatkozó alany a vers/papír, tehát a rögzítő felület (itt többszörösen szituált) síkján anyagszerűen rendelkezésre áll.³⁰ Ez a közeg teszi láthatóvá mindazt, ami a nyom sajátja; a fikcionált világ allegorizálja a nyelvi létesülés anyagszerűségét és fordítva, a nyelvi megjelenítés-felidézés (evokáció) inszcenírozza, megmutatja, reflektálttá teszi az e helyütt *materialitásként* felfogott közteséget, melynek kerete az archívum: a nyomok gyűjteménye, a papír felülete, a könyvtárgy.

Ha az alany és a mű ilyenén mozgása önkéntelen és/vagy kényszerített („Mögöttük hosszú száron / leng kerek arcom”), a filológus le kell, hogy kövesse e mozgást. Természetéből következően azonban nem hagyhatja érintetlenül a *közteség* szellemét és konkrét kiterjedéseit. A Tózsér-líra szituálhatósága e perspektívában a modernség formációinak megértése szempontjából sem eredmény és következmény nélküli.

Ragasztószalag-szöveg, 1985



SZÁSZI ZOLTÁN

Autóval, a tájhaza zárványaiban

(Parafrázis Tőzsér Árpád Gyalog Péterfala határában című, 1956 októberében az Új Szó című napilapban megjelent versére, az ihlető költő 80. születése napjára)

Reggel

ezzel kezdi Tőzsér is én autózaj padlófék sikolyra ébredek
révedek karórámra ez már a hetedik ilyen hajnal
izzadt csapzott fejjel zuhanyozni kell
ma találkozóm van a múltással bajjal

Útközben

ez is tőle van de az hogy ne fájna mindenem
ráznak ezek buckás elhagyó utak ez az enyém
ezek mindenben innen sehonnan túl semmibe vezetnek
minden változatlan túl nyugodt visznek ki
a világból amit itt hagytam el ami itt hagyott
egy egészét és egy felet belőlem de én látom a
borzterem véresen az útpadkán hogy hever
ő az erdőangyal mi futásban lassú volt elbukott

Patakparton

nem is patak csak kanális minden szeméttel telve el
nem is a pipitér se a gólyahír de pillepalack
hirdeti ember a koszban te benne maradsz
halott állatok mosolyát viszem magammal
a faggyal ha egyszer majd birkózni fogok
kilapított békák száraz bőre meg fuldokló halak
lesznek jeleim mint kicsiknek napocska
vagy labda az óvodai szekrényeken



Dombon ülve

na innen legalább szétlátok messze el oda is Árpád
látom a búzát izzik a rét ez a szélcsapda itt bent
csonkolt tüdőm szárnya riadtan remeg
dombok vagy halomsírok ezek sárga nyirok márgás talaj
itt Péterfala felett kérdezném de elmondta ezt már Tőzsér 56-ban
sáros sírok síros sár
zsíros száj mi földbe harap
finom

Vadalmafa

alaposan kifogott rajta az erős herbicid nézd csak poéta
őszi árpa vetése fölé hajló ága kókad erősen hervad
az erdő felé nézőn meg almák ringanak
zöldek szinte bogyók csak nagyobbra nincs is kedvük nőni
két ága óriás csúzli karjai
mint ami a falura köpi
az erdőirtványozás égető emlékeit
most éppen közte a Nap csak egy csík traktorbelső gumit
kéne bicskával kimetszeni s lőni

1. emlék

hetedikes voltam és egy ősz hajú mogorva férfi
az osztályba lépve azt mondta magáról
költő vagyok Tőzsér Árpádnak hívnak
és én azt kérdeztem tőle az mit csinál
ő annyit mondott ha akarom ujjam egyetlen mozdulatával
egy valós csillagot ajándékozok halott apámnak
ez tetszik mondtam neki én
de hogy lehet az emberből költő
és ezt már nem mertem akkor megkérdezni tőle

2. emlék

nagy dolog akkor alig tizennégy évesen a szerelem
én akkor hetedikesen szerettem bele Icába
ha jól emlékszem ez az 1977-es év ami politikás ami

olyan fura hiszen augusztus 15-én bemért minket az úr WOW jele
ám hogy a vers is elkapott volna
erre most már nem emlékszem
bár a lányra se jobban talán
csak arra a feszülésre ami miatt aztán
a szavak lettek a szeretőim ágyasom a rím

most hogy rég felnőttem
velük gyászolom mindenki más halottját mint az enyémet

hogy akkor 1977-ben megcsókolt volna az Ica faliújság készítéskor
mikor én nem József Attilát gombostűztem fel éppen poliészter habra
hanem a Nagy Októberi Forradalom 60. évére LenintMarxotEngelst
nem emlékszem
csak arra hogy sok réteg pulóverét felhúzta
kezembe apró melle táncolt és én elfelejtettem a szavakat kicsit
rég dobozban turkáltam teli fotókkal
rég iskolám s nem tudom a régi fényképeken melyik lány az Ica
ez a tragédia és azt se tudom megcsókolt-e valaha
s néha azt se tudom melyik alak vagyok én

Csordakút

ez is csak Tőzsér kedvéért van
mert ahogy utazom a már megírt táj hazájában
sok minden eszembe jut
például az is feltűnik hogy milyen hosszú az út Batyi és Péterfala közt
úgy nem látok se csordát se nyáját se gulyát
de egyet sem egyetlen egyet sem
pedig jó negyven perce autózom már
de még embert se láttam sehol
csak a távolban egy port felferő traktort ami bálázott
meg az út mellett egy rozoga gémeskutat
annak korhadó ágasán billegett a száraz szél
kifut az út és alólam is végleg
ez a tájhaza vallomásszerű

FELLINGER KÁROLY

Ásványvíz

(Tőzsér Árpád 80. születésnapjára)

Olyan, mintha a saját autómban
az anyósülést koptatnám, miközben
ő a volánt fogja, tesztelve bizony
magát a kocsit, nem is hederítve
rám, valami ilyesmit érzek majd, ha
a hozzá írt versemet elolvassa,
miközben átszalad előtte, mint egy
gondolat, az úttesten egy hős nyuszi,
ilyenkor megkönnyebbül, nem üti el
egykönnyen az időt, de kiszállva az
autóból házinyulakat kíván
a lakásába, könyvei helyébe.



„Szétritkult éppen megkötött Énem”

Nyelv és identitás Tózsér Árpád költészetében

A *Csatavirág* és a *Fél nóta* verseiről¹

¹ A szövegeket az összegyűjtött versek kiadása alapján idézem (a főszövegbeli idézetek után megadva az oldalszámot): TÓZSÉR ÁRPÁD, *Erről az Euphorboszról beszéllek, Összegyűjtött versek (1963–2012)*, Kalligram, Pozsony, 2015.

Biográfia és kollektív emlékezet, kulturális hagyomány és közép-európai tradíció, morál és bölcsélet, egzisztencia és metafizika, szubjektivitás és mitológia – Tózsér Árpád rendkívül gazdag, heterogén költészete voltaképp erre a néhány szegmensre vezethető vissza. Az életmű egyes korszakaiban, a különböző irodalmi beszédmódokat megszólaltató kötetekben tulajdonképpen az említett fogalmak által meghatározott tematikus és teoretikus háló szövődik újra. Folyton elmozduló csomópontok, áthelyeződő sűrűsödési és ritkulási területek jellemzik ennek a költészetnek a mintázatát, és ez az a variabilitás, poétikai virtuozitás, amely termékenyvé teszi az énré, az önazonosságra, a létezésre és az elmúlásra való ismétlődő rákérdezést. Igaz ez a 2009-es *Csatavirág* és a 2012-es *Fél nóta* című kötetekre is, amelyek mind tematikus, mind pedig poétikai szempontból szorosan kapcsolódnak a szerző korábbi lírai műveivel. Mindenekelőtt a *Légygökörek* (Helikon, 2006) központi problémáinak továbbgondolását, továbbbírását, az ott megjelent motivikus háló részleges újraszövéését, valamint az elmúlás, és ehhez kapcsolódóan az emlékezés és felejtés elbeszélhetősége, megfogalmazhatósága iránti fokozott érdeklődést tekinthetjük a folytonosságot megteremtő sajátosságként. Ugyancsak sajátja, a szövegszerveződést nagymértékben meghatározó eleme az utolsó két kötetnek a mitológia, valamint az irodalmi és történelmi tradíciók megidézése, intertextusként vagy allúzióként való jelenléte a versszövegekben, továbbá az a retorikai-poétikai teljesítmény, amely a versbéli én pozíciójának, a szubjektum integritásának és önazonosságának megbontása révén szól a tapasztalatról, a személyes és közösségi múlt feltárhatóságáról. De mind a *Csatavirág*, mind a *Fél nóta* a korábban fókuszba helyezett témák és kikísérletezett alkotói technikák alkalmazásával korántsem csupán ismételi, hanem mintegy új kontextusba helyezi, elmélyíti, kiteljesíti a korábbi tapasztalatokat.

Az egzisztenciális bizonytalanság, az identitás veszélyeztetettség és a halál visszatérő témája a köteteknek, azonban ezek a motívumok igen változatos nézőpontokból, eltérő interpretációkban jelennek meg. Tózsér Árpád voltaképp folytatója egy hagyománynak, a modern magyar irodalomban például Kosztolányi, Radnóti, de mindenekelőtt József Attila kései költészete említhető párhuzamként, műfaji előzményként. Az említett alkotókban közös, hogy a halál



témáját az identitás kérdésével kapcsolják össze. Tőzsér mindezt oly módon gondolja tovább, haladja meg, hogy a halálra és az énré egyaránt kulturális konstrukcióként tekint. A szubjektivitás és interszubjektivitás kifejezése, valamint az elmúlásra való reflektálás közvetve, a kollektív identitás és a kulturális hagyomány részét képező narratívumokon, kulturális, mitológiai vagy történelmi utalásrendszeren, metaforikán átszűrve lesz kifejezve. A *Westernvonat* például játékos-ironikus formában a western zsánerének kliséi mentén József Attila rendhagyó halálversét, az *Altatót* idézi: „Elalszik az egyik mohikán, / már csak egy hegedű üzemel. Szól Charlie: Hol a harmonikám? / A bosszú sohasem szünetel. [...] // A mozdony ide top, oda top, / a vezetője is lepihent. – / Már a szél vonja a vonatot / meg a vég, a western happy end.” (320.) Az *Antaios* pedig allegorikus formában, a mitikus hőst felidézve mutat rá arra, hogy a mások halála csak az emlékezet vagy a gyász kódjai felől hozzáférhető számunkra, amelyet azonban rövidesen, szükségszerűen felvált a felejtés: „[...] a fény a mélybe visszaárad, / s a szárban emlékezet kering. // Antaios oda!, zuhan árnya, / mindent sejtelmes gyász fog át: / Posszeidon zord templomára / nem helyeznek több koponyát.” (260.)

Tőzsér halálköltészete nem a halál közelségét tematizálja, sokkal inkább arról van szó, hogy a halál „tudását”, a halál transzcendenciájának és biológiai tényyszerűségének poetizálását az énről való beszéd feltételének tekinti. Valahogy úgy, ahogy Maurice Blanchot fogalmaz: „[a]z emberi horizonton a halál nem adott – meg kell valósítani; feladat, melynek tevékenyen nekilátunk, mely az uralmunk és tevékenységünk forrásává válik. Az ember meghal, ez semmi, de az ember a halála felől *létezik*, szorosán odaköti magát a halálhoz, olyan kötelékkel, amelyről ő ítélt, megcsinálja a halálát, halandóvá teszi magát, és ezáltal szerzi magának a képességet arra, hogy létrehozzon, és hogy értelmet és igazságot adjon annak, amit létrehozott.”² A *Fél nóta* kötet *Gyöngykapu* című, nagy ívű ciklusának 11. darabja explicit módon fogalmazza meg ezt a tapasztalatot: „Mit tegyünk?! Az ember csak ilyen, / él s nem okul, okokhoz nem okos, / nem érti: ha teste lebillen / pántjáról, ha belészel Atroposz // ollója, mi az ok? Az ének ok-os lét, az okozat a jelen: írsz – vagy! Viszont jövőd-reményed / ez oklácban nem releváns elem.” (307.) Atroposz, az élet fonlát átvágó istennő figurája éppúgy a tapasztalat közvetlen, „alanyi” kifejezésének elkerülését példázza, ahogy a *Csatavírág* számos verse is. A *Nemezisz* szintén az életből a halálba való átlépés mozzanatát tematizálja, az e mögött rejlő értelmes ok, indok lenne a vers tétje, amely azonban nem felfejthető. A halál mint kiszámítható, a fennálló metafizikai rendből következő szükségszerűség jelenik meg, és a József Attila-féle bűn nélküli büntudat tapasztalatához kapcsolódik: „Mikor kilazulnak tartóoszlopaid, / kidől jelenedből amaz is, emez is: / beérnek szavadban, sírban, mítoszaik, / s beér üldöződ is, a komor nemezisz. // Bár nem világos, bűnöd mikor mi volt, / (Ixión?, Átreusz?, Thüesztész? – átfutod / Nemezisz kerekén a névsort – mind kiholt): befört seven is vél vért látni az utód.” (257.)

2 Maurice BLANCHOT, *A halál tere és a mű*, ford. HORVÁTH Györgyi = Uő., *Az irodalmi tér*, Kijárat, Budapest, 2005, 73.

3 ANGYALOSI
Gergely, *A mítosz
mint a líra alapanya-
ga* = TÖZSÉR Árpád,
*Erről az
Euphorboszról
beszélnek*, 389.

Az utóbb idézett két vers érdekessége továbbá az is, hogy a halál folyamatát egyaránt térbeli viszonyrendszerekkel írják le. A test bil-
lenése, vagy az én tartóoszlopainak kilazulása lehetővé tesz egy
metaforikus olvasatot, mely szerint a vers énjéhez tartozó test épp-
úgy csak valamiféle szoborként, fokozatosan amortizálódó emlék-
műként gondolható el, ahogy a haláltapasztalat elbeszélését segítő
istenek is a hozzájuk kötődő kultusz tárgyaiként, térbeli konstrukció-
iként hozzáférhetőek. Tözsér utolsó két verseskötetének szubjektív
témái (a halál mellett a számvetés, a magány) sok esetben ezen a
sajátos módon lesznek eltávolítva a beszélőtől: a megszólalás miti-
kus és történelmi szerepek, maszkok mögül (vagy egyszerűen azok
jelzésszerű megidézésével), továbbá a testtapasztalat közvetetté
tételével történik. Atroposz, Nemezis, Endümion vagy Parisz, és a
szoborszerű én szerepeltetésének funkciója az, hogy a személyes
élményekből kikristályosodott tapasztalat, az érzelmi konfliktusok, a
felismerések és állásfoglalások ne egyfajta szubjektivitásként, hanem
általános-kozmoszus, időn és térbeliségen túlmutató ismeretként
táruljanak az olvasó elé. Angyalosi Gergely fogalmazza meg, hogy
„[a]z olvasónak néha az az érzése támad, hogy a Tözsér által alkal-
mazott rengeteg kultúrtörténeti (így mitológiai) utalás azért nélkülö-
zhetetlen alapanyag költészete számára, hogy megfelelő közvetíté-
sekkel lássa el azt a szatirikus indulatot, amellyel saját kora, saját
világa ellen irányul. A mitológiai vagy történelmi idő bevonásával
ironikusan kitágítja és megemeli a verset, miközben megőrzi a hely-
zetek, alakok, érzelmek konkrétságát”.³ Tözsér Árpád költészetének
azonban a legnagyobb erénye az, hogy a versekben felhasznált szö-
vegek és motívumok sosem öncélúak, mindig termékenyen moz-
dítják elő a jelentés szerveződését. A személyes történet és a
mítosz, a tradíció, illetve számos kultúrtörténeti toposz, harmoniku-
san simul egymásba a versszövetben, ám oly módon, hogy eközben
az érintkezési felület számos, poétikailag reflektált, ám teoretikusan
is végiggondolt, értelmezett (az olvasó számára pedig nem megke-
rülhető) szálát, kérdést vet fel. Tözsér utolsó két kötetében visszaté-
rő motívum a mű(alkotás), a tárgy, a mítosz maradársága, vala-
mint az én, a szubjektum mulandóságának feszültsége, egymást
ellenpontoszó jelenléte. Szerep és önazonosság, a saját idő és a tör-
ténetség, mulandó és örök oppozíciója gyakori szervezőerő:
összességében elmondható, hogy a költészet tétje Tözsér számára
nem kisebb, mint (a szövegek tapasztalata szerint többféleképpen
érthető) létezés alapjaira való rákérdezés.

A származás, a szülőhely azonosításának, felkutatásának igénye
jelentkezik azokban a versekben, amelyek a múlt (sokszor a gyerek-
kor) emlékeit idézik fel. A történet-fragmentumok bizonyos értele-
mben rokoníthatók a Tözsér pályájának kezdetére jellemző Gömör-
versek világával, azonban a tapasztalat, a belátás itt már egészen más: a
virágszimbolika, a gyerekkor eseményeit idéző tárgyi világ már nem
az idill nosztalgikus ábrázolásában érdekelt. Az emlékezés sokkal
inkább a mulandóság, a veszteség kifejezésének eszköze például a

Téli kökény esetében, ahol az élmény (szakadék szélén a kökényborkor mellett megbújni) a metafizikus létezés kiszolgáltatottságával, bizonytalanságával, az elmúlás törvényszerűségével párosul, emellett a konkrét tapasztalatot kozmikussá tágítja, valahogy úgy, ahogy a *Téli éjszaka* tárgyias világa tágul metafizikaivá: „Csont-ágon mi tart meg kökényszemet? / Hát téged? Vacog a lelked, fogad. / Téli kökény vagy, történeted: / túlélsz, lehullsz és gödör fogad.” (267.) Az emlékezés a múlt felidezésére, megtartására irányul, azonban az emlékek és az egykor létező dolgok megőrzése nem lehetséges az egyén számára, mivel az én nem képes integritását, identitását megtartani az emlékezés gesztusaiban. Az előadás címét is adó *Szilveszteri emlékb*en a saját test tapasztalata fokozatosan megszűnik, az érzékek közvetetté, a test pedig ezáltal külsődlegessé válik, fokozatosan tárgyiasul: „Ketten... Még az óév sebében, / átömlőben más térbe, testbe. / Szétritkult éppen megkötött Énem, s abban lett Én, / ami csontig sebezte. // A telefonban, mintha túlvilágról, / jött a hang: Boldog új esztendő! / Valahonnan valaki átszólt, / s beiktatódtunk: a sorsunk eldőlt.” (265.)

Az én voltaképp kikerül abból a „centrális itt”⁴-ből, amelyet a saját test jelent a számára: az emlékező maga is az emlékezés tárgya, alapvető élmény tehát az én széthullása. A *Kockák* szerkezetét ugyancsak a test térbeli viszonyainak át- meg átrajzolása határozza meg, és arra a tapasztalatra mutat rá, hogy identitásunkat voltaképp az érintkezéseink, az általunk bejárt tér alakítja. Hiszen, ahogy a vers első sorában megfogalmazódik, „Minden, ami van, rajtunk kívül van, / általunk van, mint a geometria.” (280.), a világ felmérése számunkra azáltal lehetséges, hogy valamiképp meghatározzuk, kiszorítjuk a teret korporális létezésünk következtében. A vers alanya (ami a testiségét illeti) egyfajta absztrakcióként gondolható el, amely úgy tölti ki a körülötte tapasztalható űrt, mintha Leonardo Vitruvius-tanulmánya térben terjedne ki. A Kassáknak ajánlott vers címében szereplő „kockák” szó szerint a világ építőkövei, olyan szegmensek, amelyek segítségével a létezés és az elmúlás is absztrahálható: „[...] az anyag konkrét térszerveződés, és mellékes az énünk nyerítő illúziója.” (280.)

A versek mind tematikus, mind retorikai értelemben kiaknázzák az én pozícióváltásaiban, áthelyeződéseiben rejlő lehetőségeket: a szubjektum megjelenésének módjai a legizgalmasabb megoldások között tarthatók számon. Ez az aspektus a Tőzsér-lírárt a későmodern költészet, ezen belül szintén József Attila költészetével rokonítja, egyúttal (ahogy ezt számos kritikusa, például Angyalosi és Németh Zoltán is megjegyzi) a posztmodern szövegszervezés vonásait is magán viseli, hasonlóan azokhoz a szövegekhez, amelyek az emlékezés és elmúlás tematikáját a mediális kérdésfelvetések segítségével teszik megfogalmazhatóvá. A *Félhomály téli képen* a festmény „lebontásáról” és újratereztéséről szól, miközben az idő és az identikusság kérdéskörében is jelent egyfajta választ: „A festő leveszi a lázadó színt a képről, / aztán, egy másik jelentéskörben, / újra vászonra rakja: / hó-kék chiaroscuróba történ. [...] Indul a lélek, az

4 VERMES Katalin, *A test és a másik tapasztalatának összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*, L'Harmattan, Budapest, 2006, 29.

Egyes a hóra ernyed. Lehull a jéggel kitömött madár / az átértelmezett homályú képen.” (271.)

Az egyes szövegek különböző megoldásokat, válaszokat jelentenek az idő és elmúlás tematizálása tekintetében, ám a nyelvi reflexivitás és önreflexivitás minden válaszkísérletnek sajátja. Tózsér sokat tud a nyelvről, az irodalomról, mindkettő elméletéről, és ezek az ismeretek azért hatnak termékenyen a költészetére, mert valójában részt vesznek a szövegalakításban. Az *Utazások vörös kocsikon* például a nyelvhasználat konvencióit megkülönböztető jelekként és idősíkokat ütköztető szegmensekként alkalmazza, az absztrakt nyelvi jelekbe sűríti a temporalitás lényegét: „Első kocsidban, a vörös Fiatban hárman ültetek. / Kocsiban? Kocsin? Egyetlen helyragban / fél évszázad. Amazt (az -n ragos kocsit) / a Rimába ragadták a megvadult lovak.” (263.) A *Csatavirág* című vers a szöveg által teremtődő objektumok, szubjektumok rendszerét (elhatárolódását, érintkezését) értelmezi: „Csatavirág – amíg irom, szubsztanciája mohó bimbót nyit. / Viszály a torzson a szírom, színesedik és határolódik. [...] A sarj a virág-én mozdulata. – Előtte más tett, utána más én.” A *Szabálytalan nóna* pedig – miközben idő, állandóság, elmúlás áll a tematikus fókuszban – egy metanarratív mozzanattal a dialógust megduplázza: a vers egyszerre szól a dialógus, valamint önmaga korlátairól, egyszerre tematizálja a nő és férfi, valamint jelentés és jelölő elválasztottságát: „A vers, babám, semmivel sem »egál«, / repül kőként, hová?, nem tudni!, mondtam. / S éreztem, hogy sujtó nónám megáll, / elakad, mint böllér kése a csontban. / S a rettenet, hogy visszapeng rimem, / mint bumeráng, ha célba nem talál, / hogy nónám s tárgya közt örök a kordon, / s marad minden, minden a régiben – / a rettenet marokra fogta a torkom.” (264.)

A *Csatavirág* kötet utolsó ciklusának címe *Függelék*, alcíme *A litotész szeme*. A retorikai alakzat ilyen kitüntetett helyzete előrevetíti a szerzői szándékot: olyan szövegekre számítunk, amelyek valamiképp szembemennek az utolsó versek beszédmódjával, a létezés és emlékezést, az időt tematizáló verseket olyan művek váltják, amelyek ironikusan, vagy ha úgy tetszik, a litotész nézőpontjából vagy (-val) tekintenek a témára. Az ellentétekre épülő gondolatalakzat itt az irónia kifejezésére szolgál, a ciklus nyitóverse olvasási stratégiaként is felfogható: „Az utolsó jelenet: a rendező felfut / a színpadra s csak áll. (A troglodita / Ádám súg neki: Hahaha!) Nem jut / eszébe semmi, csak ez: *Finita*.” És: „Csak aki nevet, azonos magával”. (286.) Az ezt követő pastiche-ok, sírversek, vegyes műfajú szövegek egy-egy költőtársat idéznek meg, sok esetben a stílust is átsajátítva, nem ritkán pajzán felütéssel. A megidézettek között szerepel Tózsér Árpád is, amely gesztus tulajdonképpen a kötet egészén érintő problémát teljesíti be: a saját memoárban rögzít egy identitást, amely azonban sosem lehet „egál” az emlékező-memoáráról azonosságával. Ez a paradoxon épp annyira magától értetődő, mint a *Sorok egy mai Orpheuszhoz* című versben maga a halál megértése: „Az lát, ki innen hal meg, / de túlról vesz magának optimétert.” (272.)

Tózsér Árpád utolsó kötetei tehát az eddigi poétika összegzésének tekinthetők (amennyiben a korábbi költészetből ismert megoldások, mint a pastiche, a görög mitológia átmentése, a magyar és világirodalmi műveltség dinamikus működtetése jelen van), tematikusan pedig egyfajta számvetésről, kiegyezésről adnak hírt. Azonban, ahogy az idézett példák is mutatják, Tózsér költészetében az összegzés újragondolást, poétikai szempontból egy részben megváltozott alapállást is jelent. A kötetek nem annyira vissza, mint inkább előre mutatnak. Mint a folyó, melyre hiába ül rá a kora őszi köd, mire szétritkul, éppen tisztán követhető lesz az iránya.

A megkísérhető ember

A madáchi eszmék és a Faustus Prágában

A legenda szerint szegénységből indult, majd korának legragyogóbb szellemei közé emelkedett, és néhány évig ennek megfelelően megbecsült Szenci Molnár a valóságban is nélkülözések között, teljesen elszegényedve halt meg Kolozsváron. Az „ördöggel cimborálásának” híreről már a halála utáni évtizedekből is maradtak fenn dokumentumok, melyek a középkori Faust-mondáknak megfelelően beszéltek el a történetet: egy német tengerparti egyetemi városban sétálgató diák a saját vérével írja alá sátáni szerződését, hitéről való lemondását; ezzel gazdagságot nyer, majd miután hittestvérei leleplezik, bűnbocsánatért könyörög, amit meg is kap.

Tözsér Árpád jó szemmel látta meg ennek az élettörténetnek a nem mindennapi drámáját, mert az egyáltalán nem egykönnyen érthető és feldolgozható, hogy a több nyelven beszélő, zsoldárfordító, szótárkészítő, teológia munkákat író és fordító tudós, miután visszatér Németországból és Prágából – ahol történetesen a kor egyik legnagyobb tudósánál, Keplernél lakott – a szülőföldjére, állástalanul, adóságok elől menekülve, nyomorúságosan volt kénytelen élni. Hogy történhet meg a fordításaival és latin–magyar szótárával a magyar nyelv fejlődését Kazinczyig terjedően meghatározó íróval, hogy érdemei elismerése nélkül kerül még életében a magyarországi szellemi és hitélet perifériájára? Talán már életében elérte őt a sátáni kapcsolat vádja? Hiába tért haza – bizonyítva ezzel hitéhez és hazájához való feltétlen hűségét –, továbbra is nyugati gondolkodású és ezért veszélyes szellemnek tartották? Csak találgatni lehet... Az azonban biztos, hogy Szenci Molnár életének, legendájának és életművének problémái Tözsért legalább negyven éve foglalkoztatják. 1974-ben közölte máig alapvetőnek számító esszéjét Szenci Molnár zsoldárfordításairól, melyben – Németh László ugyancsak fontos tanulmányának kezdősorával vitatkozva („Molnár Albert nem volt poétaember”) – amellett érvelt, hogy Szenci Molnár fordításai a reneszánsz kor költői teljesítményei közül Balassié mellé kívánkoznak, poétikai eszközkészlete, ember- és természetszemléletének összetettsége pedig egészen egyedülálló a kor költészetében. Harminc évvel ezelőtt Tözsér célja Szenci Molnár költői rangjának bizonyítása és tudatosítás volt, amikor viszont a *Faustus Prágában*-t írta, már mint a magyar lírai hagyomány, a magyar költői nyelv egyik megteremtőjére utalt, egy örökdő, képességeivel tisztában lévő, ám lehetőségeit rosszul felmérő figurát alkotva meg.

Tudjuk, Tözsér Árpád számára megkerülhetetlen az a fájdalmas kérdés, hogy egyáltalán mi szükség van a költészetre, illetve miben is áll a költészet, milyen viszonya van a versnek a nyelvhez és a léthez, mit csinál voltaképp egy költő, és mi az, amit akár egyetlen vers is hozzá tud



tenni – hadd használják most itt nagy szavakat – a teremtéshez. A válasza pedig épp a műveltségre, azon belül is az évezredek, természetesen szövegeken keresztül átöröklődött tudás védelmében áll. Merthogy erre a tudásra épp azért van szükség, mondja és mutatja is saját példáján, hogy önmagunkat definiálni tudjuk, hogy saját élményeinket és tapasztalatainkat valahogy le tudjuk írni, el tudjuk helyezni, azaz hogy ezeket valamiképp képesek legyünk értelmezni. Nála tehát a műveltséganyag nem önmagért van, pláne nem magamutogatásból vagy elitizmusból, hanem, ha úgy tetszik, szükségyszerűségből: az emberiség, legalábbis az európai emberek közös gyökerét jelentő történetek az élmények kimondásának feltételei, nélkülük nincs megfogalmazható tapasztalat sem. A múlt tehát minden esetben a jelent értelmezi, úgy, hogy a jelen integrálja a múltat, legalábbis a múltnak azt a részletét, mely dialógusba állítható az éppen történővel. Legyen az a múlt épp Szenci Molnár kora, vagy legyen Madách kora, vagy legyen épp az általuk írt szövegekben megidézett kor.

A *Faustus Prágában* egyik fontos, szövegszerű előzménye Tözsér 1982-es, *Adalékok a nyolcadik színhez* című kötetének címadó verse, mely mintegy kétszáz sorban ugyanazt a szituációt vázolta fel, ugyanolyan dialogikus formában, mint amivel és ahogy a huszonhárom évvel később megjelent dráma dolgozik. Ráadásul ez volt az első olyan Tözsér-vers, mely a haza-problematikára, és ezen keresztül az irodalom hagyományfüggőségének kérdéseire is reflektált. Abban a versben Tözsér épp Szenci Molnárral mondatta ki, amúgy ars poetica-szerűen, hogy a tudomány és a művészet nem ismer országhatárokat, de azt is, hogy a tudománnyal és a művészetekkel is a határaiban bizonytalan hazát kellene szolgálni, még ha ez lemondásokkal – a konkrét esetben a prágai, illetve bécsi katedráról való lemondással jár. A vers alapproblémáját tehát az egyetemesség, a más kultúrák iránti nyitottság és a szülőföldhöz való hűség összeegyeztethetősége jelenti, és ugyanezeket a kérdéseket veti fel a dráma is, természetesen sokkal árnyaltabban. A verscím azonban azt is jelzi, hogy Tözsér a Faust-tematikához (vesd össze a 2012-ben *Faustus Pozsonyban* címen megjelent publicisztika-gyűjteménnyel is!) nem feltétlenül Goethén keresztül, hanem inkább Madáchot és *Az ember tragédiáját* olvasva és továbbgondolva jutott el. Az *Adalékok... cím a Tragédia nyolcadik, „álom” színének kiegészítése egy afféle magyar színnel, egy újabb álommal, melyet talán már nem is Kepler, hanem a vele beszélgető Szenci Molnár lát. A Madách-mű ilyen direkt jelenlétének a dráma alapkonfliktusán belül is lehet jelentése, hiszen Tözsér számára – mint esszéiből tudhatjuk – az egyébként hozzá és Szenci Molnárhoz hasonlóan felvidéki Madách az abszolút világirodalmat jelenti, amolyan példaadó, radikálisan újat hozó szerzőt, akit utánozni nem, legfeljebb követni lehet. Nem véletlen, hogy nincs is napjaink és a közelmúlt magyar irodalmában olyan alkotás, melyen ennyire átsütne Madách hatása, ahogy persze olyan sincs, amely ennyire evidenciának tekintené Szenci Molnár európai kapcsolatainak kultúrközi szerepét. Azt a szerepet, melyet nem is csak barátságai, hanem szótára és fordításai is emblematikussá tesznek. Pedig Szenci Molnár élettörténetének mai relevanciája épp abban a kettősségben van, hogy egyrészt magától értetődő természetességgel érezte otthonának egész Európát, másrészt mindig volt benne egy ugyancsak természetes ragaszkodás Magyarországhoz. És azt hiszem, ez teszi Tözsér számára irodalmilag is érdekessé az ő alakját, hiszen a már említett 1974-es esszéjében így beszél róla: „...nagy hűtlenségében is szomorúan magyar [...] szegény Szenci Molnár Albert! A szülőfölddel való kapcsolata mindig is problematikus volt.”*

De az *Adalékok... újraolvasása* esetünkben azért is érdekes, mert miközben a szöveg akkor versként is egy dráma töredékének tűnt, azaz egy nagyobb kompozíció ígérését hordozta, a *Faustus Prágában* jelentős részét Tözsér hetven-nyolcvan soros darabokban versként – azaz a szövegek részlet-voltát nem feltüntetve – közölte különböző folyóiratokban. Ezek közül a publikációk közül különösen fontos a *Tisztaíj* 2005. októberi számában megjelent *Keresztút* című, mely valójában a dráma utolsó monológjának közel kétharmada – kiegészítve egy tíz soros *Epilógussal*, mely azonban a kötetben nem olvasható. Ez a gesz-

tus azt jelenti, hogy a lapban voltaképp nem a dráma részletét olvassuk, hanem egy különálló, ön maga teljességét megteremtő verset. Tözsér a drámából kiragadott szövegdarabot teljesen új kontextusba helyezi, majd függetlenséget és önálló jelentéseket ad neki azzal, hogy új, épp a különállóságot biztosító címmel látja el, illetve a bizonyos *Epilógussal* továbbírja és immár végképp a drámán kívülre helyezi. Ez a lehetőség, vagyis az egyébként nagyon is zárt, a belső utaláshálóval erősen összetartott szöveg feldarabolhatósága, a műfaji jellemzőiből következik.

„Olvastad-e közleményemet Molnár Albertről a Muzeumban? Nem jó volna-e belőle egy magyar Faustot csinálni? Az ő élete eléggé regényes ehhez” – írta 1853 szilveszterén kelt levelében Szilágyi István Arany Jánosnak, nyilván nem is sejtve, hogy ötletének megvalósítására több mint százötven évet kell majd várni: Tözsér Árpád *Faustus Prágában* című drámai költeményének megszületéséig. Arany Szilágyi levélére adott, 1854. március 9-én kelt válasza: „Igen! Molnár Albertedet olvastam, és nagyon gyönyörködtem benne; amit azonban megfaustításáról mondasz, azt nem teszem, 1-mo, mert nem vagyok Goethe, 2-o, mert ha Goethe volnék sem vesztegetném erőmet olly mű utánzására, millyen csak egy lehet eredeti.” Tözsér Árpád megírta tehát a maga magyar Faustját, de nem azért, hogy a magyar Goethe szerepében tetszelegjen, és persze nem is azért, hogy eredetiségben felülmúlni próbálja a felülmúlhatatlant. Ő ugyanis nem versenyezni szeretne, hanem párbeszédet kezdeni Goethével, Madáchcsal és Szenci Molnárral, hogy segítségükkel mai, személyes dilemmáiról beszélhessen.

Egy mai, haszonelvű logika szerint ezek a kérdések valóban komoly fejtörést okozhatnak, ám a tözséri világban hosszú ideje a moralitás az, ami a egyéni cselekvéseket meghatározza. Ezért a drámában megjelenő identitáskérdés sem pusztán önismereti vagy a történelmi determinizmusra ráutalt probléma, hanem morális, a felelősséget és a hűséget is tematizáló feszültségpont. A darab azonban – a versekkel szemben – arra is lehetőséget ad, hogy a szerző ezt a tematikát több nézőpontból világlátsa meg, a dialógusokban érveket és kontraérveket sorakoztasson fel.

A *Faustus Prágában* – a Goethe- és a Madách-műhöz hasonlóan – drámai költemény, azaz valahol a dráma és a líra között elhelyezkedő alkotás. Ennek megfelelően a cselekményszövéssé és a drámai akció háttérben marad, ehelyett a nyelvi megformáltságára esik a nagyobb hangsúlyt. Tözsér tehát ebben a művében is elsősorban költő, aki a drámai kereteket inkább csak a párhuzamos szereplehetőségek és a könnyen ütköztethető álláspontok miatt használja. A történelmi és a kulturális múltból a saját szövegébe behívott figurákat nem jellemük, hanem nyelvük és a gondolkodásukban megjelenő értékpreferenciájuk alapján különbözteti meg, így végső soron nem is szereplőkkel, hanem nyelvekkel, értékekkel és érvrendszerekkel dolgozik. Mindamellet az archaizáló, latinus magyarsággal megszólaló Shakespeare-kortársak a korban megszokott természetességgel használják a bibliai metaforikát, miközben Tözsér becsempészi dialógusaikba a kétszázötven évvel Szenci Molnár után élt Madách nyelvhasználatát, sőt a 19. század némely filozófiai problémáját és a kifejezetten mai költői képalkotás sajátosságait is. Mindez egy nem éppen könnyen olvasható, gondolatiságában is mély, mégis pezsgő és változatos, épp az egymásra rakódó nyelvi rétegek kapcsolatától izgalmas szöveget eredményez.

Az 1604-ben, Prágában játszódó dráma három részből áll: a mű elején és végén két rövidebb felvonás vezet be, illetve bontja ki és gondolja tovább a középső, a mű terjedelmének közel felét kitevő felvonás álm jelenetében megfogalmazódó problémákat. Ez a szerkezeti megoldás, *Az ember tragédiáját*, annak is a hetedik, nyolcadik és kilencedik színének egymásra épülését idézi. Tözsér azonban fenyegetőbbé és kilátástalanabbá rajzolja Prágát, illetve az ehhez a városnévhez és korhoz tartozó eszmeiséget, mint Madách. Ebbe beleértendő a beszélők szokatlan távolsága, furcsa idegensége, végső soron elbeszélése egymás mellett, illetve még a legbiztosabbnak hitt eszmék és érvek instabilitása is. Tözsér

egy olyan világba kalauzol el minket, ahol az ördög bármikor, bárki mögött és bármilyen alakban feltűnhet, megváltoztathatja az események menetét, vagy vállalhatatlan döntésekbe kényszerítheti „védenecit”. Ahol a papagáj jambusokban beszél és arannyal tömi a hasát, és ahol a várost néha nappal is sötétség borítja. A drámai szituáció lényege, hogy az európai hírű, mindenki által elismert Molnár Albertnek egyetemi állást ajánlanak fel, ám ennek feltétele, hogy református hitéről katolikusra térjen. Molnár a döntési helyzettel szembe-sülve epilepsziás rohamot kap, eszméletét veszti, ezalatt látja álmát, a Lucifer által elszá-moltatásra Prágába rendelt Faustról. Ébredés után meghozza döntését: inkább vidéken, a tudomány centrumaitól távol marad, de hitét nem adja fel. A művet záró – már említett – monológ aztán az önmagunkkal szembeni tisztességhez szóló óda, melybe beleszövődik az önazonosságot szavatoló kulturális örökség tisztületének igénye is.

A Faust-legenda minden bizonnyal azért tud a modern európai kultúra egyik alapműve lenni, azért tudta Madách ízlését és gondolkodását is minden egyéb szövegnél jobban befolyásolni, mert az újraértelmezések mindig más és más aspektusát villantották fel a nyilvánvalóan határkönek számító Goethe-mű morális tartalmának, illetve az épp e tartalmat érintő kételynek. Heine, majd Thomas Mann *Doktor Faustus*a, Bulgakov *Mester és Margaritája*, Liszt *Faust-szimfóniája*, az elemzésünkben előtérbe kerülő Madách-mű vagy Szabó István *Mefisztója* különböző eszközökkel, de ugyanazt a problematikát járja körül: a bűn, a lelkiismeret és az elkárhozás viszonyát, illetve az élet mindig megtalálható könnyebb útjának csábítását. Tözsér ehhez a tradícióhoz csatlakozik, még abban is, hogy a hangsúlyokat igyekszik máshová tenni, mint elődei. Ő elsősorban az önmeghatározás, illetve az önmagunkkal való azonosság problémáira hegyezi ki művét, azt téve kérdésessé, hogy vajon a pusztán szülőföldre lett haza, illetve a kísértéseknek kitétt, talán le is cserélhető anyanyelv mennyiben tartozik hozzá a saját életét, saját döntéseinek következményeit végső soron magányosan megélni kénytelen szubjektumhoz. A Tözsér-életmű egészéhez pedig a fentiek mellett épp azzal kapcsolódik a dráma, hogy a személyes sors dilemmái között nem nehéz észrevenni a kisebbségi helyzetben élő, alkotó értelmiségi (gyakran kívülről gerjesztett) belső konfliktusait sem. Voltaképp egy modern identitásdrámáról van tehát szó, melyben Molnár Albert a hit és a tudomány közti választásra, de végül a személyiséget adó két szegmens egyikéről való lemondásra kényszerül.

Ez a döntési helyzet mint élethelyzet egyáltalán nem középkori specialitás. Tözsér darabjába nehézségek nélkül olvasható bele a mindenkori túlzott hatalom mindent maga alá söprő logikája, vagy épp a többségi állam néhol csak finoman jelzett elvárása a másságukat őrizni igyekvő polgárokkal szemben. Molnárnak csak a hitét kéne megváltoztatnia, és kinyílnának előtte a legjobb egyetemek kapui, és ez a „csak” itt azért nem idézőjeles, mert akik ezt kérik tőle, azok tényleg nem érzik e lemondás súlyát. Ráadásul az efféle, még ha esetleg másra vonatkozó zsarolás egyáltalán nem ritka, ahogy az engedelmesség sem – például a darab másik fontos és nagyformátumú szereplője, Campanus, az író, meg is hozza ezt a döntést. Tözsér mindeközben élesen, épp a dialogikusság jegyében teszi fel a voltaképp kegyetlen kérdést: ha Szenci Molnár nem magyar–latin, hanem cseh–latin szótárt szerkesztett volna, ha nem magyarra, hanem cseh vagy német nyelvre fordítja a zsoltárokat, vajon nem lett volna ugyanolyan teljes az élete, ugyanolyan jelentős a kultúrtörténeti szerepe? Vajon az ő személyiségéhez feltétlenül hozzátartozik-e protestáns hite és magyar nyelve? És miért ne változtathatná meg mindezt, ha élete ettől biztosan jobbra fordulna? A dráma körültekintően járja körül a problémát, és az ehhez kapcsolódó igényességnek köszönhető, hogy a szöveg elkerüli a didaktikus csapdáját, azaz Szenci Molnár választása nem válik kötelező erkölcsi mintává, hanem megoldásával együtt is megmarad a belső konfliktusok történetei közül egynek. A „jó” döntés ebben a műben egyáltalán nem evidenciaként van jelen, mondhatni, épp ellenkezőleg: minden döntés kétségek között születik, még azokon a pontokon, ahol mindebben az „írásstudók” erkölcsi felelőssége jelenik meg.

A kijutás, a kiszakadás, a bezártság egyébként is alapélménye e költészetnek, és nem nehéz ebben a madáchi *Tragédia* Ádámjának küzdelmét és dilemmáit sem észrevenni. A 2010-es válogatáskötet utószavában Reményi József Tamás egyenesen úgy fogalmaz, hogy Tózsér „életútját sokáig a menekülés és a látszólagos beérkezés ellentmondása jellemezte: szökés gyerekkorában a szlovákiai kitelepítés elől, betegségbe-rejtőzés a felnőttkor terhei elől, vállalt száműzetés az irodalmi közeletből”. Az életrajzi tények más-más formában és különböző intenzitással, de visszaköszönnek a versekből is: az első kötetekben a falu emlékével küzd a beszélő, az illyési ihletésű természeti képek adják a metaforika vázát, a falusi ház körüli élőlények, a macskák, a virágok, a jegenyefák jelentik a viszonyítási pontot. Az *Időnként kihuny a város s kigyullad bennünk a falu* mindezt a maga érzélgős-nosztalgikus felhangjaival a hasonló utat bejárt magyarországi pályatársakéhoz közelítő módon szólaltatja meg. A különbség csak annyi, hogy Tózsérnél már ekkor megjelennek a később még nagyobb szerepet kapó műveltségjelemek, illetve kísérletet tesz az idegen nyelvű szövegek versbe építésére, ami kifejezetten előremutató eszköz. Az idegen szövegek szlovák, cseh és lengyel nyelvűek, és szerepük nagyon jelentős: jelzik azt a kulturális közeget, amelyben ezek a versek születtek, és jelzik az élethelyzet sajátosságait is, valamint az ebből az élethelyzetből megszülető közösség nyelvi világát, hiszen a számunkra érthetetlen sorok a szerző és az olvasók egy szűk körének jelentéssel bírnak, és ezzel épp az egymáshoz tartozást tematizálják.

De ez már a következő pályaszakasz „menekülésére” utal, amikor a kisebbségi léthelyzet megélhetőségének kérdései kerültek előtérbe. Ez már Tózsér szimbólummá nőtt teremtményéhez, Mittel úrhoz kötődő időszak, tehát az az időszak, amelyet az *Adalékok a nyolcadik színhez* kötet című mindenestül a *Tragédia* értelmezési köreiből utal, az az időszak, amelyben a „szlovákiai magyar” és a „felvidéki magyar” szűkös fogalmaival szemben a „közép-európaiság” tágabb és kényelmesebb hálója nyújt alternatívát. Tózsér ekkor született esszéversei, nagylélegzetű, prózai és önéletrajzi elemeket is tartalmazó, de alapjaiban mégis a kisebbségi léthelyzetről, illetve a közép-európai identitás lehetőségeiről szóló szövegei egy egészen új, a korábbi dalszerű formákból egyenesen nem is következő struktúrát fedeztek fel. A szabad versek dinamikája, tágassága, szó szerint is érthető szabadsága lehetőséget teremtett egy olyan fogalmi háló kidolgozására is, mely a költészethez mért filozófiai igénytel tudja megszólítani például a kisebbségi létet, a költőiséggel, a halállal vagy a nyelvvel kapcsolatos egzisztenciális problémákat. A kelet-közép-európai sors és az itteni költőtől abszurditása, a logikátlanság, a titokzatosság, a misztikum, a hely és a tér poétikája sok-sok szociológiai és történelmi ténnyel keveredve hozza létre azt a mágikus-realista világot, melyben Tózsér gondolatai és hősei otthonra lelhetnek.

A kétezres évtizedben született versekre is jellemző, hogy a filozófiai ihletnek az erre a feszültségre reflektáló gondolatiság is része, de a kötetekben ennél sokkal összetettebb problémák is felszínre kerülnek, így például a hatalom és az erőszak viszonyának kérdései. Azt nehéz vitatni, amit Tózsér is állít, hogy a filozófia vagy legalábbis egy bizonyos filozófiai hagyomány mindig is költészerszerű nyelvet használt, de ebből még nem következik, hogy a költészet minden további nélkül alkalmassá tehető filozófiai kérdések közvetítésére, vagy akár csak arra, hogy a problémák mélységeit is megjelentesse. Márpedig a közhelyszerűség és a didaxis kettős veszélyét ezekben a kötetekben sem sikerült maradéktalanul elkerülni. Talán jó példa erre a *Sebastianus mondja* szabadság-kérdése is, merthogy a vers középpontjában álló két sor nemhogy erősítené, inkább gyengíti egymást azzal, hogy az első sor már elmondja a másodikat is: „Oly mindegy, most épp mi a börtönöd, / ne panaszkodj: máskor más, most meg ez.”

A filozófiai kiindulópontok kijelölése, pontosabban az a poétika, melyben a filozófia kiindulópont lehet, eleve újszerű volt a magyar költészetben, mely inkább ódzkodik a gondolatiságtól, a direkt metafizikai kérdésfelvetésektől. Ebben a tradícióban ugyancsak meg-

kerülhetetlen Madách, akinek művét Kant hatásának vizsgálata nélkül nem is javallott olvasni. Tózsér esete azonban azért is érdekes, mert nála maga a poétika is filozófiai alapkérdésekkel áll kapcsolatban. Hiszen – így e költészet logikája – ha a költő mindig a semmivel és a nemléttel áll szemben, akkor a feladata nem lehet más, mint hogy az írás során a semmiből valamit hozzon létre. Ha erre nem képes, szükségképpen elnémul, ahogy történt ez, mondjuk, Rimbaud-val és Rilkével, vagy megőrül, ahogy Hölderlin. Tózsér viszont úgy áll szemben a nemléttel, illetve a lét nélküli tudattal, hogy próbál vers nélküli verset, illetve a lét nélküli tudatra reflektáló verset írni. Az avantgárd hagyományokra is támaszkodó anti-vers tehát saját jelentésére reflektál, ami elegáns távolságtartással, éles öngúnnyal és finom ironiával jelenik meg például a *Mittel úr feltalálja a vers nélküli verset* című szövegben. Ebben olvasható a nem létező „csehszlovákiai magyar avantgárd költészet”-re tett utalás is, mely az ebben az időben olyannyira meghatározó szülőföld-fóbia egyik megjelenése, és amelynek feloldása a Mittel-féle Közép-Európa-gondolat, valamint a szülőföld mint a közös sors nyújtotta tágasság eszméje, illetve később a szülőföld mint poétika lehetősége.

Szenci Molnár dilemmája a drámában az, hogy feladhatja-e ő is, mint sokan mások körülötte a karrier érdekében az identitását, mely elsősorban a vallásához és a nyelvéhez kötődik. Tózsér versekben megfogalmazott kérdései nagyon hasonlóak: láthatóan nem szeretne a „csehszlovákiai magyar”, majd a „szlovákiai magyar”, de még a „felvidéki magyar” kategóriájába sem besorozni, hiszen ezeket az identitásokat nem ő választotta, hanem a történelem osztotta ki rá. „Nem akartam zsidó lenni!” – írja ugyanekkor a *Zsidókérdésről, négy fekvésben* című nagyszabású versben, ahol épp azt a humanista gondolatot osztja meg, hogy az identitások vitája pusztító, az „önazonosság leprakolompja” gyilkos erejű, holott végső soron mindenki zsidó, azaz üldözött – az is, aki ma hatalomban érzi magát, és rákényszeríti a kisebbségi identitást azokra is, akik csak békében, például az „utolsó pozsonyi polgárként” szeretnének élni, és életük sorskérdéseit nem a nemzet, hanem a műveltség horizontján szeretnék feltenni. Sőt, Tózsér ekkoriban ír a kisebbségi lét előnyeiről is, például a szükségképpen felszedett nyelvtudásról és ennek kulturális hozadékairól, magyarán arról, hogy a Felvidéken élő magyarok a szlovák és a cseh kultúrában is otthon érezhetik magukat, Prága felé is tájékozódhatnak, és mindez olyan könyv- és színházélményeket jelent, melyek aztán a magyar nyelven megszülető műveket, azaz voltaképp a magyar kultúrát gazdagítják. Az *Újabb értekezés a nemzet problémájáról* című vers például egyenesen azt mondja, hogy a szlovák nyelv segítségével a világ legtávolabbi pontján is tud valaki kommunikálni, mert biztosan lesz ott olyan, aki egy másik szláv nyelven ért – szemben a magyar nyelvvel, amely bezárja használóit (megint egy börtön) a nyelvi közösségbe.

Az *ember tragédiájában* Lucifernek sikerül bizonyítania, hogy a világ tele van fájdalommal, csalással, megalkuvással, igazságtalansággal, önzéssel, de az ember mégsem, ennek ellenére sem távolodik el Istentől, mégsem választja az ördög által felkínált megoldást, a halált. Tózsér munkájában Szenci Molnár számára azonban az értelmes cselekvés kérdése merül fel: hogyan lehet bármilyen korban, bármilyen hatalommal szemben, bármilyen többséggel szemben annak ellenére is jól és erkölcsösen dönteni, hogy tudjuk, annak milyen fájdalmas vagy akár halálos következményei is lehetnek. Tózsér szemlélete attól lesz modern, hogy eközben felteszi azt a kérdést is, amúgy József Attila után, hogy mi értelme tisztességesnek lenni, ha így is, úgy is meghalunk. Hiszen az ember épp azért megkísérthető, mert az elmúló lét tükrében hajlandó erkölcsileg vitatható döntéseket hozni és akár ártó tetteket véghezvinni, vagy lemondani számára egyébként fontos dolgokról. Ez Faust drámája, valamiképp ez Ádámé is, ez Szenci Molnáré, de ez a Tózsér-versekben megszólaló figuráé is.

2005-ös napló

1.

*Jegyezzünk föl mindent, ami ötlet, szilánk,
mert senki nem olyan feledékeny,
mint a gondolkodó ember...*

(Márai Sándor)

2005. 1. 2. (Keszegfalva)

Átaludva a tegnapi napot, ma hajnali négykor ébredtem. Hátradőlök karosszékemben, élvezem a kávé illatát, aromáját, az osztrák rádió éjszakai dzsesszműsora utolsó óráját, s nézegetem a lámpaernyő rojtjainak könyvem lapjain rezgő árnyékát. Olvasnék is, de inkább csak olvasgatok.

Az idei első hírek: Délkelet-Ázsiában kolerajárvány tört ki. A karácsonyi természeti katasztrófa következményei beláthatatlanok. Közben mi önfeledten mulattunk baráti körben (Györgyiék, Végh Laci, Karcsiék, Nagy Laciék, Lampl Zsuzsáék, Myrtilék stb.). Tehet-e mást az ember?

2005. 1. 4. (Keszegfalva)

Az ember azt találja meg a könyvekben, amit akar, amit keres. Újra-olvasom Mihail Bahtyin *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája* című munkáját, s azt tapasztalom, hogy amikor először rágtam át magamat rajta (talán a nyolcvanas évek közepén), semmit (úgy, ahogy mondom: semmit!) nem értettem meg belőle. Mert mást vártam, mást gondoltam a „népi kultúráról”, akkor másra voltam vevő... Ilyen alapon azonban, ha mindenki úgy viszonyul olvasmányaihoz, ahogy – szemmel láthatóan – én, elvárható-e egyáltalán, hogy egy szerző, egy könyv olyasmiről is meggyőzőn, amit én eleve másként gondolok? Több nyitottságot még az olyan eszmékkel szemben is, amelyekkel szemben esetleg, első pillantásra, idegenkedik az ember!

2005. 1. 5. (Keszegfalva)

Régebbi naplóimat olvasgatva megdöbbenve tapasztalom, hogy milyen sokat foglalkoztam az utóbbi években különféle nemzeti kérdésekkel, a magyarság problematikájával. Ennyire benne lenne a levegőben, vagy én vagyok a kérdésre túlérzékeny?



2005. 1. 6. (Keszegfalva)

Reggel, az ágyban lustálkodva, Icuval naplómról beszélgettünk, s megjegyeztem, az elmúlt évek feljegyzései között milyen fontos szerepet játszik a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek, a magyarság problematikájának a taglalása. Ha naplófeljegyzéseim alapján akar-ná valaki meghatározni, az elmúlt években mi foglalkoztatott a leginkább, akkor ez a kérdésbokr toronymagasan nyerne... Holott azért írtam néhány könyvet, szerkesztettem kiadványokat, előadásokat tartottam egészen más, szakmai kérdésekről. Icu szerint arról van szó, hogy a kérdés „benne van a levegőben”, a közbeszéd is erről szól. S tanácsolja, hogy ezt is írjam be a naplóba. Nos, miután kitápáskodtam az ágyból, néhány Márai-oldal után valóban be akarom írni, s megdöbbenve tapasztalom, hogy hiszen ezt már tegnap megtettem. Istenem, ennyire hülyülök?!

A feledékenység ellenszereként (bár nem szokásom újévi fogadalmakat tenni) bevezettem egy határidőnaplót. Ide írogatom föl a nem elfelejtendő teendőimet, ami rendben is lenne. Csakhogy a múltkor itthon felejtettem a halaszthatatlan feladataimmal agyonzsúfolt füzetet, most meg bosszúsan állapítom meg – miután éppen be akartam írni egyet, s mást –, hogy az irodában hagytam az eszemet. Olyan méregbe jöttem, hogy a fejem is belefájdult...

Kellemes barokk háttérzene, karácsonyra kapott fenséges keserű csokoládé, kávé és olvasólámpám fénykörében Márai karcolatát olvasom egy – „éhezőművészlől”... Vannak-e az emberi perverzitásnak határai?

2005. 1. 7. (Keszegfalva)

Este eszembe jutott Itália, gondolataimat megosztottam Icuval, és az ágyban hosszú órákon keresztül tervezgettünk egy idei itáliai utat. Először Róma ötlött föl bennem (sok városban jártam, de annyira, mint Róma, egyik se hív vissza), de aztán letettünk róla: messze van, drága is, fárasztó is lenne. Pihenésre, passzív kikapcsolódásra lenne szükségünk. Marad tehát Bibione. Egy kiruccanás Triesztbe meg Veronába azért persze beleférhet... Veronában 1999-ben jártunk néhány órára, este. Teljesen lenyűgözött, s elhatároztuk, hogy egyszer még visszatérünk.

Aztán az ágyban sok mindenbe belekaptam (Márai, Max Frisch, Magris), de egyiknél sem tudtam megállapodni. Itália kavargott a fejemben, szívem hevesen zakatolt, s vilányoltás után sem sikerült elaludni. Háromkor altatót vettem be, s mielőtt hatni kezdett volna, még Márait olvastam. S megint az az eset, amikor a könyvek a megfelelő időben és helyzetben megtalálják az embert. Néhány órával korábban arról beszéltem Icunak, milyen nagyszerű dolog, hogy *ma már* (!) Budapestről egyenes járatú vonat közlekedik Velencébe. A kora esti órákban indul, valamikor hajnalban lehet a helyszínen. Viszonylag olcsón el lehet tehát jutni akár úgy Velencébe, hogy az ember eltölt ott egy napot, s egy esti vonattal hazautazik. *Istenem, hogy kinyílt a világ!* – mondtam. Nos, a Márai-kötetben (*Műsoron kívül*) egy karcolat arról, hogy az író reggel fél kilenckor még budai lakásában „beretválkozik”, majd kilenckor repülőre ül, s tizenegy tájban már a Szent Márk téren sétáfkál... Mindez az 1930-as évek valósága. Ugye, hogy kinyílt *mára* a világ?

... nem az a baj, hogy nem marad utánad semmi, hanem az, hogy félmunka, ami marad”
(Márai).

Délután, mivel kellemes kora tavaszi, napsütéses idő volt, megmetszettem az almafát, s a változatosság kedvéért kevés betont törtem. A padláson ellenőriztem a néhány napja kirakott egérfogókat. Sorra mindegyikről leették a csali-diót, anélkül, hogy a csapószer-

kezet működésbe lépett volna. Tessék-lássékból mérgeződtem, de lelkem mélyén örültem, hogy nem fogtam semmit. Persze a csalik ismét rákerültek a mini-guillotinekre...

2005. 1. 9. (Keszegfalva)

Rügyeznek a mogyoróbokrok és nyílik a hóvirág. A kis kínai rózsa, amelyet virágcserepben néhány éve szobanövényként vettem lcsunak, megfogant a garázs tövében, s még mindig van rajta két bimbó. Kíváncsi vagyok, hogy a természetnek ezt a tréfáját miként viseli el majd a növényzet. Mert – mielőtt végérvényesen kítavaszdodik – jönnek még fagyok, jön még rossz idő.

Végérvényesen kítavaszdodik? Milyen pontatlan, igaztalan meghatározás! Végérvényesen soha nem tavaszodik ki.

Újraolvasási programom keretében Joseph Roth: *Radetzkyarsch*.

Csonti, a tetőfedő mesterünk karácsony előtt kikerült Angliába egy kastély tetőfelújítását elvégezni. Karácsonyra hazajött, s a kocsmában lelkendezve mesélt a „nyugati életvitelről”. Ma a szomszédék nálunk voltak délután, s Laci úgy nyilatkozott (Csonti kocsmai elbeszélése alapján) a nyugati életformáról, mintha ő maga is legalább éveket töltött volna kint. A kolbászból font kerítés mítosza: ezekben az emberekben föl sem vetődik, hogy azt a jól működő életformát, jólétet az ott élő emberek teremtették meg maguknak azzal, hogy szorgalmasan dolgoztak, nem szórták a pénzt a kocsmában stb. Nekem volt módom lefigyelni a német jólétet, s bizony a mögött kemény munka van. Lehet, hogy nem a mai generációk kemény munkája (de még ha az övéké is, hiszen Azzola mennyit mesélt a háború utáni viszonyokról, amikor a tölgymakkot is beleörölték a lisztbe, hogy több kenyert süthessenek... Az öreg egyébként evés után ma is minden morzsát fölcsipeget az asztalról, miközben nem zsugori!), szóval elsősorban nem a mai generációk teremtették meg ezt a jólétet (ők már inkább haszonélvezői és továbbvivői ennek a életformának), de valakinek ezt meg kellett teremteni. Nálunk ennek megalapozása, létrehozása a mai középgenerációra és a fiatalokra vár. Az ő (a mi) gyerekei(n)k élete aztán, talán már jó, gondtalanabb lehet(ne)... Ahhoz azonban túl kellene magunkat tenni többek között a kolbászból font kerítés mítoszáan.

2005. 1. 11. (Keszegfalva)

Délelőtt Koncsol telefonált, hogy végzett kéziratomból a javításával, nem – korigálja magát – szerkesztésével, s megküldi nekem, hogy a korrekciókat vezessem át a gépbe. Nem teljesen értettem, hogy miért én, de megmagyarázta, hogy csak azt vezessem át, amivel egyetértek. Ebben van logika.

Megint befutottam a saját csapdámba: a *Radetzkyarschot* olvasva nincs kedvem, hangulatom szigorúan vett szakmai kérdésekhez (Bahtyint is hanyagolom). Ülök olvasószékekben, s ha felnézek, ott van az orrom előtt Weiss és Hugger svájci néprajza is (pontosabban: svájci néprajzai!), Beitzl német néprajza és további fontos munkák, amelyeket érdemes lenne odafigyelve (!) elolvasni, de valahogy nem fűlik rájuk a fogam. Trotta báró története most valahogy jobban leköt... Szó se róla, ezeket is kamatoztatni tudom néprajzi munkásságomban, de azért főállásban mégsem olvashatok regényeket!

2005. 1. 13. (Keszegfalva)

Az *ÉS*-ben Mészáros Márta és Vásárhelyi Mária pengeváltása *A temetetlen halott* című film kapcsán. Először Mészáros választát olvastam el, amelyben Vásárhelyi Mária filmkritikájára reagál, és szinte maradéktalanul meggyőződött, bár (mivel?) a filmet nem láttam. Aztán (sze-

rencsére!) az *ÉS* internetes honlapján kikerestem Vásárhelyi kritikáját is. Hát, ebben aztán semmi nincs a Mészáros által emlegetett olyan „fanatikus gondolkodásmódból”, amely Vásárhelyi Máriáé, „aki csak a saját történelmi igazságát fogadja el”. Az sem igaz, hogy Vásárhelyi pártkategóriákban gondolkodna (még akkor sem, ha emleget cikkében politikai pártokat is), hanem éppenséggel arról beszél, hogy a mítoszteremtésen túllépve szembe kellene már nézni végre saját történelmünkkel. Nem azt mondja például, hogy Mészáros Márta a Fidesz-kormány irányítása, netán diktátuma alapján készítette el filmjét („Kikérem magamnak azt a vádat, hogy egy Párt – jelen esetben a Fidesz – irányít” – Mészáros M.), hanem azt, hogy ez a kormány ideológiai céljai eléréséhez rátalált erre a filmre („Abban pedig biztosak lehetünk, hogy a Fidesz-kormány ideológusai alaposan végiggondolták, hogy milyen filmet is szeretnének 1956-ról viszontlátni a moziban. Éppen olyat, amelyet Mészáros Mártáék *készíteni akartak*”). Ne úgy próbáljunk hőst csinálni Nagy Imréről – érvel továbbá Vásárhelyi –, hogy tagadjuk, de legalábbis megpróbáljuk elmaszatozni kommunista meggyőződését! Ő úgy és azzal volt hős (miközben ő is „emberből volt”), hogy történetesen haláláig megőrizte kommunista meggyőződését (különben ezt Icu szokta emlegetni, s úgy látszik, nagyon jól ráértett, hogy a nemzeti-konzervatív-„polgári” vonal hajlamos „megfelelkezni” arról, hogy Nagy Imre is kommunista volt). „Hibátlan hősök és erény nélküli bűnösök csak a mesékben léteznek” – állítja továbbá Vásárhelyi, s ezzel kapcsolatban vetődött föl bennem egy elméleti kérdés: számonkérhető-e egy művészfilmen (még ha az valós történelmi személyiség életét is dolgozza föl) a maradéktalan történelmi hitelesség? Hiszen egy művészfilm voltaképpen mese. Felnőtteknek (nem is kizárólagosan) készült mese. Nagy Imre személyiségének tárgyilagos és összetett bemutatására nem egy dokumentumfilm, könyvek sora, kiadatlan naplójának a megjelentetése lenne inkább alkalmas? Mészáros Márta filmjét pedig annak kellene nézni, ami... Ha ezzel védekezik a rendező, akkor nincs ember, aki megkérdőjelezhetné művészi, alkotói szabadságát. No de ő – a Vásárhelyi Mária által idézett interjúban – éppen arról beszél, „számára a legfontosabb, hogy a fiatalokat is megérintse Nagy Imre személyisége és története”. Akkor ez „propagandafilm”? Ebben bizony szükség lenne, ha nem is a „történelmi igazságra” (ugyan, ki is van annak birtokában?!), hanem a megfelelő, a fekete-fehér ábrázolásmódot kerülő tárgyilagosságra, árnyaltságra. Már, ha nem akart a rendező valódi propagandafilmet készíteni...

Az egész tanulsága: egy cikk alapján nem szabad ítélni a benne taglalt másik félről. Bármennyire is tárgyilagosságnak, tényszerűnek tűnik, mindig (!) el kell olvasni (meg kell nézni!) azt is, amiről szól...

Nehéz az ember kedvébe járni! Ha idegen helyre megyek be (mondjuk egy könyvtárba Marburgban vagy Münchenben, ahol korábban még sosem jártam, illetve egy német pénzügyintézetbe), akkor szerencsétlennek, elveszettnek érzem magam, s ha nem siet valaki azonnal a segítségemre, igen morcos tudok lenni. Ha meg számomra ismerős helyen egy (túlbuzgó?) alkalmazott (mint ahogy ma a komáromi takarékpénztárban) segítkezni próbál, szinte sértve érzem magamat: „Hát hülyének néz ez engemet?”

Most hallom, hogy Sidó Zoli karácsony óta kórházban van: agytrombózisa volt, fél oldala lebénult, s csak lassan gyógyul. Istenem, hogy milyen gyorsan megvan a baj. Valóban úgy kellene élni, hogy minden este azzal feküdjön le az ember, ha reggel nem is ébredne föl, akkor is mindent elrendezett, nem maradtak utána beváltatlan ígéretetek, adósságok! Nem is olyan régen büszkén mutogatta a nyáron készült Vág- és Nyitra-parti festményeit, s mondtam neki, ez a szerencséje. Valószínűleg (a stresszes életvitel, a rengeteg kávé, cigaretta dacára) ez tartja életben, ez a kikapcsolódni tudás. S ez így is lehet.

Du mußt dein Leben ändern.

2005. 1. 14. (Keszegfalva)

Pócs Éva megküldte az *Áldás és átok, csoda és boszorkányság* című tanulmánykötetet, ami voltaképpen a hasoncímű konferencia anyaga. Tájainkat, egészen konkrétan a Zobor-vidéket két dolgozat képviseli benne – a szó szoros értelmében. Valóban „képviselet” azt az igénytelenséget, 19. századi tudományszemléletet, ami a szlovákiai magyar néprajzra a 21. század legelején jellemző. Nem tudom, nem lehet az egyébként színvonalas kötetet pironkodás nélkül lapozni...

Mindkét szerző (nevük hadd maradjon most itt említetlen, bár kinyomozásukhoz nyilván nem lenne szükség különösebb filológiai bravúrra) abban a szellemben kezdi és fejezi be mondandóját, hogy a Zobor-vidéken még rengeteg lehetősége lenne a néprajzi kutatásnak. A térség lakói „napjainkban is emlékeznek azokra a hagyományos szokásokra és hiedelmekre [sic! Mert vannak hagyománytalan szokások és hiedelmek is?], amelyeket más területeken már régen elfelejtettek”, számtalan archaikus képzet maradt fenn, s azt is meg kellene vizsgálni, hogy a mai, fiatalabb generáció vajon milyen mértékben őrizte meg ezeket a hagyományokat. Az föl sem vetődik bennük, hogy az általuk vizsgált képzetet (a boszorkányság hiedelemkörét) megnézzék a kutatott falvak szlovák lakossága körében, horribile dictu: a szomszédos szlovák települések hagyományában. Szajkózzák a térség „ősiségét”, székeleyekkel, besenyőkkel való rokonságát, és szlovákok mintha nem is élnének a széles környéken. Egyszerűen felháborító ez a szemellenzős (vagy tendenciózus?) megközelítési mód.

Az utóbbi napokban az egyik kereskedelmi televíziós csatorna naponta közvetíti a Párizs–Dakar autóverseny aznapi eseményeit, miközben úgy reklámozza magát, hogy a versenyzők, televíziósok, szakácsok és orvosok óriási megpróbáltatásait, igen szenvedéseit ecseteli. Az efféle reklám „békeidőben” is ízléstelen, hiszen ezek az emberek tudták, hogy miért mennek oda, mi vár(hat) ott rájuk, s mindezért busásan meg is vannak fizetve. Miközben a délkelet-ázsiai cunami-katasztrófa áldozatait, az életben maradt több milliónyi árva gyerek nem egy úri passzió áldozata! Számomra – amíg a világban van szenvedés és ínség – minden túlélő-show gusztustalan, de annyi erkölcsi érzékük azért lehetne ezeknek a televíziós stáboknak, hogy amikor ugyanezek a csatornák, egymással is versengve, valódi szenvedésekről, valódi katasztrófákról számolnak be, ne próbáljanak ezeken a maguk gyártotta műszenvetésekkel is túltenni...

2005. 1. 15. (Keszegfalva)

Miközben Brahms *Német requiemjét* hallgatom lehunyt szemmel, másodpercek töredékeire a passauai óváros néhány utcarészlete, a Maria-Hilf szentlépcsője, egy sétahajó a passauai Dunán, az ulmi katedrális, Regensburg a gyönyörű hídjával villan föl bennem. Vajon hogy „működik” a zene? Valóban lenne „német muzsika”, s emlékezetem mélyrétegeiből, a tudatalattiból ez hívta volna elő az említett emlékképeket? Miért nem a Kilenclukú híd, a pozsonyi koronázási templom, a római Angyalvár vagy az Eiffel-torony képe villant föl bennem? Ki kellene próbálni (persze nem irányítottan, hanem lehetőleg spontán megfigyeléssel), hogy ugyanennek a szerzőnek valamelyik magyar rapzódíaja mit vált ki belőlem.

Hodossy Gyula biztatásán túlmenően az is ösztönöz a naplórírásban, hogy az utóbbi hetekben bele-beleolvasgatok Balla D. Károly webnaplójába. *Hát ilyent én is tudnék* érzés tölt el minduntalan, miközben azért visszafogottabb vagyok, s meggyőződés, vannak (lehetnek) az embernek olyan gondolatai, érzései, amelyek annyira személyesek, hogy még egy naplóra sem tartoznak. Balla szemmel láthatóan más állásponton van. Egyébiránt folyamatosan ott cseng a fülemben Viga Gyula egy vacsoramegjegyzése, amit

évekkel ezelőtt náluk tett, Miskolcon. Konrád György személyisége került szóba. Gyulának Konrádról, meg a hasonszórú íróról, igen lesújtó volt a véleménye, főleg amiatt (legalábbis bennem ez maradt meg a beszélgetésből igazán), hogy nem képesek nagy ívű könyveket, tanulmányokat alkotni. Konrád könyvei apró feljegyzések láncolatai, amolyan „értelmiségi magömlések”, melyeknek az égvilágon semmi értelmük nincsen – hangzott Viga álláspontja. Azóta gyakran eszembe jut, s valami igaza azért van. Valóban fontos (lenne) egy-két gondolatot, amit az ember amolyan ötletként naplójában fölvet, egy tanulmány, netán könyv keretében részletesen kidolgozni. No, de: egy-egy napló (akár Máraié, akár Thomas Manné, igen, akár Konrád Györgyé) a napi feljegyzések mozaikkockáinak (ha nem is matematikai) összegeként csak kiadja egy adott alkotó életszemléletét, a világról alkotott véleményét. Végso soron ugyanúgy tehát, mintha tételesen egy tanulmánykötetben fogalmazná meg. Csak lehet, hogy a naplóforma olvasmányosabb, könnyebben emészthető, mint egy hosszú tanulmány vagy akár egy nagyesszé.

Néhány esztendeje itt van a polcomon, pár aláhúzás alapján annak idején bele is kóstolhattam, de most módszeresen kezdtem el végigolvasni Ivan Kupec 1962–1968 között készült naplóját (*Denník*, Bratislava, 1999). A szerző szlovák költő, 1922-ben született még Kunoš néven Galgócon (apja is Kunoš volt, de nagyapja nyilván Kunos), s a Kupec szlovakizált név lehet. Még csak az első néhány nap bejegyzésénél tartok, de – miközben nyilvánvalóan öntudatos szlovák – Petőfire, Aranyra, Adyra teljes természetességgel hivatkozik; Szalatnai könyvével pedig (*Juhász Gyula hatszáz napja*, Bp., 1962) részletesebben is foglalkozik. Elmondja, hogy Pavol Bunčákkal és Dominik Tatarkával az ötvenes évek végén elutaztak Szokolcára, hogy ott Juhász Gyula emlékeit is keressék, Tatarka a házat is lefényképezte, ahol Juhász lakott, szlovákra fordított verseit szavalták... Azért megható, hogy ezek a szlovák értelmiségiek felül tudtak emelkedni azon a nyilvánvaló tényen, hogy Juhász annak idején a magyarizációs politika szolgálatában tevékenykedett Szokolcán, s csak a költőt és műveit nézték, amelyeket viszont nagyra tartottak. Fordítva vajon mi meg tudnánk-e mindezt tenni?

Kupec bejegyzése: „prečitáť si Juhászov román Urbanova duša (tiež skalické reminiscencie)!” Talán nekem is illene elolvasnom...

2005. 1. 16. (Keszegfalva)

Nem tudok párhuzamosan kettő, ráadásul más-más idegen nyelven megírt könyvet olvasni, ezért a *Radetzky-marschot*, amit már amúgy is olvastam, most félretettem. Kupec naplója leköt, bár utalásait, az összefüggéseket csak módjával értem. Nevek derengenek még (közép)iskolai tanulmányaimból, de saját irodalmi élmények nem kapcsolódnak hozzájuk (pótolni!). Az azért több mint elgondolkoztató, hogy milyen óriási szakadék van egy-egy író-alkotó iskolai tananyagban lecsapódott élettörténete és a (véltető) valóság között. Ez annak idején, amikor (egyetemista koromban) mélyebben kezdtem Adyval foglalkozni, egyszer már megdöbbenett. Most Kupec feljegyzéseiben a Ludo Ondrejovra vonatkozó passzusok ébresztenek rá ismét, hogy mennyire két dolog egy-egy író műve és magánélete! Ondrejov élete végén idült alkoholistaként gyakorlatilag már nem is alkotott, csak ivott – mint a rómaiak: fekvé. Közben olykor diktált verseket, rövid történeteket. Kupec szerint – aki a hagyatékát rendezte sajtó alá – alig valami használható belőlük. Jellemző, hogy Ondrejov egyik kedvenc verse volt az Ős Kaján. Tervezte, hogy lefordítja szlovákra (vagy le is fordította?), de – ahogy nyilatkozta – ezt a verset csak sok bor ivása közben lehet hitelesen visszaadni. Mivel vélhetően Ady is sok bor elfogyasztása közepette írta? Néhány lappal tovább Kupec, még mindig Ondrejov és Ady kapcsolatáról szólva, a következőket írja:

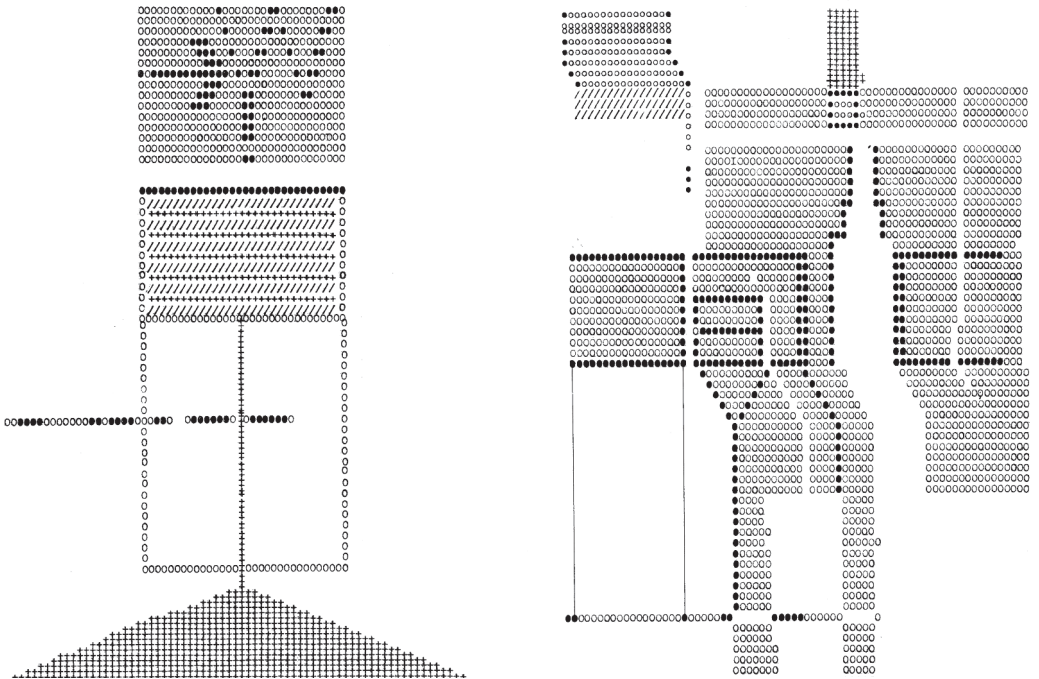
„...nikdy nerecitoval bez slz Adyho báseň Moje dve ženy. Tú vždy recitoval v origináli, trhane, s tragicky zlomeným gestom. Bola to jeho najmilšia Adyho báseň. Zlostil sa na Lukáčov preklad”. Szégyen és gyalázat, de nem emlékeztem erre a versre. Utánanéztam, most már rémlik. Ez is olyan vers, amely minden bizonnyal bor hatása alatt íródott, s igazán borgőzös állapotban érthető és adható jól elő...

Különbön Ondrejov kedvenc lírikusai: Ady, Jeszenyin, Arany és Petőfi. Adytól többet fordított, mint amennyi ismeretes, s még az is lehet, hogy némelyik, Emil Boleslav Lukáč fordításaként ismert vers is az ő munkája. „Českí modernisti (Nezval, Halas, Seifert, Biebl) boli mu cudzi”. Talán ez is jelzi valahol, hogy a két nép, a magyar és a szlovák kultúrája, mentalitása, igen, lelke, a nyelvi különbözőségek ellenére is rokon. Rokonabb talán, mint a szlovák–cseh atyafiság.

Kupec azt is leírja, hogy Ondrejov imádta a szlovák népdalokat, teli torokkal tudta őket énekelni, miközben a néger zene is elbűvölte, szerette a jazzt, Louis Armstrongot. A lükettő néger zenére amúgy gyetvaian, a tarkóra helyezett, kifeszített tenyérrrel táncolt, amiből szintén az a tanulság, hogy a kultúrák nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

Délután a Pócs Éva által küldött kiadványt lapozgattam, már csak azért is, mivel jegyzetelési mintának kell tekinteni a következő kötetbe írandó tanulmányom (*Kimerevített hagyomány?*) számára. Valóban színvonalas, problémafelvető és -megoldó közlemények sora, amelyek társaságában a két szlovákiai magyar tematikájú dolgozat rendkívül szegényes és szégyenletes. Éva valószínűleg azért közölte, hogy a magyar nyelvterületnek ez a szelete ne maradjon ki, egyszóval azzal főzött, ami je volt... Azzal, hogy mindent elvállalok, nem tudok a problémán segíteni, sőt a saját dolgozataim színvonala sínyli meg. Valamelyest talán csakugyan egy néprajzi tanszék segíthetne a helyzeten...

Tipográfiai költemények, 1970



Miután elkezdtem a tanulmányon dolgozni, az adat- és szempontgyűjtés megint fejetlen kapkodássá fajult. Először Bahtyin, majd eszembe jutott Scharfe, s abba néztem bele. S valóban: *Menschenwerk*-könyvében találtam tanulmányomhoz megszívlelendő felvetéseket. Minderről aztán Hoffmann legújabb kötete ötlött föl bennem, s most éppen abba vagyok belefeledkezve. De ez így nem mehet! Módszeresebb munkát!

2005. 1. 17. (Keszegfalva)

Éjjel nem tudtam aludni, s a Leščák-émlékkönyvet lapozgattam az ágyban. Voltaképpen a farsang-tanulmányomhoz kerestem benne támpontokat, de csak rendkívül áttételesekre akadtam. Annyira meg most nem szeretnék belegabalyodni a témába. Elolvastam viszont Gabriela Kiliánová írását (*František Šujanský ešte raz. Krátka úvaha k dejinám slovesnej folkloristiky a jej cieľom*), amely – ahogy gyakran lenni szokott, amikor egy adott könyv, tanulmány talál rá az olvasóra s nem fordítva – jó időben, jó helyen kopogtatott. Ugyanazt a problematikát feszegeti ugyanis, amelyet a napokban a Pócs Éva által szerkesztett tanulmánykötet kapcsán magam is fejtegettem. František Šujanský (1832–1907), római katolikus pap, aki egész habitusában, tevékenységében például Majer Istvánra emlékeztet (egyszer még felhasználni ezt a párhuzamot!), folklórgyűjtéseket is végzett, elsősorban Északnyugat- és Közép-Szlovákiában. Kiliánovának feltűnt, hogy a Šujanský által feljegyzett népköltészeti anyagban nincsenek más nyelvű (magyar, német vagy lengyel) betoldások, holott „*Šujanský zbieral na území Slovenska, ktoré v tom období bolo územím multietnickým a multikultúrnym*”. Nehéz elképzelni, hogy a prózai népköltészetben, de akár a népdalokban, közmondásokban ne fordultak volna elő a más, a szlovákkal együtt élő népekre (magyarokra, németekre, zsidókra, cigányokra stb.) vonatkozó utalások sem. Nyilvánvaló, hogy Šujanský az ilyen jellegű szövegeket vagy föl sem jegyezte, illetve ha mégis, a publikációi előkészítése során selejtezte ki őket. Kiliánová végkövetkeztetése: „...*ide o konštrukciu národnej kultúry ako relatívne uzavretého systému, ktorý stanovuje hranice svojich a cudzích? V intencjach takéhoto uvažovania sa zberateľ, zostavovateľ a vydavateľ zbierky textov sústreduje na rozprávanie od 'svojich' a možno aj o 'svojich'. Takýto prístup sa však ďalej prejavuje ako vynechávanie, vymazávanie iných (ako subjektu, ale aj ako objektu) z celkového obrazu živej folklórnej tradície na prelome 19. a 20. storočia na Slovensku*”. Meggyőződésem – zárja fejtegetéseit –, hogy a nemzeti koncepciók ma is gyakran befolyásolják a folklórgyűjtéseket. Igen, erről beszéltem én is az említett tanulmánygyűjtemény, s annak szlovákiai magyar tematikájú dolgozatai kapcsán. De más párhuzamok is fölvetettek: a közelmúltban lektoráltam Tipary László *El kell menni katonának* című munkáját, amely lpoly-menti legények két világháború közötti katonakönyveit adja közre. A lektorálás során csak a szerző által legépelte, magyar nyelvű verseket, dalokat láttam. Már a kötet megjelenése után kerültek a kezembe a szóban forgó katonakönyvek fénymásolatai. S ezekből természetesen kiderült, hogy a magyar többségű bejegyzések mellett szlovák és cseh nyelvű emlékkersek, rígmusok is szerepelnek e gyűjteményekben. Mivel azonban a szerző magyar, s a magyar „népi kultúra értékeinek a mentése” volt nyilvánvaló célja, a más nyelvű szövegeket nemes egyszerűséggel kihagyta a publikációból...

A szlovákok tehát már szembenéztek a problémával, nekünk is ideje lenne... A témát esszé formájában a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* számára kidolgozni!

Koncsol visszaküldte „megszerkesztett” kéziratomat. Hát, lesz vele mit csinálni, de semmiképpen nem megy majd a színvonal kárára. Tárgyi megjegyzései, adalékai is rendkívül hasznosak. Fölhívja például a figyelmemet, hogy Duba Gyula is említi a cseregyerekerendszert a *Vajúdo parasztvilágban*. Éppen harminc éve olvastam, s akkor nyilván nem

érdekelt még a téma (voltaképpen azt sem tudhattam, hogy mi fán terem), ezért értelemszerűen nem jegyeztem meg. Most tehát tessék utánanézni! Mellesleg már évek óta amúgy is készülök rá, hogy Duba könyvét újraolvassam...

2005. 1. 18. (Keszegfalva)

Gaál Ida volt bent nálam, s panaszkodott, hogy az új igazgató, Fehér Csaba (végső soron koholt vádak alapján) eltávolítja őt a múzeumból. Ugyanaz a koreográfia, ugyanaz a beszéd- és viselkedéssztylus, mint amit annak idején a Lehocká–Mrázik páros produkált nekünk („ha gondjaid lennének az elhelyezkedéssel, csak szóljál, majd mi segítünk...”). A különbség legfeljebb annyi, hogy amíg 1997-ben Ida a Tiszti pavilon udvarán gúnyosan (viccesen?) megjegyezte, „kellett nektek mindenféle cikkeket írni”, én most nem említettem meg neki, hogy „kellett neked szemétkosárban turkálni...” Nagyon szomorú ez az egész história, s a legszomorúbb benne, hogy lehet látni (ha nem is a végét, de) a következő felvonást mindenképpen. A legközelebbi helyhatósági választásokon Nyitra megyében is győz a szlovák koalíció, s Fehér Csabát rövid úton eltávolítják a komáromi múzeum éléről (mindent megtesz ugyanis, hogy minél több rossz pontja gyűljön össze a szlovák nacionalisták – lehet, hogy nem is képzeletbeli – listáján). Akkor majd az *Új Szó* címlapjára kerül, tele lesz vele a magyarországi sajtó és a szlovák–magyar viszony tovább mérgesedik... S hogy mikor lesz ennek vége? Amikorra felnő egy olyan *értelmes* szlovákiai magyar fiatal értelmiségi generáció, amelynek tagjai már nem fognak „tótozni”, és valóban (nem csak a szavak szintjén) együtt akarnak élni a szlovákokkal. Tartok tőle azonban, hogy messze van ez még!

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban beszélgetés Marcell Reich-Ranickivel azzal kapcsolatban, hogy Izraelben nem engedélyezik a német köztársasági elnök beszédét német nyelven megtartani. Hát normálisak ezek? Goethe és a zsidó Heine nyelvét büntetik Hitler gáztetteiért? Egyáltalán: egy nyelvet büntetni? Egy fokkal sem jobbak ezek attól az – Örkény által megörökített – Hölderlint nem ismerő náci pribéktől, aki (szégyenében?) lepuffantotta a német költőket emlegető zsidó munkaszolgálatost.

2005. 1. 20. (Keszegfalva)

Tegnap Tornalján az *Acta* bemutatóján, ami jól sikerült. Kotics mutatta be az évkönyvet, s talán egy tucatnyi ember előtt hármásban (Kotics, Pusko meg én) ülve egy asztal mögött, egészen jól elbeszélgettünk, szakmai-etikai kérdésekről. A közönség vélhetően nem túl sokat értett az egészből, de mi (legalábbis én) jól éreztük magukat. Gábor, nyilván nem tudatosan, a következőképpen zárta le az estet: „Örülünk, hogy itt voltak és jól éreztük magunkat”. Így volt. Utána még egy pizzériában megvacsoráztunk, Koticcsal intézményes együttműködésben állapodtunk meg, még Gecse Annabellát hazavittem Baracára, és pontosan éjjel egyre haza is keveredtem. Azért megdöbbenő és honi állapotainkat jól jellemzi, hogy Kotics ismerte D. I. és V. L. nevét is, de önkéntes gyűjtőknek gondolta őket...

Ma esett le a tantusz! Pénzes Pista recenziója Sándor János *Kolon*-könyvéről a Könyvjelzőben. Égig magasztalja, mintha néprajzi írásbeliségünk legalábbis egyik csúcsteljesítménye lenne – de hát honnan is tudhatná ezt Pista megállapítani?! A végén felveti, hogy egy leendő „felvidéki néprajzi tankönyvben” e munka egyes fejezetei fontos szerepet játszhatnának (vajon nem tudná, hogy már van „felvidéki néprajzi tankönyv”, nem is egy. S mindkettőt én írtam...). De most a személyes „érintettséget” kizárva: példaértékű, hogy „felvidéki” alatt természetesen magyart kell érteni, mintha a „Felvidéken” más etnikum nem is élne a magyar mellett. Bizony jó ötlet: kellene egy

„felvidéki néprajzi tankönyv”, amely egymás mellett mutatná meg a magyar, a szlovák, a cigány, a zsidó, a német, a ruszin és így tovább népi kultúráját. Tekintsem ezt egy újabb kihívásnak? De vissza a tantuszhoz: szegény Pista nemrég veszítette el koloni származású feleségét, ez a recenzió tehát valahol egy reá történő emlékezésnek is felfogható. Felesége emléke megszépítheti akár Sándor János könyvét is, ahogyan – s most jön a tantusz szerepe – annak idején leánya, Tímea is azért írhatott, többek között olyan szuperlatívuszokban Magyar Zoli könyvéről. Gyermekkorában a szünidei vakációk egy részét nyilván nagyszüleinél töltötte a Zoboralján, s Zoli könyvének lapjairól a gondtalan gyermekori nyarak emlékképe nézett vissza rá. Ezt érezte ki Magyar Zoli tiszta forrásként bugyogó soraiból... Ahogy nagyanyám szokta emlegetni: „akkor még szép holdvilágos éjszakák voltak – ma már nincsenek holdvilágos éjszakák...” Persze más megoldás is elképzelhető.

2005. 1. 22. (Keszegfalva)

Kupec naplója. A magyar vonatkozásokat leszámítva meglehetősen érdektelen szöveg: számomra túl sok benne az aktuális pártpolitika, amit nemigen tudok követni. Németországi jegyzeteit is ez hatja át a leginkább, amit sajnálok: több irodalmi, kultúr-történelmi feljegyzést vártam volna (el) tőle. Egy általa idézett Voznesenkij-gondolat viszont megragadott: „*Držať sa priblízko pri predchodcoch je ako dvoriť sa vlastnej starej matke. Pokrvné manželstvá prinášajú namiesto zdravých plodov iba degeneráciu. Ako básnik nepocítil som vôbec na seba vplyv Byrona, ale skôr niektorých našich starých ikonopiscov a Corbusiera...*” Ez voltaképpen mindenre, tehát a tudományra is érvényes: a belterjesség semminek nem használ. A néprajzra is rendkívül termékenyítő hatással volt régebben a földrajz vagy történettudomány, később a lélektan, még később a szociológia, filozófia, igen, még a szépirodalom is. S így van ez rendjén.

Este *Nyitás vagy bezárkózás?* címen elkezdtem írni vitacikkemet a mai szlovákiai magyar néprajz szemléletváltás-problematikájáról.

2005. 1. 23. (Keszegfalva)

Elalvás előtt az ágyban Thomas Mann *Gladius Dei*. Ma délelőtt fejeztem be, s a jól ismert müncheni helyszínek (Odeonsplatz, Ludwigskirche, Schellingsstraße, Türkenstraße) megérintettek. Két hónapig a környéken laktam, s jó egy esztendőn keresztül gyakorlatilag naponta megfordultam ezeken a helyszíneken. Az is tiszteletet parancsoló, hogy az utcákat ma is ugyanúgy hívják, ahogy hívták Thomas Mann idejében. Ami ott természetes, az nálunk legalábbis figyelmet kelt... Kíváncsi lettem volna, hogy magyar fordításban hogy hat, milyen a hangulata az elbeszélésnek, de a birtokomban lévő magyar Thomas Mann-válogatottba ezt a novellát sajnos nem vették fel.

2005.1.26. (Keszegfalva)

Este az ágyban Dušan Šimko, Svájcban élő szlovák író *Kassai maraton* című könyve. Úgyes, plasztikus kép a soknemzetiségű Kassáról, ahol a hősokeket (legalábbis az első, címadó novellában) semmi más nem érdekli, sem a magyarok, sem az oroszok bejövetele, sem a társadalmi rend változása, igen még az unoka keresztelője sem, hanem csak és kizárólag az általuk szervezett kassai maraton sorsa. Újvári tapasztalataim, élményeim alapján azt hiszem, a Šimko által megrajzolt kép hitelesebb, mint amit Márai fest a harmincnyolcas bevonulást követően. Kár, hogy Icu a magyar fordítást vette meg. Kíváncsi lennék, hogy néhány mondata, névhasználata hogyan hat az eredeti, szlovák kiadásban. Van benne például egy passzus, miszerint a kassai lakótelepi ház konyhájában 'rékas'

lenne. Nos, a 'rékas' szennyes edényt jelent, úgy tudom a – Kisalföldön. Szinte biztos, hogy a fordító, F. Kováts Piroska, valahonnan innen származik...

Sűrű hóesés, hófúvás. Ahogy az ilyenkor, télen, meglepetésszerűen lenni szokott, Magyarországon megállt az élet, a rádió mindenkit arra szólít fel, hogy ne induljon el hazulról... Ettől függetlenül maradtam itthon dolgozni, de jól is tettem. Icu meg (peches ember ne menjen a jégre) éppen mára jelentkezett be fodrászhoz, fogorvoshoz. Úgyhogy most ott van...

2005. 1. 28. (Keszegfalva)

Végeztem a Šimko-novellákkal. Kassai életképei kicsit mások, kicsit olyanok, mint amilyeneket Máraitól ismerek. Mint amikor egy hatalmas hegyet két fotós is lencsevégre kap, kissé ugyan más, de egymástól különösebben nem nagy távolságban elhelyezkedő látószögéből. Mindemellett a kötet – feledhető, s ez talán a fordításnak is „köszönhető”. Nem tesz jót ugyanis a műnek, ha az ember agyában olvasás közben állandóan ott katog: ez és ez a passzus vajon miként hangozhat az eredetiben? Meg kell tehát szerezni és újraolvasni!

2005. 1. 29. (Keszegfalva)

Este az ágyban Karl Kraus (*Unsterblicher Witz*) és Rónay György *Naplója*. Ez utóbbival kapcsolatban úgy rémlik, s néhány aláhúzás, széljegyzet is erről tanúskodik a kötet elején, hogy egyszer már nekirugaszkodtam, de nyilván valami más munka elsodort mellőle. Pedig inspiratív jegyzetek, a napló műfajának az enyémmel hasonló értelmezése, mi több, belső vívódásait, fogadkozásait is valahol az enyémmel érzem rokonnak: „Szükségét érzem annak, hogy valami programfélét készítek magamnak. Az a veszély fenyeget, hogy terveim elaprózódnak és csak néhány jó-rossz töredéket tudok nyélbeütni...” Majd valamivel később: „Többet dolgozni: ehhez hozzátartozik az is, hogy jobbnak lenni. Az embernek egyre jobbra kell építenie önmagát. A fiatalság elmúltával ez nem tanács, hanem parancs.” Igen: jobbnak lenni. De meg tud-e az ember változni? Lehet-e annál jobb vagy rosszabb, mint aminek az Úristen megteremtette? Néha kételyeim vannak, s úgy érzem, senki nem tud kibújni a bőréből, pláne nem negyven- vagy ötvenévesen... Próbálkozni persze lehet, próbálni Rilke parancsát követni...

2005. 1. 30. (Keszegfalva)

Rónay naplója. Vannak benne „unalmasabb”, számomra alig érthető (fél)utalásokkal tűzdelt passzusok, s ez arra figyelmeztet: próbáljam olvasni az én jegyzeteimet is egy kívülálló szemével. Mert ami nekem természetes, azt nem biztos, hogy a majdani olvasó is (ha lesz) érteni fogja.

Valahol azt írja, hogy éjjel, félálomban teljesen világosan összeállt számára egy műve egész szerkezete, aztán reggelre elfelejtette. Most apró emlékfoslányokból próbálja összerakni az éjszaka folyamán már „elkészült” művet. Ezt az érzést ismerem. Álom és ébrenlét határán jutnak az ember eszébe a legjobb gondolatok, ám ezeket, ha nem veti azonnal papírra, reggelre általában elfelejti. Ha jól emlékszem, Selye János figyelmeztet arra, éjjeliszekrényünkön mindig legyen papír és ceruza, hogy az ilyen gondolatokat, ötleteket azonnal föl tudjuk írni. Csakhogy lebegés közben, amikor szinte már alszik az ember, nemigen tud írni...

Nem olvasok gyorsan, de az az igazság, hogy Rónay naplóját még lassabban kellene olvasni. Nem a mennyiségre kell törekedni (nincsenek is ilyen ambícióim persze, de –

inkább a kíváncsiságtól hajtva – mégis szinte hajszolom magamat előbbre), hanem arra, hogy az olvasottakat valóban be tudjam fogadni, s befogadva meg is tudjam őket emészteni. Az olvasásnak csak így van értelme.

Nyolcvanhatos naplómát olvastam. Számomra nyilván lebilincselő ez a lektúr, de vajon hogy viszonyul majd a belőle készült válogatáshoz a külső olvasó? Különben megdöbbenő, hogy ugyanazok a problémák foglalkoztatnak, amelyek manapság. Az ember folyton önmagát ismétli?

2005. 2. 2. (Budapest)

Tegnap óta Budapesten, körbefutva egy csomó hivatalt, barátot, most holtfáradtan ülök az OSZK-ban. A bibliográfia korrektúráját végzem, s egy adat ellenőrzése végett vettem a kezembe a *Palócföld* 1999. évfolyamát. Benne N. László Endre *Kibékülök Hviezdoslavval...* című írása. S most úgy fogok járni, mint Fábry, aki egy recenziót úgy írt meg első mérgében, hogy végig sem olvasta a bírálendő könyvet. Nos, N. László Endre egy 1968-as zsolnai riportútjáról számol be, amelyből kiderül, hogy nagyszülei Zsolnán éltek, és hogy édesanyja is Zsolnán született 1906-ban. Ott akkor még „mindenki beszélt magyarul, s így eshetett meg, hogy sem ők, sem anyám egyetlen szót sem tudott szlovákul”. Most meg „bizony már senki nem beszél magyarul” – állapította meg keserűen, majd hozzáteszi: „Lám, mi minden megtörténhet hatvan év alatt!”

Igen, hatvan év alatt sok minden megtörténhet, csak az nem, hogy egy egész város nyelvet váltson. Itt sokkal inkább arról van szó, hogy abban a társadalmi rétegben, amelyben a cikk írójának családja élt, valóban magyarul beszélhettek, de hogy a „köznép” nem volt magyar, az szinte biztos. Szomorú, hogy magyarjaink annyira dölyfösek voltak, hogy észre sem vették, a „köznép” nem magyar, legfeljebb kényszerűségből töri a magyart, s az első adandó alkalommal fellélegezve igyekezett is gyorsan elfelejteni mindent, amit magyarul tudott. N. László Endre családja (s annak a társadalmi rétegnek a zöme, amelyhez tartoztak) pedig elhagyta Zsolnát. Ezért nem beszél ma Zsolnán senki magyarul... Ami persze megint csak nem lehet igaz, hiszen Végh Laci tán tavaly mesélte, hogy a zsolnai újságárusoknál lehet kapni *Új Szót* és *Vasárnapot*. Hát, ezeket csak megveszi és olvasa is valaki... Visszatérve N. László Endrére: az efféle elejtett mondatok, félmondatok légiói alakították ki a magyar(országi) közvéleményben azt a tévképzetet, miszerint ha a „Felvidékre” jönnek, akkor Zsolnán és Iglón, Lőcsén és Bártfán egyaránt boldogulni tudnak magyarul. Hát, sajnos, nem... Illetve, ahogy hallom, újabban egyre jobban, ám ez nem a történeti előzményeknek tudható be, hanem annak, hogy az élelmesebb szlovákok felismerték a turistaforgalomból adódó többletbevétel lehetőségeit, s ha egy mód van rá, alkalmaznak magyarul is beszélő pincért, recepcióst stb. Sőt, még az is lehet, hogy maguk is elkezdenek magyarul tanulni. Ezzel magyarázható talán, hogy éppen egy zsolnai középiskolában az egyik választható idegen nyelv a magyar. No, de ez azért ne tévessen meg senkit visszamenő hatállyal!

Ugyanebben a folyóiratszámban Balla D. Károly két szép szonettje. Nem is gondoltam volna, hogy még ma is él ez a versforma. Ezek nyilván rajta vannak honlapján is, de „televízió” keresztül nem tudok verseket olvasni. Ahhoz kell a papír fogásának, illatának varázsa; az, hogy hátradőljek karosszékemben, s érezem a költeményt testi mivoltában is. Persze: a papíron önmagában lehetne bármi, de ha tudom, hogy mi van rajta, mindjárt más a fogása, tapintása... Ez persze hülyeség, szentimentalizmus. No de a versírás nem az?

Íme két szép sora:

„De késni folyton nem lehetsz bolond...”;

és:

„s avarnak készül már a sárga lomb”.

Végül mégis elolvastam N. László Endre egész írását, bár közvetlenül a fentebb tárgyaltak után is olyasmiket írt, amiktől kinyílik az ember zsebében a bicska. Íme: „Nekünk ezer esztendő nem volt elég arra, hogy a Felvidék lakosságát elmagyarosítsuk [akkor miért is beszélt Zsolnán mindenki magyarul?], hiszen ez nem is volt sohasem a célunk [tessék elolvasni a 19. század végi kapcsolódó vitairódmalmát, újságokat!], nekik elég volt hatvan, hogy a magyar falvakat és városokat elszlovákosítsák...” Hogy lehet valaki ennyire elfogult, ennyire szemellenzős? Megőrülök!

Az egész írás egyébként bugyuta, szemmel láthatóan utólag konstruált, de legalábbis kozmetikázott „hőseposz” arról, miként koszorúzta meg a rendőrség épülete előtt télen (!) virító piros rózsákból kötött magyar nemzetiszínű koszorúval Hviezdoslav sírját.

Délelőtt Voigt Vilinél a tanszéken. Talán egy jó fél órát beszélgettünk, pontosabban: beszélgetett, én meg hallgattam és rengeteget tanultam tőle. Most éppen az evangélikus népi vallásosságról. Utána Kósa Lacihoz ugrottam be, aki – mint mindig – ma is rettenetesen elfoglalt volt, de azért leültetett „pár percre”, hogy aztán szintén jó fél óra terjedelemben előadja összes intrikus megjegyzését. Nem feltételezem ugyan róla, hogy a hátam mögött engem is mocskolna, de akkor sem szeretem hallgatni ezt az állandó „káderezést”. Egyszerűen nem érdekel, hogy ki az „ősbolsevista”, s ki a „rendes keresztény-konzervatív polgárfiú”... Úgy gondolom, a tudománynak másról kellene szólnia, s Kósánál másról is szól. Akkor meg miért traktál engem folyamatosan az efféle háttérinformációkkal?

Később még Tarnóczy Mariannál, az Akadémián, egy tanulságos beszélgetés, majd a Néprajzi Társaságnál... És most itt vagyok, mint írtam volt, hullafáradtan.

Kikapcsolódásképpen Jules Renard naplója. Semmit nem tudok az íróról, s bár elolvashatnám Dobossy László eligazító bevezetőjét, de nem teszem. Kíváncsi vagyok, mond-e valamit nekem egy napló, amelynek szerzőjét nem ismerem. 1900. január 1-jén meg sem említi, hogy századforduló van, ami azért érdekes, mert minő extázisban voltunk 2000-ben!

Mivel válogatásról van szó, nem tudni, milyen lehet a teljes napló. Ez amolyan aforizmagyűjteménynek fogható fel inkább. Egy író erőlködésének, hogy mindig valami sűrített bölcsességet, de legalább meghökkentőt, jópofaságot mondjon. Ilyen mondatok vannak benne: „Milyen hosszú is az élet télen!” vagy „A paraszti bölcsesség tulajdonképpen tudatlanság, amely a csöndben meglapul”. Mindamellett bele fogok én még ebbe olvasni!

2005. 2. 4. (Keszegfalva)

Finiselés a bibliográfia-korrektúrával, este elvittem Rökkónak és az egészet megcsináltuk. Már csak a borító van hátra, s kedden mehet a nyomdába.

Ilda járt benn, s mondja, hogy az új vezetés már Pastoralist és Csütörtökyt is kirúgta. Ügyesek a fiúk, még Mečiarék is tanulhatnának tőlük, ami persze nem jelenti azt, hogy különösebben sajnálnám Csütit. Hasonló törvénytelenséggel jutott pozícióba 1990-ben, mint mostani utódai, s puhatestűségét mindvégig megőrizte. Nem félttem én őt, akár egy parafa dugó, biztos a felszínen marad...

Este Vajda prof. hívott, hogy megköszönje a neki küldött Actát és születésnapj jókívánságainkat. Rohamosan öregszik szegény és felejt. Istenem, de kár! Mondja, hogy a

Noszty-fiúban egy vadász leírása pontosan ráillik a HDA ördögleírására. Vajon Mikszáth honnan szedett ilyeneket? Meg fogom nézni a Noszty-fiút...

A *Domino Fórum* mostani számában vita Ladislav Kováč *Moderná biológia a vyhliadky ľudstva* című írásában megfogalmazott gondolatai körül. Úgy rémlik, arról a mikrobiológus Kováčról van szó, aki valamikor a nyolcvanas évek vége felé a szlovák szellemi életet igencsak fölkaparó, mítoszromboló nézeteket fejtett ki a szlovák történelemről (utána nézni régi naplójegyzeteimben!). Mostani fejtegetéseiben a természettudományok, jelesül elsősorban a biológia szerepének a felértékelődését várja el a humaniorák körében is. Mivel sok kérdésre a kultúratudományok nem szolgáltak adekvát válaszokkal, úgy véli, a biológia az, amely az ember mint társadalomban élő élőlény viselkedési formáit magyarázni tudná: „Biológia nahromadila veľa poznatkov o ľudskej prirodzenosti, o spôsoboch, akými sa konštituuje a vyvíjajú spoločnosť živočíchov, o sebestve a altruizme, o potenciáli k dobru a zlu, o dôležitosti emócií v ľudskom racionálnom konaní, o ľudskej potrebe mýtov a schopnosti transcencie. Biológia by sa mohla stať centrálnou vedou v hľadani odpovedí na otázky, ktoré si dosiaľ tradične – a možno neúspešne – stavali kultúrne vedy.” Tény és való, a kultúratudományok vizsgálódási módszerei behatároltak, s át kellene törni azt az inkább képzeletbeli, mint valóságos falat, amely az embert mint kultúrlényt az embertől mint biológiai lénytől a kutatásban kettéválasztja. Mert a valóságban ez vélhetően nem válik ilyen élesen ketté: a kulturális fejlődést (hogy milyen mértékben, az más kérdés) nyilvánvalóan jelentős mértékben biológiai adottságok is meghatározzák. Egyes cselekedeteinket a tanult, elsajátított kulturális-társadalmi normák mellett biológiai adottságaink, öröklődött tulajdonságaink is szabályozzák. Miközben hosszútávon a kulturális-társadalmi örökség minden bizonnyal a biológiai képen is módosíthat.

Kováč másik fontos felvetése, hogy nookráciára (a személytelen, emberöltők alatt felhalmozott tudás uralmára) lenne szükség. Nem tudományos kutatókkal akarja ő az országokat kormányoztatni (ahogy azt például egyik vitapartnere, Egon Gál is félreértette), hanem a „tudás” kormányzását követeli. Magyarán, a szakértelmiség mint tanácsadó állna a politikusok mögött. Ez elvileg ma is így van, így kellene lennie, csak sok esetben megfordult a dolog: a szaktanácsadó azt mondja a politikusnak, amit az hallani szeretne, és nem azt, ami az általa képviselt tudományok eredményei mondatnának vele. Megrendelt szaktanácsadók megrendelt szaktanácsokkal szolgálnak. Hogy eljön-e valaha a nookrácia, a valódi tudás valódi hatalmának az ideje, abban én nemigen hiszek. Kissé utópisztikus Kováčnak ez a tétele, bár rokonszenves. Különben éppen abból kifolyólag utópisztikus, mivel hogy az ember emberből van: tehát biológiai lény és bármennyire is nagy a tudása, azért az ösztönei is irányítják. Tehát egoizmus és altruizmus, a mítoszokra, a falkavezérségre való hajlam és egyéb biológiai „adottságok” adott esetben felülírhatják az évszázadok alatt felhalmozott tudásban való hitet.

2005. 2. 6. (Keszegfalva)

Éjjel arra ébredtem, hogy Dvořák *Stabat Mater*ének egyik részlete (egy tenorszóló) zeng a fejemben. Sokáig nem tudtam elhessegetni, s így visszaaludni sem. Közben eszembe jutott – tudj’ Isten minő képzettársítás révén –, hogy valóban germanofil lennék én? Az tény, hogy rajongok a német kultúráért: főleg irodalomért, zenéért. Amióta élő „németeket” is megismertem, sok németül beszélő embert szerettem meg. No de olyan nincs is, hogy „német”. Van német nyelv, aztán vannak bajorok, osztrákok, poroszok stb. S azokon belül is emberek. Ha németül beszélő, handabandázó bunkókat látok valahol (mondjuk Bibioneban), az semmit nem változtat állítólagos germanofilségemen. Bunkók

mindenhol vannak, s amit én szeretek a németekben (Thomas Mann, Max Frisch, Stefan Zweig vagy a másik Thomas, a Bernhard munkái), az független ezektől a bunkóktól.

A naplórás – írja Rónay – „*hasznos dolog, rendszerességre, benső, lelki és szellemi fegyelemre nevel*”. Ehhez viszont valóban rendszeresen kellene írni, a szó szoros értelmében vett naplót. Az én-féle laza naplófeljegyzések is jók valamire (ha másra nem, hát stílusgyakorlatra), de korántsem töltik be azt a szerepet, amit Rónay tulajdonít a naplónak.

Rónay kételyei sokban hasonlítanak az enyéimhez (hogya miért örülök én ennek?). Például: „*A lazulást illetően különben jellemző a könyvek végig nem olvasása, ami nálam azelőtt sosem fordult elő; már vagy ötöt-hatot hagytam félbe. Több és mélyebb tudás kelene; ennek föltétele a több és mélyebb élet. Nem megelégedni a látszattal*”, majd: „*...mint annyiszor, abból, amivel foglalkozom, valami más téma felé szeretnék kitérni*”.

Az sem tanulságok nélkül való, amit a gépeléssel kapcsolatban ír: „*A gépelés lényegesen rövidíti a munkát (...), így gyorsabban megy, de együtt jár vele bizonyos felületesség is: az ember elfogadja az első fogalmazást s annak, mert gépelt szöveg, bizonyos állandóságot tulajdonít, márcsak lustaságból is; egy tévesen kezdet mondatból, csak hogy ne kelljen radírozni, vagy új papírt betennie a gépbe, fogalmazási manőverrel vágja ki magát...*” Vajon mit szólna a számítógéphez? Amikor szövegeket, szövegrészeket másolgatunk, teszegetünk át innen oda és fordítva, bizony: lustaságból. Minek fogalmaznám azt meg még egyszer, amit már egyszer megtettem?! Nosza, keressük csak meg, hol is írtam erről? Azáltal, hogy a technika óriási mértékben megkönnyíti munkánkat, agytevékenységünk sorvad: mindent a gépre bízunk. Ha tudni akarom, mennyi tizenhétszer huszónhárom, nem papíron (horribile dictu: fejből!) számolom ki, hanem rákattintok gépem számológépmenüjére, s már meg is van az eredmény. Miközben agyam békésen mohásodik tovább...

Este a televízióban beszélgetés Kertész Imrével a *Sorstalanság* filmváltozata bemutatója kapcsán. Végtelenül szerény, pirulós, egy Nobel-díjas minden rossz allűrjét nélkülöző ember. Emlékszem rá, talán 2000-ben a budapesti Könyvhéten megkértem őt, hogy dedikálja *A kudarcot* Icnak. L. Juhász Ilonának kérem – mondtam, s ő már írta is, hogy L. Juhász Gyulá... (nyilván rám nézve nem hitte, hogy Ilona lennék, ezért gondolt Gyulára). Miután figyelmeztettem, elpirult, s rendkívüli módon zavarba jött. Majd a (befejezetlen) Gyulát áthúzva utána írta az Ilonát, s mondja, „*így legalább lesz a dedikációnak bukéja*”. Akkor sem ő, sem én nem sejtettük, hogy mindezt egy, két év múlva Nobel-díjas író mondta, írta nekem.

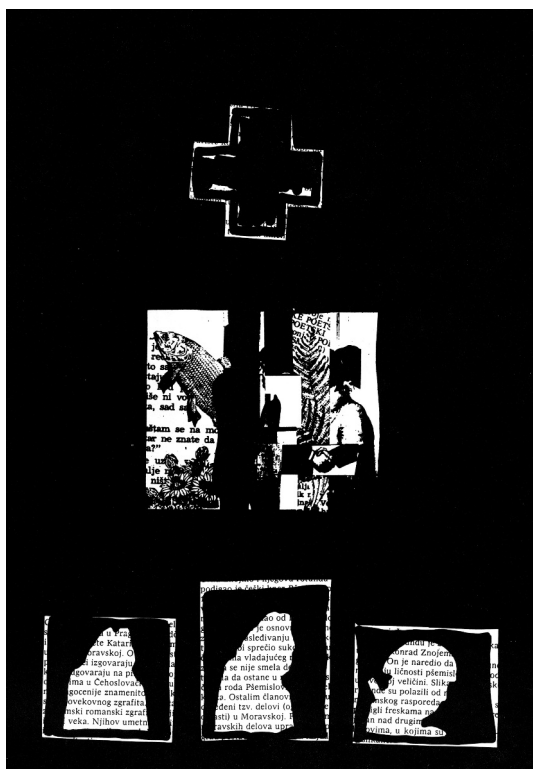
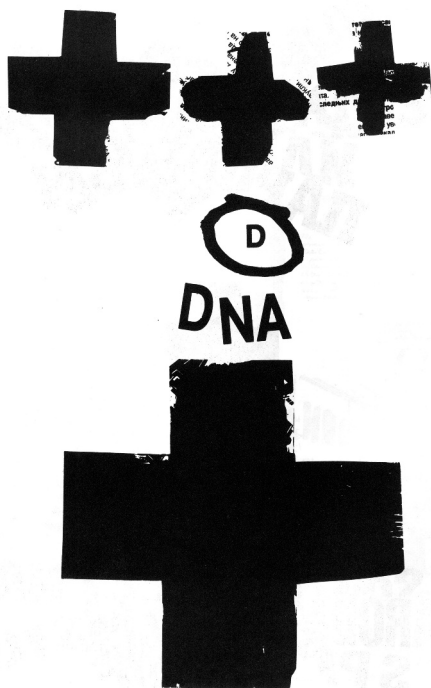
2005. 2. 8. (Keszegfalva)

Tegnap reggel Csütörtöky állított meg bennünket az utcán, hogy elpanaszolja kirúgattása történetét. Az új igazgató állítólag felajánlotta neki, hogy portásként, félállásban maradhat. Ő, mármint Csütörtöky azon kesereg, hogy nem kellett volna fölvennie Fehér Csabát egy másik, képzettebb aspiráns helyett (ti. Fehérnek csak tanárképzői oklevele van). No de akkor, amikor felvette, nem tudta, hogy mi a végzettsége? S ha volt jobb, miért őt vette fel? Mert Fehér Csabának Zsigmond Tibor a nagybátyja? Másrészt, az egész mocskos ügy legfontosabb tanulsága számomra (ami persze nem újság, hanem mindössze az eddig tudottak megerősítése), hogy teljesen mindegy, szlovák-e valaki vagy magyar. Ha gyenge jellem, ugyanúgy viselkedik, a szó szoros értelmében még ugyanazokat a fordulatokat is használja: Idának, miután kirúgta őt, Fehér Csaba (ahogy annak

idején nekem Mrázik) felajánlotta, ha elhelyezkedési gondjai lesznek, forduljon hozzá bizalommal, majd ő segít. Csütörtöknek most félállást kínált, ahogy nekem annak idején Lehocká...

Megjött a *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* legújabb száma, benne Katalin Horn recenziója német könyvemről. Egészében véve pozitív visszhang: „Vielleicht ist es nicht übertrieben, wenn die Rezensentin hierin ein kleines Modell von 'Europa' erblickt? Auf alle Fälle ist das vorliegende Buch mehr als 'Volkskunde', d.h. die Untersuchungen der Gegenstände, der Sitten und Bräuche sind in eine bewegte Zeit- und Mentalitätsgeschichte eingebettet”. Magam is többnek szántam könyvemet, mint hagyományos értelembe vett „néprajz”-nak; mind a magyar kiadást, mind a német változatot. Az, hogy ez valakinek föltűnt, már eredményként könyvelhetem el. Mindamellet néhány értetlenkedés, félreértés (pl. *Adventskreuz!*), okoskodás van benne. Az ismertetés alapján a szerző mesekutató lehet, s az Interneten utánanézv ez az érzésemet meg is tudtam erősíteni. A szlovákiai magyar népmesék részletesebb taglalását kéri számon a kötetben, miközben nem veszi észre, hogy a mesén kívül ezeregy dologról *nem írtam*. A tíz tanulmány csak példa, mégpedig elsősorban nem is a szlovákiai magyarok néprajza legkarakterisztikusabb jegyeit, hanem inkább az én eddigi érdeklődési körömet reprezentálja (miközben persze képet nyújt, egyfajta szubjektív, az én érdeklődésemén átfiltrált képet a szlovákiai magyar tájak népi kultúrájáról is). Ezt talán nyomatékosabban kellett volna az előszóban hangsúlyozni... Mindig tanul az ember.

A polgárháború előérzete 1-2, 1990



Most hívtott Végh Laci, hogy beszámoljon: a hétvégén Felbáron is fölújították a dőrejárást. S mintegy mellékesen megjegyzi, hogy a gútoriak is ezt szerették volna tenni, ezért szombaton reggel küldöttséget menesztettek Tejfaluba, hogy adnának már kölcsön nekik néhány dőrért. Amit persze a tejfalusiak sértődötten visszautasítottak. „A mi dőreinket nem adjuk!” Népi kultúra.

Hosszú, okos levél Lőrinczi Marinellától Cagliariból, Szardínia szigetéről. Az Actát köszöni meg, s főleg Stoličná tanulmányára reagál. Elgondolkoztató az a fölvetése, hogy náluk, Szardínián is az „eredeti”, „valódi” kultúrának a hegyvidéki, a pásztorkultúrát tartják, szemben az alföldi, földművelővel. S bár a szigeten a juhtenyésztésből eredő jövedelem mindössze 5-10 százaléka az egésznek, a helybéliek zöme úgy gondolja, hogy ez nem így van, s csak a statisztikák csalnak... Megvan ez a szlovák szemléletben, de a magyarban is. Annak a nézetnek a kialakulásában, hogy a legmagyarabb magyarok a székelyek, sok más mellett az is közrejátszhatott, hogy alapvetően magashegyi állattartó kultúra az övék. Ahogy nálunk a gömői magyarok is magyarabbnak gondolják magukat a csallóköziéknél.

2005. 2. 9. (Keszegfalva)

Délután Andruška titkárnője (?) hívtott Nyitráról, hogy megbeszélje velem, mikor akarom tartani óráimat a jövő héten induló szemeszterben. Hát, ez gyorsan megy Nyitrán! Egyszer beszéltünk a témáról, csak úgy mellékesen, teoretikusan, s íme, már rám is akarnak sózni heti 4-5-6 (?) órát. Persze lehet, hogy ez lesz a jó: azonnal a mélyvízbe, ahol legalább megtanulom összeszedni és érthető módon kifejezni is gondolataimat... És, mintegy megrendelésre, ma jött meg a Waxmann Kiadó két publikációja, amelyek éppen a Völkerkunde értelemben vett etnológia eredményeinek hasznosításáról értekeznek az iskolai oktatásban. A belőlük leszűrhető, a mi viszonyainkra alkalmazott tanulságok felhasználandóak egyetemi előadásaimban!

Dolgozni szerettem volna, de nagyon nehezen ment. A nyitrai ügy mozgatja a fantáziámat, de inkább bénítóan, mint inspiratíván. Végül aztán mégis be tudtam fejezni a szlovákiai magyar néprajz szemléletváltását szorgalmazó esszét. Este a (Cseh)szlovákiai magyarok lexikona címszávaival bíbelődtem, ami viszont nagyon nyögvenyelősen ment.

2005. 2. 10. (Keszegfalva)

Pánikhangulat, amiből következően nem, illetve csak rendkívül nehezen megy a munka. A nyitrai nővel tegnap abban maradtunk, hogy ma visszahív, egész éjjel kattogott az agyam, gyomorideggel ébredtem, s végül is nem hívtott. Hát ez a Balkán. Most nem tudom, hívjam-e László Bélát vagy hagyjam sorsára a dolgot. Egyrészt jó lenne ott is kipróbálni magamat, másrészt azért több ráfutással, s nem mindjárt heti hat órában!

Tegnap Lőrinczi Marinellától a cagliari Szent Efisio-ünnep kapcsán kérdeztem egyet s mást narancs-tanulmányomhoz. Ma meg is jött a válasz, egy csomó értékes adattal, illetve újabb szempontokkal. Jó, ha az embernek van kihez fordulnia...

Este kevésbé munka (kevesebb, mint amit magamtól elvárnék), majd később a Voigt-kötet. Eszembe jutott Ladislav Kováč cikke, és elővettem 1989-es naplómát is. Valóban találtam benne több, Kováč akkori írásaira vonatkozó lelkes hangú (!) hivatkozást. Amikor az alábbi sorokat olvastam viszont, mintha áramütés ért volna, a szó szoros értelmében egy pillanatra lebéultam: „Tegnap érdemben annyit tettem, hogy végigolvastam Joseph Roth: *Jób című gyönyörűséges könyvét. Igazán örülök, hogy csak úgy véletlenszerűen megvettem, felfedeztem magamnak ezt a megható és elgondolkoztató történetet...*” (1989. 9. 26.) Nagyon (?) jól (?) emlékszem (?), hogy Rothról először Münchenben hal-

lottam, olvastam, majd amikor Voigttal Straubingba kirándultunk (1996 tavaszán), akkor ő is emlegette, s még mondtam is neki, hogy semmit nem olvastam tőle. Aztán, talán 1998-ban Budapesten, a Központi Antikváriumban megvettem a *Jóbot* németül, s nagy lelkesedéssel elolvastam, majd nemrég még egyszer. Viszont erre az első, magyar olvasatra még így, segítséggel sem tudok visszaemlékezni. Ha megvolt, pedig hát nyilván megvolt, akkor a válás után Újvárbán marad(hatot)t. Akárhogy és akárhol is legyen, azért borzasztó, hogy ily mértékben kitörlődnek az agyamból fontos, vagy az adott pillanatban tiszta szívvel annak vélt dolgok.

2005. 2. 11. (Keszegfalva)

Tisztáztam László Bélával a nyitrai tanítás kérdését. Ezek szerint kéthetente négy órában tanítom majd a magyar néprajzot. Hogy azon belül miről beszélek, abban szabad kezet kapok. Tizennégy hungarisztika szakos hallgatóm lesz, akiket még vizsgáztatnom is kell a szemeszter végén. Ez így méltányos, s mint mondtam már: legalább ebben is kipróbálom magamat. Már is azon kattog az agyam, miről is beszéljek majd? A „magyar néprajzot” mindenképpen be kell mutatni, ám nem tudom megállni, hogy egy kis európai etnológiát ne csempésszek be... Lehetne szólni például a nemzeti sztereotípiákról, nemzeti szimbólumokról, a cseregyerekrendszeréről, településtörténeti tanulságokról a néprajzban stb. Csak tudnám, milyen a hallgatóság előképzettsége és fogékonysága!

2005. 2. 12. (Keszegfalva)

Délután nagy nehezen, tényleg szinte vért izzadva (!) keveset előbbre haladtam a lexikonzócikkkel. Azért is kínos ez, mivel a honoráriumot még decemberben megkaptam értük, s végre már valóban le kéne legalább valamit (!) adnom belőlük... Most a leginkább a Voigt-kötettel való foglalkozás tud lekötni, amit viszont senki nem vár el tőlem.

A könyv olvasása közben állandóan azt keresem, mi benne az a trükk, rafinéria, amely az embert minduntalan arra készteti, hogy egy-egy új ismeret elolvasása után/közben felfelugorjon karosszékeből, s más könyvekben további részleteknek járjon utána. Konrád György valahol annak az óhajának ad hangot, hogy egyszer meg kellene írni azt a könyvet, amely után már nem kell több könyvet írni. Nos, Voigt az ellenkező (ha úgy tetszik) véglet: más könyvek meglétére, ily mértékű ismeretére rendkívül kevés szerző számít, apellál. Mindez talán több évtizedes pedagógiai tevékenységének a lenyomata...

2005. 2. 15. (Keszegfalva)

Tegnap Pozsonyban a Magyar Kultúra Múzeumában a szakrális kisemlék-kiállítás előkészítése. Közben átfutottam az állandó néprajzi kiállítást, ami tetszetős ugyan, ám nem a valós népéletet tükrözi vissza, és a szlovákiai magyar nyelvterület kulturális sokszínűségét sem érzékelteti, miközben (persze a szerző említése nélkül) a szlovákiai magyar nyelvterület néprajzi tagoltságát az én felosztásom alapján egy térképen bemutatja. S így még, ha lehet, rosszabb a helyzet: légtüres térben lóg egy térkép, amire a kiállított tárgyak nem rezonálnak. Mert ki tudja például, hogy hol van Páskaháza (ahonnan egy szép ácsolt láda van kiállítva)? S miért nem helyeztek mellé egy komáromi ládát?

Egy többé-kevésbé szépen kivitelezett, a néprajz 19. századi szemléletmódját reprezentáló expozícióról van szó tehát. De meg kell még nézni alaposabban is.

2005. 2. 18. (Keszegfalva)

Tegnap kiállításmegnyitó Pozsonyban. Nem voltak túl sokan, de a sajtó tisztességesen (?) képviselte magát. Lám, megfordul a világ: nem az újságírók, a száguldó riporterek mennek az események után, hanem az eseményeknek kell a sajtó után húzódnuk. Ez már

talán a tizenkettedik megnyitója a kiállításnak, de ennyi érdeklődő sajtómunkás sosem volt, mint tegnap...

A legjobban azonban Botikéknak örültem, akik elkéstek ugyan, mivel a 17-ei dátumot 17 órai megnyitónak nézték (csak tudnám, hogy akkor miért nem 16-án vonultak el a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumába...), no de valóban nagyon örültem nekik, s igen kellemesen elbeszélgettünk. Márta erősen kapacitál, hogy menjek el egyszer Pozsonyba, diákjainak könyvemről beszélni. Nem lehet, nem is szabad kibújni alóla: április végére vállaltam.

Útban Pozsony felé megálltunk Kis Bélánál, aki búcsúzóul a kezembe nyomott egy *Schlösserland Bayern* című, szép kiállítású útikönyvet. Este azt lapozgattam az ágyban, és szinte belefájdult a szívem, hogy minden bizonnyal már soha az életben nem jutunk el hosszabb időre Bajorországba. Ez a fájdalmas az életben, hogy nem lehet visszahozni, megismételni a régebbi szép, nekünk tetsző eseményeket. Ahány perc, annyi megismételhetetlen, egyedi történet. S talán, amennyire fájdalmas ez, annyira szép is. Csak tudatosítani kell, és teljes lelkünkkel, értelmünkkel célzatosan élni az életet. Ami megint csak lehetetlen.

Még tegnapelőtt telefonált Ozsvald Zsuzsa, hogy szüksége lenne már a kijavított kéziratra, mivel a Könyvhétre akarják megjelentetni, s hogy Szigeti Laci állítólag egy szép, reprezentatív kiadványt szeretne belőle csinálni. Részben ezzel összefüggésben arra is kér, hogy valamilyen „rendes” címet találjak neki. Igen, a *Tanulmányok Csallóköz néprajzához*, az minden, csak nem normális könyvcím. Tipikus alcím, érzem én ezt a kezdetektől, de egyszerűen nem jut semmi épkezláb megnevezés az eszembe... Nem bánom egyébként, hogy „reprezentatív” kiadványnak szánja, sőt megtisztel, de akkor nem is a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatban jelenne meg? Mindegy, ma itthon maradtam, hogy hétfőn postára tudjam adni a lezárt kéziratot.

Hosszas böngészgetések után Baranyay könyvében, a Komárommal kapcsolatos „népdalok” közt egy formula több variánsára akadtam (a *Komáromi Kalendárium* címlapján jelentek meg ezek a rígmusok a 19. században, s voltaképpen Komárom városára vonatkoztak, de lehet általánosítani az egész Csallóközre is), szóval több variánsból hoztam össze egy sokadikat: *Két Duna keríti... Tanulmányok a Csallóköz néprajzához*. Azt hiszem, ez már elmegy...

Különben jó nagy bunkó volt ez a Baranyay! Azzal büszkélkedik, hogy húsz esztendő alatt sem szlovákul, sem csehül egy szót sem tanult meg. Amikor egyszer egy cseh (szlovák?) rendőrtiszt akarta őt kihallgatni, s miután sem szlovákul, sem csehül nem boldogult vele, németre váltott, de Baranyay doktor úr ezt a nyelvet sem beszélte. A tiszt tajtékzott, mivel provokációnak vélte az egészet, hiszen elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy doktor (!) ne beszéljen németül. Vannak pedig többen is ilyenek...

Később, pihenésképpen, Rónay és Voigt.

A televízióban közöltek egy hírt, miszerint Miskolcon egy hatalmas, jégkockából készült piramist építettek. A piramis olvadása a fokozatos átmenetet jelzi a télből a tavaszba. A miskolciak ezzel, úgymond, hagyományt szeretnének teremteni... Pedig igencsak régi, téltemető-tavasváró szokásokhoz kapcsolódnának, mégha újszerű formában is. E kezdeményezés gyökerei megegyeznek a kiske-bábu vízbe dobásának, illetve elégetésének ideológiai gyökereivel.

2005. 2. 20. (Keszegfalva)

Délelőtt Voigt és Rónay, majd a Csallóköz-korrektúra. Közben a Bartók Rádió Ady-verseket sugárzott Bessenyei Ferenc előadásában. Rég hallott/olvasott versek dobbantották

meg szívemet. Ady nemzeti volt, de nem az a nemzeti, mint a mai, magukat nemzeti-nek vallóak. Pontosan látta azt a bunkóságot, amelyet például a mai baranyayak erényként élnek meg.

„*Gide egyszer azzal biztatta Charles du Bost naplója folytatására: hátha ez lesz az életműve. Ez az oly jellegzetes gide-i gondolat – fortyan föl Rónay – eleve tiltakozást kelt bennem. Ne naplót írjunk művek helyett, hanem elsősorban műveket. A napló maradjon egy műhelynek, tükörnek, lelkiismeret-vizsgálatnak, önellenőrzésnek, s afféle emlékezetnek; legyen valóban 'eszköz', mégpedig kettősen: az írói alkotás felé egyrészt, a magunk személyiségének kialakítása felé másrészt...*” Nem tudok egyetérteni Rónayval, bármennyire bombasztikus (vagy épp azért?) kijelentése („*Ne naplót írjunk művek helyett*”), hiszen a napló, végső soron egy irodalmi műfaj a sok közül. Voltaképpen Montaigne is „naplót” írt, amikor jegyzeteit papírra vetette, s ezzel nemcsak életművét, hanem még új műfajt, az esszé műfaját is megteremtette. Szoros értelemben Márai Naplója sem „napló”, hiszen az egyes bejegyzéseket nem datálja pontosan (mindössze évek szerint tagolja), szemben Rónayval vagy Thomas Mannal, akik pontosan keltezett jegyzeteket hagytak hátra. Nem mondom, hogy a keltezés az ő esetükben teljesen indifferens, de alapvetően mégsem fontos. Amennyiben ezek a följegyzések (egyenként és összességükben) gondolati, dokumentatív és/vagy esztétikai értékkel is bírnak, akkor az efféle napló az adott személyiség életművének igenis akár egyik legfontosabb alkotóeleme is lehet. Igen, akár életműve is.

2005. 2. 22. (Keszegfalva)

Tegnap idegölő (mert teljesen fölösleges) Illyés alkuratóriumi ülés Somorján. Ismét azon ment a szarpasszírozás, hogy mire kell több pénz: arra-e, hogy ne kelljen bezárni a kiskolákat, vagy arra, hogy még több folklórműsort lehessen színpadra vinni („amely ezeket mozgat meg”), illetve esetleg tudományos kutatásra? Megint összehasonlíthatatlan dolgokat kellett egybevetni és dönteni. Végső soron nem jöttünk ki belőle rosszul, de akkor is megalázónak (mindenkire nézve megalázónak!) tartom az ilyen huzavonát. A maga nemében mindegyik tevékenységi formára szükség van, s ember legyen a talpán, aki el tudja dönteni, hogy melyik a „fontosabb”. Pestről ide dobják a labdát: osztozkodjatok, marakodjatok. Pedig lehet, hogy szerencsésebb lenne, ha már ott eldöntenék: tudományra ennyi, oktatásügyre ennyi, élő kultúrára ennyi pénz van, s ezt tessék a maga kategóriájában szétosztani. Valószínűleg mindenki a pestiekre haragudna persze, de legálább egymásra nem...

2005. 2. 23. (Budapest)

Koncsol dunaradványi beszéde az *Irodalmi Szemle* idei első számában *Mit várhatunk az időtől?* címen. Voltaképpen az uniós belépés utáni helyzetünkkel, kilátásainkkal, kilátástalanságainkkal foglalkozik nem kevés demagógiával és önellentmondással. Miközben szövege elején arról értekezik, hogy „a számítógép a szellem berlini falának virtuális lerombolója volt”, és hogy „a tudomány és a technika fejlődésében biztosak lehetünk”, és az is lelkesedéssel tölti el, hogy a világháló segedelmével alig egy óra alatt letölthet, kinyomtathat minimális költségen akár egy könyvet is a világ bármelyik könyvtárának állományából, közben, néhány lappal később, egy meglepő fordulattal viszont ezt írja: „*A mai civilizált ember egy ostoba szugeszciónál a tudományra esküszik, bár természetesen – magamat is beleértve – legfeljebb alapiskolás fokon ért valamit hozzá*”. Marxot („a kiváló szociológust”!) is segítségül hívja, aki állítólag egyik leányához írott levelében mondja, „a tudomány nem más, mint korábbi hülyeségek cáfolata újabb hülyeségekkel”.

Ezek után egy „egészen friss és banális” példát hoz, miszerint amerikai „tudósok” a tojásról egyszer azt mondják, hogy árt az egészségnek, máskor meg („persze szintén amerikai” kutatók) ennek éppen ellenkezőjét állítják. Először is: ezt nem a tudósok, hanem a mindenkori farmerek által megvásárolt áltudósok deklarálják megrendelésre. Másodsor: még ha így is lenne, hát nem az a természetes, hogy a tudomány a maga tévedéseinek felismerései révén jut egyre előbbre és előbbre? Miféle buta, Koncsolhoz méltatlan, s egyáltalán, kinek címzett szöveg ez? Kétségbeesetten hadonászik, kiabál, ágál mindenki ellen, mert ugye mindenki bennünket szipolyoz, bennünket nyom el: a nemzetközi nagytőke éppúgy, mint a cseh vagy szlovák tőke, sőt az anyaország is bennünket véreztet el. Nem tudom szavakba foglalni ellenérzéseimet, s még ha értem (vagy inkább csak érzem?) is, hogy Koncsolnak mi fáj, s valahol tán igaza is van, de az érvrendszere, a stílusa inkább taszít, semmint megnyerne az ügynek. Valahol rendkívül naiv is, hiszen ő sem gondolhatja komolyan, hogy az izraeli–palesztin megbékélés egy csapásra véget vetne a világot fenyegető terrorizmusnak. Manapság divat az európaiságot gúnyolni, szidni, bagatellizálni. Kár, hogy Koncsol is beállt ebbe a sorba: miért csak a megoldatlan problémákat (a baszkok, Korzika, Észak-Írország esetét) látja meg? Miért nem hozza föl példának Dél-Tirolt vagy a német–francia megbékélést? S ne jöjjön már a nyugat-európai cigánykérdéssel, ami olyan távol van az arab–izraeli konfliktustól, mint Makó Jeruzsálemtől!

A Psziché Antikvárium nagykörúti kirakatában fölfedezem *A szlovákiai magyarok néprajzát*. Először meghökkenek, de aztán a társaság láttán (Selye János, Toldy Ferenc) megnyugszom: nem kell szégyenkezni. Vélhetően valaki (talán éppen az antikvárius) az Osiris karácsony előtti leárazásán vette 500 forintért, s most megkísérli 2800-ért eladni. S nyilván meg is veszik – ha nem ma, akkor holnap, ha nem holnap, akkor holnapután... S még mindig jobban jár a leendő vásárló, mintha a Libri Könyvruházban venné 4500-ért.

A mai egyetemista lányok igen sokban különböznek a hetvenes évek második felének diáklányaitól. Az alaptípusok azonban megegyeznek: ma is látható a sísapkás-farmeros-slampos, meg a cicababa-lakkozottkőrmű, illetve a népies-rakottsoknyás típus, s megvan (bár ez a legrétegzettebb, de már messziről felismerhető) a szolid-mamakedvence típus. A külsőségek finomodnak (drágulnak!), de az alapleosztás marad.

A tudománynak is megvannak a maga mítoszai. Ilyen például azon kérdés eldöntése, hogy ki volt itt előbb? A magyar kutatók számára, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy honfoglaló eleinket azért csak megelőzték a szlávok, gyorsan előhúzták az avarokat. Hasonló nép, mint a magyar, ráadásul két hullámban is érkezett, csak korábban ideért, mint a szlávok. No de a szláv (szlovák, cseh) régészek, történészek sem voltak restek, s váltig bizonygatták, hogy a szlávok még az avarokat is megelőzték, s egyre homályosabban valaminő szláv-avar, majd avar-szláv korról beszéltek. Közben László Gyula (ha lúd, legyen kövér!) azt fejtegette, hogy az avarok második betelepülő hulláma már tulajdonképpen a magyarok első, ide érkező csoportjainak felel meg. S a vita gyakorlatilag a mai napig tart, holott ez Európában az égvilágon senkit nem érdekel! A gazdasági mutatók, a demokrácia mértéke, a szellemi tőke erőssége – ezek számítanak Európában, s nem az, hogy ki volt itt előbb.

A néprajz magyarországi egyetemi oktatásának a kezdetei körül kialakult (látens) vita engem a fentiekre emlékeztet. Amikor a pesti tanszék hetvenedik születésnapját ünnepelte, Barna Gábor rögtön előrukkolt azzal, hogy Szegeden ez az évforduló ugyanakkor már a hetvenötödik. Voigt Vilmos meg előhúzza Cornides Dánielt, aki ugye már a 18. szá-

zadban... Pedig hát itt sem ez a kérdés! A produkció, a végzett hallgatók száma és színvonal, a tanárok tudományos teljesítménye, nemzetközi elismertsége a döntő, s nem az, hogy hol indult az oktatás korábban. Hiszen az égvilágon semmi konkrét köze Ortutaynak vagy Voigtnak Cornides Dánielhez (s pláne Györffy Istvánhoz!), illetve Barna Gábornak (s pláne Bálint Sándornak) Herrmann Antalhoz. Amennyiben végigolvasnám Herrmann valamennyi tanulmányát, s azonosulni tudnék (ami vélhetően nem lenne nehéz) nézeteivel, kutatói habitusával, nyugodt szívvel kijelenthetném, hogy egy Komáromban induló néprajzi tanszék Herrmann Antal örökségét kívánja folytatni, s az is lehet, hogy több következetességgel folytatná, mint a mostani szegedi tanszék...

2005. 2. 24. (Budapest)

Varga Kálmánnál, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnökénél jártam, akit még a kilencvenes évek elejéről ismerek, amikor a dél-szlovákiai telepesefalvakat kutatta, s nálunk a Múzeumi esték keretében előadást is tartott. Először úgy terveztem, hogy elmesélem neki élettörténetünket (különös tekintettel Reškóra, hiszen nyilvánvaló, hogy az utóbbi időben nagyon bepalizták őt) egészen 1997-től. De miután azzal kezdte, hogy „nno, miben segíthetek Jóskám”, hát rögtön a tárgyra tértem, s a Szakrális Kisémlék Archívumot kezdtem neki ecsetelgetni. S gondoltam, szarni a Reškóra. De aztán egyszer közbekérdezett, hogy a Szénássy név mond-e nekem valamit? Hát, akkor kipakoltam. Miközben hallgatott, az arca beszélt: egyre sápadtabb, egyre letaglózottabb lett. Biztos, hogy őszinte volt, amikor azt mondta, hogy ő ezt erről a „nagydarab Sanyiról” nem gondolta volna, s ráadásul ezek a politikai összefonódások...

A tipikus magyarországi mentalitást játszotta el: megjelent nála két, magát felvidéki magyarnak valló ember, akik ráadásul akarnak is csinálni valamit, no jó, a szakmai színvonal hagy némi kívánnivalót maga után, de legalább ez van, így hát támogatni kell őket. Mondja, hogy ha valóban megjelent volna a *Szakrális kísépmények lexikona*, akkor neki biztosan hoztak volna. Amikor fölvettem neki, hogy az is lehet, hogy csak tíz példányban jelent meg, még jobban belesápadt: ilyen is van?

Mindent összevetve, úgy néz ki, hogy kialakul velük valamilyen együttműködés, s most már legalább azt is látja, hogy a Reškoéktól elkülönítve kezeljen bennünket. Ő is mesélt különben egyet s mást. Amikor jött az 1998-as Fidesz-kormány, akkor ő miniszteri biztosként dolgozott Gödöllőn, a kastély felújításán. Se szó, se beszéd, az új urak felküldték a két biztossági őr, akiket különben ő vett föl, és sírva kopogtattak be hozzá azzal, hogy ki kell vezessék őt az épületből. Majd bármiféle indok nélkül őt is, feleségét is egyik napról a másikra kirúgták. A műemlékvédelmi hivatalnál kapott állást, ahonnan pedig Entz Géza, az akkori igazgató azért akarta eltávolítani, mivel nyilatkozni mert a 168 órának... Megállapodtunk, hogy Reškók mindenhol vannak.

Az OSZK-ban Magyar Zolival hosszasan beszélgetünk különféle kutatásméleti és -módszertani kérdésekről. Voltaképpen mindenben egyetértettünk, még abban is, hogy ismerni kell a magyarokkal szomszédos szlovákok kapcsolódó jelenségeit, ám amikor előhoztam neki, hogy 19. századi szlovák folyóiratokat nézegetek, elfintorította száját. Miután hangsúlyoztam, hogy milyen sok értékes adat van bennük, nyomatékkal kérdezte: „De magyar anyag is?” Nem, magyar anyag csak minimális van (az sem biztos, hogy magyar), mint ahogy az általuk szlovákként közölt adatokra sem vennék mérget, hogy azok valóban szlovákok.

Mondja, hogy Szilágyi Miklós egyszer elpötytyintette, nem lenne velem semmi baj, ha már nem a saját emlékművem építgetném. Bizonyos társasági hangulatban jól hang-

zának persze az efféle, bombasztikus kijelentések, de akkor sem tudok velük mit kezdeni. Egyáltalán: milyen jelekből jut valaki erre a „felismerésre”? Még ha tudna naplójegyzeteimről, s ezeket félreértve gondolna holmi „emlékműre”, talán megérteném. De hát nem tud! Ilyen alapon mindenki, maga Szilágyi is, saját emlékművét építgeti, aki ír, konferenciákra jár, egyetemen előad... Nem értem.

2005. 2. 25. (Budapest)

Konrad Köstlin rendkívül toleráns és udvarias, ám igen finom, kritikai éltől sem mentes ismertetője a Stoličná által szerkesztett legutóbbi szlovák néprajzi kézikönyvről (*Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 2004/2). Németországban senki nem merészelne nemzeti néprajzi összefoglalót írni. Nem, mert nincs is (és soha nem is volt) ilyen egységes német (vagy magyar, vagy szlovák) népi kultúra. E kultúrának lokális és regionális megnyilvánulási formái vannak, ahogy arra egy másik helyen utal.

A Néprajzi Múzeum könyvtárában bogarászva a *Časopis Matice moravské* 1892. (felvágatlan!) évfolyamában akadtam V. Houdek közleményére (O písni „Siladi a Hadmaži”). Annyit tudok, hogy a Szilágyi és Hajmási mondakör rendkívül szerteágazó nemzetközi kapcsolatrendszerrel bír, de mégis lehet, hogy egy, a magyar kutatás számára eleddig ismeretlen cseh-morva változatra bukkantam. Utánanézni! Különbözik meg rengeteg kiaknázatlan adatra lelhet a magyar és összehasonlító folklorisztika a 19. század végi szlovák, morva és cseh szaklapokban. Csak rajta!

2005. 2. 26. (Keszegfalva)

Tegnap délután Verebélyi Kincső hatvanadik születésnapja. Közhely, nem közhely, tíz esztendő óta nyugodtan letagadhatna, s ha szeleburdi kislányos viselkedését nézzük, akkor még jóval többet is. Miközben Voigt Vili valamit viccelődött, részben Kincső számlájára, az ünnepelt oldalról a professzor úr nadrágját rángatta: „No, Vili, ezt azért mégse...” Később Voigt mondta szűk körben, hogy történelmi esemény fültanúi lehettünk: „Kincső Vilinek szólított! Ha otthon azt hallom, Vili, akkor tudom, hogy ez nem rám vonatkozik...” A végén persze Kincső is elsírta magát, amit Voigt azzal vezetett le, hogy ilyesmi mindazokkal előfordult már, akik ilyesmit átéltek, s mindazokkal elő fog fordulni, akik majd egyszer megérik, hogy azt hiszik, milyen sokan szeretik őket...

2005. 2. 27. (Keszegfalva)

Délelőtt, kávézás közben, Rónay naplója. Azt fejtegeti, hogy a két világháború közötti (sőt talán már a korábbi) keresztény kurzus voltaképpen egy párt számára sajátította ki az „egész”-nek kijáró keresztény ideológiát, szimbolikát. Ily módon a munkásosztályt (amely szociális okokból érthető módon /?/ nem egy keresztény pártba tömörült) kirekesztette magából a vallásból is. Hasonló folyamat zajlik manapság a nemzeti ideológiával, nemzeti jelképekkel: egy párt, trikolorát lobogtatva kokárdásan használja őket nagygyűlésein, tüntetésein, ezzel mintegy kisajátítva magának azt, ami az egészet, az egész nemzetet illeti.

Még élni: kétszáz évet, ezret

Naplók 2013

Naplót írni, prózát

Micsoda vesződség, istenem! Ima és káromlás a jelzők pontosságáért! Küzdelem a tömörségért, hogy mondandó: a kötömb, a rönk végül elegáns, világos és egyszerű „szoborrá” legyen. Az elsőrendű készség, hogy rajtaüss fecsegéseden. Gyötrődés a szavak tolakodásával és zsarnokságával. Kutakodás a hasonlatok után, hogy pontosak legyenek; telitalálatok, mint a kilőtt nyílvesző befúródása a cél-tábla közepébe vagy az ellenség szívébe. Fohász a metaforák egyetemességéért.

Mondják, hogy Flaubert, a valóság „hidegvérű” ábrázolója rengeteget kínlódott a stílusproblémákkal. Éjszakákon át járt-kelt a szobájában, keresve egy-egy hiányzó szót mondata hitelessége kedvéért. Ő maga meséli, hogy egy ízben „nyolc kétségbeesett napot töltött el azzal, hogy egy disszonanciát áthidaljon”. Soha nem tudta megbocsátani magának, hogy a Bovaryné egyik mondatában feleslegesen kétszer használta a „de” birtokos szócskát.

Túlzás? Ki tudja! Mindenesetre nem árt szóba hozni a mai fecsegő világban.

Még élni: kétszáz évet, ezret. Kóstolgatni évezredek óborát, iszogatni, gusztálgatni, hörpintgetni a történelem borházaiban nemesedő nedűket. S közben csettintgetni: ez igen! Íme, kínai szőlőfürtök íze, japán bortanya zamata; ez sumer csemege, ez mezopotámiai tárházak bukéja; lám, héber és arab, görög és római ezerjő, ez pedig a szláv vinkó fűszere. Még élni. Kétszáz évet. Ezret.

Rekviem



Jules Renard 1910-ben, negyvenhat évesen, híres naplójának utolsó előtti bejegyzésében ezt írja Jean Moréas-ról, az újszimbolista „román iskola” fejről: „Meghalt Moréas. Én következem? Költő volt, aki elárulta hazáját, írt néhány szép verset, engem pedig hülyének tartott.” Két hónap múlva valóban ő, Renard „következett”. De előtte még rezignáltan, a rá jellemző kifinomult eleganciával és egyszerűséggel ezt írja naplójába: „Semmit sem értek az életből, de nem tartom lehetetlennek, hogy Isten ért belőle valamit.”

Renard önmagával és a világgal szemben egyformán igényes volt. Talán még Istennel szemben is.

Ó, vita beata

A könyveknek megvan a maguk sorsa. Megvolt a múltban és megvan ma is, a felrobbant Gutenberg-galaxis idején, amikor – Tözsér Árpádot idézve – „becsukódik az utolsó lap is, mint szerzetescellák tölgyajtaja, mely mögött az egyén megszületett”, s melynek következményeként „az Isten története is véget ér”. S értendő ez valamennyi könyvre, ha úgy tetszik, genezisére; stílusosan szólva, a Biblia Geneziséstől kezdve máig, tekintettel a könyvek „széles nagyvilágba való kilépésére”. Mindez Eckermann híres művét – *Beszélgetések Goethével* – olvasva ötlött fel bennem, irigykedőn és megilletődve eme méltányosság és tisztesség láttán, amellyel Eckermann e neves munkáját egykor útra bocsátotta mint „élete ékességét”, mélységes hálával valamely „felsőbb rendelésnek”. Hol van már ettől a 21. század, mely emésztetlenül ontja „bendőjéből” a könyvbe kötött verseket és regényeket, eszébe sem jutva szerzőiknek az, ami Eckermannnak, tudniillik a sóhaj és az őszinte vágy, hogy búcsút mondvá **sokáig érlelt** könyvének, s elengedve a világba azt kívánja neki – mint a mesében a legkisebb fiúnak –, járjon szerencsével: „fogadjátok szívesen, és sokféle jónak legyen kezdeményezője és terjesztője”.

Ó, boldog emlékezetű 18. század, ó, vita beata! Amikor a fiatal, 31 éves Eckermann az *Adalékok a költészethez* című kisdied dolgozatának szerzői díja kapcsán ezt írhatta: „Így megélhetésem legalább egy évre fedezve van, és sarkall a vágy, hogy ez idő alatt valami újat alkothassak!”

Sajnos, a 21. században, a könyvek „gyász szakában” ez már nincsen így, sőt, sehogyan sincsen, mert az ember, kizuhanva a Gutenberg-galaxisból, immár a „személytelen úr sívatagában” tévelyeg... Most olvasom az újságban, hogy egy amerikai énekesnő 50 ezer dolláros Barbie-babát vett egyéves kislányának, gyémántokkal, fehér arannyal, ékkövek tucatjaival díszítve, miközben én – hogy személyes „élménnyel” szolgáljak – egy, 2012-ben megjelent verseskötetemért máig nem kaptam egy lyukas garast sem. Úgy-hogy – Eckermannal ellentétben – megélhetésem az irodalomból nemhogy egy évre, öt percre sincs fedezve.

Megszabadulás

Mit nem adnék érte, ha velem is megesne, ami Szent Andrással megesett. Ő, miután keresztre feszítették, onnan, a *botrány fájáról* két napon és két éjen át hirdette az Igét – húszezer embert lebilincselve. A megfeszített szent olyannyira elvarázsolta őket, hogy a légiónyi ember közül egynek sem jutott eszébe, hogy esetleg meg is szabadíthatnák szenvedéseitől. Bárcsak velem is megesne, hogy verseimet ilyen delejesen hallgatná nem húszezer, hanem csak húsz ember. Az lenne az én felkenetésem és megszabadulásom. Utána azzal sem törődnek, ha a kereszt maga az ördög ragadna meg hajamnál fogva, s cipelne le Dante bugyraiba. A dudásnak amúgy is ott a helye.

Új ég, új föld

Anaxagoras szerint felettébb nagy kár lett volna, ha a világnak lett volna olyan korszaka, amikor nem volt. De az se gond, ha lett volna ilyen korszaka, teszi hozzá egy másik görög, Anaximenész, mert ez csak azt jelenti, hogy a világnak volt kezdete és lesz vége is. Ám bölcselőnk ez sem keseríti el, hiszen Isten e világ vége után is megmarad, s gondoskodik egy új világról. Egy új égről és új földről – ezt azonban már az evangéliumok ígérik.

Goethe, Crates nyomán, úgy véli, a boldog lélek a pucér gyerekhez hasonlatos, akinek nincs oka félni, elegendő neki, ha néhány fillére van, hogy elugorjon a közeli sütődébe zsemlyét venni.

Ádám és Éva is addig volt boldog, míg nem tudták, azaz nem vettek tudomást róla, hogy meztelenek. Miután Isten – a bűnbeesés miatt, szánalomból – bőrruhákba öltöztette őket, akkor kezdtek szégyenkezni – és félni! Akkor jöttek rá, hogy sem pénzük, sem sütődéjük. Sürgősen cselekedniük kellett, de immár boldogtalanul. Esetleg a reménybe kapaszkodva. Nyilván ezért mondja Pilinszky János, hogy életünk valójában az Éden visszaálmodása – a vágy meztelenségünk és ártatlanságunk visszanyerésére.

Márai, a vátesz

Márai Sándor már ötven évvel ezelőtt megjósolta az Európai Unió létrejöttét, illetve hát létrejöttének okát. Brüsszelben járva észlelte, hogy egy nagy téren flamandok és vallok verekednek. Ez itt rutin – állapítja meg Márai –, a rendőrök fél kézzel választják szét a verekedőket. Egy vallon a kérdésre, mi a verekedés oka, vállvonogatva feleli: „A flamandokkal nem lehet együtt élni.” Az újabb kérdésre, miért nem lehet a flamandokkal együtt élni, ez a *szakszerű* válasz érkezik: „Mert flamandok.”

1970-ben Belgium összeférhetetlen *belgáit* (majdnem azt írtam: *balgáit*) három részre – Flandriára, Vallóniára és Brüsszelle – tagolták. Brüsszelnek, az Európai Unió mai fővárosának tehát már van tapasztalata a nemzetiségi és nyelvi villongásokról, hiszen a flamandokon és a vallonokon kívül Belgiumban már ötven évvel ezelőtt is olaszok, spanyolok, törökök, arabok segéderőinek ezrei dolgoztak. Nyilván erre alapozták az Európai Unió „eszméjét” is, tudniillik hogy Európában idővel a „hordalék-idegenség segít megalkotni egyfajta új, *európai embertípust*, aki már inkább európai, mint olasz, belga, spanyol, török, arab, magyar, német vagy lengyel”.

József Attila a két világháború között még Thomas Mannban – és társaiban – vélte megtalálni a „fehérek közt az európaít”, Kosztolányi Dezső pedig a nagyhomlokú, könyves vén Európához fohászzkodott; naplójában Márai Sándor már beírta volna „egyfajta új, európai embertípus” kialakulásával.

De ezt is mikor? Ezer év múlva? Esetleg sohanapján? Igaz, e nagy igyekezet első jelei már feltűntek, bár eléggé bizarr módon, a genezis feje tetejére állításával; úgy, hogy Európa nevében a kultúrát, jelesen a kétezer éves európai keresztény kultúrát ünnepélyesen kiiktatták az Európai Unió alkotmányából.

Séta

Február közepe van, de még mindent hó borít. A Vásártér felé indulva nyomokat hagysz magad után, mint egykor – állítólag – Armstrong, a kietlen Holdon. Elhaladsz a nővéreddé fogadott, nyáron a hosszú haját földig leeresztő szomorúfűz mellett; most madártalan, zúzmarától didergő. A terméskőből rakott a Lourdes-i barlangban a Mária derekát övező szalag a hidegtől acélkéken villog, s odább, keresztre feszített fiának csak az arca világít ki a hó mögül, épp olyan, mint fölötte az égen borzadózó, sápadt félhold. Ötvenlépésnyire a honfoglalás-emlékmű állja utadat, Emese álmával áldást osztón, a magyar nemzetet öröknek hirdető, fába vésett szavakkal. A szép szobrot félkörívben húsz kicsi, derékig hóban vacogó kopjafa szegélyezi, mindegyiken egy-egy bekarcolt betűvel,

melyek összeolvasván így fohászkodnak: „ISTEN, ÁLDD MEG A MAGYART.” A 10. és a 11. kopjafa a hősapkás István királyt és Gizellát mintázza...

Hazaindulsz. A piszkosszürke betonfalakon behemót, rikító plakátok harsogják: eladó az egész világ, eladó a történelem, eladó a lélek. Kizárólag szlovákul adják-veszik – a Csallóköz szívében.

A kardcsörtetéstől a kulcscsörgetésig

Akik a 20. század közepe táján születtek, a kétfejű Európa vasfüggönyön inneni, depressziós felében, az eszmélés előtti korokban voltaképpen úgy éltek meg felcseperedésüket, mintha olyan lenne a „világ”, olyan lenne az „élet”, amilyenben felserdültek. Csehszlovákiában is csak akkor kezdett derengeni a fejükben valami, amikor a „testvéri tankok” ziháló vastüdővel belegázoltak a „szocializmus emberarcába”. Ekkor jelent meg orrukban a bűz, szemükben a mocsár: a tény, hogy az elmék és a szívek züllöttsége hosszú időre ólomburát vont a keleti égboltra.

A mi nemzedékünk ekkor kezdett „nyugatra” tolni, Pozsonyba, a négytornyú városba, hogy aztán a „fekete szelesek” és az „egyszemű éjszakások” írónemzedéke ártatlanul – némelyek szerint botrányosan – belemarjon a „szocialista realizmus” álarc mögötti bufóarcába. Néhányan sejtették, hogy ebben az ingoványos posványban, ebben az igazságtalanságban és hazugságban, a konszolidáció fertőjében nem lehet többé megőrizni a szellem függetlenségét, s mi, a szlovákiai magyar nemzeti közösség értelmiségei, írói kétszeres otthontalanságban kapkodtuk a levegőt, Szodomából Gomorába futva és vissza.

Tettünk ugyan kísérletet a kitörésre, de azonnal lecsapott ránk a Párt „éber csapata”; személy szerint rám a *Nyílt levél*, a *Tompa Mihály ismeretlen költői levele* és az *Óriás aranyorgona* című versem miatt, vesszőfutással, kiközösítéssel fenyegetve meg. Éveken át nem adhattam ki *A felkiáltójeles ember* című verseskötveimet, fenti, harmadiknak említett versem azóta is romokban hever; még szerencse, hogy Kovács László barátom ógellei irodalmi színpada dramatizálta a később „dévédén” is rögzített eredeti poémát.

S ez a „sötét bűjőcska” – a cenzúra, a megtúrtság és a belső emigráció – így ment mindaddig, amíg végül betelt a pohár, s a titkosrendőrség zaklatásait, a felvidéki fiatal értelmiség művelődési, kopjafaállító táborozásainak nyüzsgő besúgóit, a magyar iskolákat bezárással fenyegető, fogcsikorgató bevetéseket és ostromokat túlélve, 1989-ben néhány íróbaráttal – előjőve a „hallgatás háromnapos, hároméves, három évszázados” jónási-babitsi poklából – aláírtuk a prágai értelmiség „röpiratát”, a 2000 szót – feletteseink minden fenyegetése ellenére. S utána hamarosan megérkezett Pozsonyba is a bársonyos „kulcscsörgetés”, hogy eltüntesse az alantas „kardcsörtetést”, a 20. század szabadság-, élet- és emberellenes despotizmusát, az államhatalmat fegyverrel bitoló bűnszövetkezet, az „új osztály” diktatúráját.

„Titkos” történelem

Lipcsey György köztéri szobrai – immár könyvbe foglalva-gyűjtve. Művei – lévén köztériek – sokakhoz szólnak, sokakat érintenek és – remélhetőleg – sokakat megérintenek, visszakalauzolja őket az egykor értük – is – munkálkodók korába. Gyuri, ez az egykori „lóistráng inú fiú” ezeregy okból vonzódik a múlt iránt, a múlt szobrászi megformálásának lehetőségei iránt. Albumának minden lapja bizonyosság erre: az alistáli Mathias Rexmellszobor; a nyárasdi, körbejárható gránittömbbe épített Petőfi-dombormű és kápolnai emlékmű; a dunaszerdahelyi, 1848–1849-es szabadságharc emlékműve és a téglarchi-

tektúrába ágyazott Esterházy János-dombormű; a csiliznyáradai Életfa-dombormű; a nagy-megyeri hegesztett rézlemez- és gránit Bartók-szobor; a vajkai gránit-bronz Szent István- emlékmű; a diósförgepatonyi Móricz Zsigmond-dombormű és a szimói Jedlik Ányos- mellszobor és a társaik.

E változásokban érlelődő életmű esztétikai kisugárzásain túl a szemlélő az öröklételet nyert csöndben is részesül, elsősorban az egyiptomi művészettel is „párbeszédet folytató”, rokon jegyei okán, s egyben elmerülhet történelmünkben is, lázainkban és gyászainkban, veszteségeinkben és vigaszainkban. S főt hajthatunk a tudás, a szabadság, a hűség és a hit „hősei” előtt is.

Régen, még a múlt században jártam Lipcsey néhai, hegyétei műtermében. Akkor úgy éreztem magam, mintha a „régii Théba kultikus műhelyébe” kerültem volna. Vagy még inkább egy elvarázsolt erdőbe, mélyén egy napfényre készülő „titkos” történelemmel, amely – mint embrió az anyaméhből – közénk, emberek közé készülődött, hogy mi őt s ő bennünket vigasztaljon.

Érettség

Igaza van Márai Sándornak. Nagy-nagy szerencse és áldás, hogy az írók, művészek zöme soha, vagy csak élete vége felé éri el a harmóniának, a lelki és szellemi megnyilvánulásnak azt a fűszergazdagságát és zamatát, melyet *tökéletes érettségnek* nevezhetünk. Miért szerencse és áldás? Mert utána már, akár a gyümölcsnél, csak a rothadás jöhet.

Rodin, a szerzetes

Mondják, hogy Rodin külleme leginkább egy szerzetesére emlékeztetett. Egyik szobra egy hajdan csábító, szépségében fennhéjázó nő végső hervadását mutatja. Az eunuchnál, sőt egy múmiánál is ráncosabb öregasszony a teremtés összeomlására emlékeztet: megsemmisülten gubbaszt, tekintetét *mellének keservesen üres tarisznyáin, undorítóan ráncos hasán és szőlőkarónál csomósabb combján* járhatja. A túlvilági jelenés csontvázán *lottyadt lebbencsekben lóg a bőr*, mindene csüng, fityeg, kolyog, giberedik, gámborodik. Az ifjúság „örök” szépsége, a testi élvezetek határtalan vágya feszül itt szembe a megsemmisült test lecsupasztított, riadalmat keltő porhüvelyével, az első magyar nyelvű, egyházi nyelvemlékünkre, a *Halotti beszédre* asszociálva: isa pur és chomou vogmuk. Így már érthetőbb, miért emlékeztetett Rodin egy szerzetesre.

A „stratégia”

A könyörtelenül szálló és múló időben többen ajánlották már a költők számára az alábbi stratégiát, metódust, eljárást, receptet, utat, vagy nevezzük bárminek. A módszer lényege az, hogy csapnivaló, gyenge versek és verseskönyvek olvasása által jóllakásig, puffadásig, felfúvódásig, torkig tömjék tele magukat, hogy a rosszullet és csömör környékezze őket, s eme émelygés és ájulás közepette utálkozni, irtózni, borzongani kezdjenek a laposságtól, a közhelyektől, a képzavaroktól, a fellengzősségtől, a terjengősségtől, a köldöknézéstől, az érthetlenségtől, az eredetieskedéstől, a csináltságtól, az erőlködéstől, az akarnokságtól, a szürkeségtől, a szemfényvesztéstől, a hókuszpókuszától, a dagályosságtól, az őszintétlenségtől, a szemforgatástól – hogy aztán ők maguk, valami kegyelem vagy önfegyelem folytán, legalább részben másként csinálhassák.

A mondanivaló hiánya

Néhány (poszt)modern kritikus olyan „tolvajnyelvet” használ, mely által óhatatlanul leleplezi magát; stílusa és nyelvezete felér egy beismeréssel: voltaképpen bevallja, hogy nincs mondanivalója. A gond csak az, hogy ezt legtöbbször bő lére ereszti, elvéve a teret azok elől, akik tudnak és hajlandók is érthetően írni, azaz van mondanivalójuk. Ezeket a „senkinek se jó – mindenkinek ártó”, rémségeket teremtő „tetteket” többnyire olyan *bűnözők* követik el, akiknek semmit nem jelent a „rend tiszta beszéde”, s nem „életük legnagyobb eseménye” az, hogy anyanyelvükön „írnak, beszélnek és gondolkodnak”. Ráadásul – nem tudom, ki mondta, de igaz – aki tíz mondatban fejt ki, ami egy mondatban is közölhető, az más gazemberségre is képes.

Angyal

Olvasom, hogy Paul Valéry akkor volt igazán nagy, amikor *tőmondatokban* gondolkodott, azaz hát írt. Erről villan belém az én gyermekkori *tőmondatom*, amikor nagybácsi-mnak a „mi leszel, ha nagy leszel” kérdésére azt feleltem: „Angyal.” Máig sem értem lelkem e *tőmondatát*. Főleg azért nem, mert azóta – ráadásul a saját versemből – megtudtam: mivel ember vagyok, az angyalok „érettem járnak mind gyalog”.

Jelen lenni

Jules Romains írja Napóleon sikerének titkáról, hogy ő, Napóleon mindig „jelen volt”, amikor érdemes volt „jelen lenni”. A 151. zsoltár című versem – jut eszembe megrökönyödve – első két sora viszont így hangzik: „Mindig az utolsó voltál, a kítaszított, kitoloncolt senki, nem bírál soha **jelen lenni**”. Napóleon tehát – hál istennek! – már nem lehetek, viszont megnyugtatóak Márai Sándor szavai, miszerint nemcsak az „ügynevezett történelemben, hanem az irodalomban is gyakori jelenség az olyan író, akinek életműve csak addig »cselekvő energia«, amíg az író »**jelen van**«, testi létével ott van a Mű mögött. És a Mű rögtön halványodni kezd, amikor az író meghal”.

A macska

Ül az udvaron rostokoló, kivénhedt autó tetején, moccanatlanul. Ahogy Tóth László írja *A filozófus macska* című versében: átszellemült tekintettel, sztoikusán, nirvánába merülve, mint akinek szabad járása van a létből a semmibe, a semmiből a létbe. Az arcán – vagy inkább arca mélyén, mögött – nőies báj és boszorkányság szítál, mint II. Ramszesz „túlvilági” szerelmének, Nefertarinak az örökkévalóságba, a transzcendensbe révülő arcán. És a szintén egyiptomi Bászetre, e hol macska-, hol oroszlánarcú istennőre is emlékeztet: harcias oroszlánistennő szelíd arccal, aki játszik áldozataival, aztán megöli őket. A görögöknél, rómaiaknál a macska a holdistennők társa is: a szűzies s egyben vad Artemiszé, aki a Dionüszosz-leszármazott Aktaiónt szarvassá változtatta s kutyáival szétmarcangoltatta, csupán azért, mert meglátta őt, a nőtény oroszlán Artemiszt meztelenül fürödni egy erdei patakban.

Ül az öreg autó hátán, mozdulatlanul, mint az időtlen, titokzatos szfinx a piramis előtt. Ösztönöm azt súgja, misztikus nyugalmából semmi nem zökkentheti ki, sem egy hirte-

len elcsattanó istennyila, sem – valamiért ez jut eszembe – a New York-i világkereskedelmi központot porba döntő sátán földrengés-kacaja. S talán még az utolsó ítélet sem.

Értelmetlen téboly

A National Geographic csatornáján lenyűgöző s egyben hajmeresztő „képriport” az univerzumról. Elmondják, hogy az ősröbbanás gigantikus energiája a világmindenségben félelmetes erőket szabadított fel, s ezek a titáni erők máig munkálkodnak, egyre inkább növelve, tágítva az univerzumot. E „sötét energia”, mely a kozmosz hetven százalékát alkotja, a mai tudomány legnagyobb titka, Szent Grálja, melynek „alattomos működése” folytán széteshet a Naprendszer, a Tejút és bármi az űrben. Ráadásul e sötét energia, ha úgy adódna, egy pillanat alatt végezhetne a Földünkkel.

Mégsem teszi! Miért? Mire vár?

Arany

Van-e értelme a Világegyetemet racionalista szemmel nézni? És van-e értelme **nem** racionalista szemmel nézni? A 20. század egzisztencialistái – köztük elsősorban az ateista Sartre – „az abszurd és értelmetlen Világegyetemen belül az Embert abszurd és értelmetlen sorsra ítéli”. Ő és társai a kietlen pusztaságot, az elvadulást, a közönyt hagyományozták ránk, szemben Dosztojevskij Aljosájának „önfeledt virrasztásával és vigasztalásával”, hitet téve a bűnhődés és a szenvedés ereje, a világ végső megvigasztalódása mellett, belátva, hogy a világban ugyan jelen van az abszurdum, de ez nem jelenti azt, hogy maga a lét is abszurd; ellenkezőleg: bár ebben a létben mindannyian esendők vagyunk, épp ezért ezt az esendőséget nem szabad megsemmisítenünk; inkább úgy szemléljük és éljük meg a létet, mint egy csodát. Kierkagaard azért mondott „imát”, hogy az Isten teremtményei, az emberek a Világegyetemet keresztény szemmel nézzék, mert csak az adhat nekik teljességet és telítettséget: értelmet életüknek és jövőt reménységüknek.

Az agg Bernard Shaw *Vissza Matuzsálemhez* című művében igyekszik kiragadni az embert a lélek javait tagadó, az eget bezárni igyekvő, a hitet ópiumnak bélyegző, az etikát a gyámoltalanság jelének bemutató darwini és marxi determinizmusból, hogy elvezesse egy reménnyel lélegző téridőbe, ahol az emberbe oltott, a lélekbe kódolt hit és képzelőerő az embert az állat fölé emeli, s e kettő szimbiózisából valóságot teremt: olyan kultúrát, mely a tagadás, a drog, a pornográfia, a „vér és arany”, az alkohol és a giccs pusztaságát és poklát kivetí magából. S nem áll meg „leszegett fővel, a lábára bámulva” (Pilinszky) – mint Sartre, Camus, Beckett és mások – az érzéki, az abszurd, a kiüresedett, sivár élet határán, hanem túlmutat a lélek birodalmába, kiszabadítva az embert a téridő fogságából. S kézen fogva elvezeti – nemcsak a 20. század ráncossá lett, elfonnyadt, használhatatlan, semmilyen választ nem adó „megoldásain” túlra, hanem messze-messze elhagyva a „mai kocsmát”, a tagadást és a megvetést, a Teremtő felé mutat, az értelemnél is magasabb rendű „intelligencia”, ha úgy tetszik, a hit felé. S ezzel voltaképpen a lehető legjobbat cselekszi: csatlakozik az önmagából a „rosszat”, a „használhatatlant” mindig kivető, öntisztító kultúra évezredeinek „aranyához”.

Tigris, tigris, csóvafény

Gilbert Keith Chesterton írja Szent Ferencről, hogy amikor az alvernói remeteség félelmetes önmegtartóztatása s még félelmetesebb megvilágosodása után újra elvegyült az

emberek között, eggyé válva a szeretett világgal, az éggel és a földdel, immár összetört ember volt. Lesújtotta őt legfőbb missziójának kudarca, jelesen, hogy véget vessen az iszlám megtérése-megtérítése által a szenvedést, halált és gyűlöletet szülő keresztes hadjáratoknak; másrészt kínozza őt a testi hanyatlás is, na és megviselte, hogy tapasztalnia kellett rendjének egyre politikusabb és gyakorlatibb szellemmel való átszövődését. S ekkor közlik vele azt is, hogy hamarosan megvakul. Ő, a *Naphimnusz* költője, a szépséges és tündökletes Nap bátyánk, Hold nénénk, Víz húgunk és Tűz öcsénk, jóságos Földanyánk szerelmese rövidesen nem láthatja mindezeket. Az akkori orvoslás szerint egyvalami mentheti meg szeme világát: ha tüzes vassal körülégetik a szemgolyóit. Amikor aztán a „tudákosok” kiemelik az izzó vasat a tűzből, Ferenc – mintha embertársához szólna – tisztelettel ezt mondja: „Tűz testvérem, Isten széppé, erőssé és hasznosá alkotott téged, kérve kérlek, légy kedves hozzám.” Éppen, mint amikor kishúgaihoz, a madarakhoz prédikált.

Nem sok költőnek adatik meg, írja Chesterton, hogy egy ilyen „mártíriumos” pillanatban magát az életét tegye mesterművé, megidézve, átélve saját költészetének esszenciáját. Mit tett volna vajon William Blake, ha nagy híró versének, a *Tigrisnek* újraolvasása közben – „Tigris, tigris, csóváfény éjszakáknak erdején” – váratlanul egy „szörnyű és szép termetű”, hús-vér bengáli tigris tör be hozzá felphami nyaralójának ablakán?! Nyilván kétségbeesetten menekülni próbált volna, nem pedig udvariasan köszönteni, felolvassa a tigrisnek a hozzá írt versét. S azt sem tudjuk már meg soha, hogy miközben „az ifjui vér” folyt ki a szívéből, valóban „örömteli végszava zendült-e” Petőfi ajkának, a kozák lándzsa testébe hatolásának pillanatában. Alig hihető.

S lám, Szent Ferencnek az izzó vas láttán a „szép és hasznos” tűz villan eszébe, verseinek és életének a szimbiózisa: számára a láng az ifjúságot idézi, a virágokat „Isten legcsodásabb s legvidámabb színekben pompázó kertjéből”.

Assisi Szent Ferenc életének tetteiben mérhetetlenül több volt a költészet, mint az általa mondottakban és leírtakban. Akik csak egy „szeretetre méltó holdkórosnak” tekintették, idővel rádöbbentek, hogy „a leckét, melyet a világnak tőle kellett megtanulnia, egy néma és isteni abécé segítségével tanította meg” az embereknek. „Zseniális demokrata” volt: sosem kívánta szuggerálni az ezerfejű szörnyet, a tömeget, a tömeg arctalan sivatagát. Szerette és tisztelte – külön-külön – Isten minden teremtményét, embereket, fákat, madarakat. Egyszerűen szólva: udvarias volt a teremtett világgal szemben; mindenkiben a maga sorsát, sorsszerűségét tisztelte, nagyvonalúan, alázatosan. Ha hihetünk Weöres Sándornak, miszerint a mindenség urakkal van tele, s csak egy szolgája van, az Isten, akkor Szent Ferencről is elmondható, hogy „míg egy udvarban egyetlen király van és száz udvaronc, addig az ő történetében egy udvaronc volt, aki száz meg száz király közt járt-kelt”.

Mert úgy kezelte az embertömeget, mintha királyok sokasága volna.

Mémek és mítoszok

1 Neil GAIMAN, *Hó, tükör, almák* = Uő., *Tükör és füst*, Beneficium, Budapest, 1999, 334.

2 Uo., 324.

3 Umberto Eco, *Az irodalom néhány funkciója* = Uő., *La Mancha és Bábel között: Irodalomról*, Európa, Budapest, 2004, 20.

Jelen dolgozat azt vizsgálja, hogy milyen eredménnyel lehet bevonni a memetikát az irodalomtudományi kutatásba. Neil Gaiman *Amerikai istenek* c. művét elemezve próbálunk rámutatni arra, hogy milyen új szempontokkal bővíthet a regény recepciója, ha ebből a – talán kicsit szokatlan – szemszögből vizsgáljuk.

Ennek apropója egy érdekes jelenség: Neil Gaiman történeteit olvasva az ember elég gyakran találkozik ismerős alakokkal, akik emlékeztetik ugyan valakire, mégsem tudja őket teljes pontossággal beazonosítani. Később aztán az elbeszélő tesz néhány megjegyzést, ami alapján biztosak lehetünk abban, hogy a történetben szereplő alak valóban azonos egy, már régebben megismert figurával. Mégis ráncoljuk a homlokunkat, hiszen nem így emlékeztünk rá. Talán cserbenhagyott a memóriánk, és rosszul emlékszünk az adott szereplőre? Vagy nem ő lenne? Az nem lehet, hiszen a körvonalak *nagyjából* stimmelnek.

„A hajára gondolok, ami fekete, akár az ében, az ajkára, ami vörös, akár a vér, és a bőrére, ami hófehér.”¹ Ezekről a jellemzőkről legtöbbünknek Hófehérke jut az eszünkbe, és rögtön felidézük a mindenki által ismert történetet a gonosz mostoháról és a hét törpéről. A *Hó, tükör, almák* c. novella, ahonnan a fenti idézet származik, valóban a klasszikus történetet mondja el újra. Vannak benne törpék, szerepel benne a mostoha, a herceg, és persze a lány, akinek „szeme, s haja fekete volt, akár a szén; ajkai vörösebbek a vérnél”². A párhuzamok ellenére a történet végkicsengése teljesen más, mint a legtöbbünk által ismert mese esetében. Itt és most legyen elég annyi, hogy Gaiman a kedves kis mesét a vámpírizmus elemeit bevonva mondja el újra.

Ezt a jelenséget számos módon le lehet írni, megközelíthetjük a posztmodern újraírás felől, tekinthetjük az elődök iránti tisztelet manifesztációjának, de ugyanúgy a hagyomány kigúnyolásának vagy egyszerű újjgyakorlatnak is. Gaiman története ezer szállal kötődnek az irodalmi hagyományhoz, és műveinek esztétikai hatása sokat köszönhet az eredetitől való elkülönülés és a rácsodálkozás aktusainak. Az, hogy egy irodalmi szöveg szereplői kilépnek a történetből, amiben születtek, és „vándorolni” kezdenek, nem új jelenség. Az új kontextus ellenére e szereplők hitelessége megmarad, mivel „a közösség az évszázadok vagy az évek során érzelmeket investált beléjük”.³ Az itt-ott felbukkanó szereplőket könnyen felismerjük, még ha nem is ugyanolyanok, mint az eredeti szövegben. Erre a játékra ismerhetünk az *Amerikai istenek* lapjain is. Hiszen a regény



nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy elmesélje a kontinensre érkező összes isten történetét. A mű így intertextuális kapcsolatot létesít számos mítosszal és megmozgatja a kulturális hagyomány jelentős részét.

Mi az a mém?

A mém szó a görög miméma (utánzás) szóból ered. A mém „a kultúra önismétlő eleme, amely utánzással terjed”.⁴ Az elnevezés és a fogalom kiötlése Richard Dawkins nevéhez fűződik, aki az oxfordi egyetem evolúcióbíológusa. Az *önző gén* c. könyvében hivatkozik először rájuk. Mém lehet egy gondolat, egy dallam, egy minta.

Dawkins eredetileg a gének mintájára alkotta meg a mém fogalmát. Ahogy a gén, úgy a mém is arra törekszik, hogy minél többször lemásolják. Az egyes mémek a mémkészlet összes eleme közül választódnak ki, minnek köszönhetően „az egymással kölcsönösen összeférő mémek brigádjai [...] együtt élnek az emberi agyban”.⁵ Ezek az ún. mémkomplexek vagy mémplexek. Létrejöttük annak köszönhető, hogy „a csoport minden egyes tagja előnybe kerül, ha a környezetet a többi tag dominálja. [...] A koadoptált génkomplexek analógiájára a saját maguk alkotta háttérből kiválasztódott mémek egymást kölcsönösen támogató mémplexekben »működnek együtt« – a mémplexen belül, de rivális mémplexekkel szemben ellenségesek”.⁶ Dawkins szerint a mémplexekre a legjobb példák a vallások, s az *Isteni téveszme* c. könyvében hosszan foglalkozik a témakörrel.

Dawkins mellett a mémek másik nagy teoretikusa Daniel C. Dennett. Szerinte a mémeknek óriási jelentőségük van abban, hogy az ember kiemelkedett az állatvilágból. Véleménye szerint az emberi lény a biológiai felsőbbrendűségét is a nem-testi öröklődésnek köszönheti. „Az öröklődés e formájában az információ az egyik generációtól a másikig nem genetikai csatornákon keresztül adódik át, hanem élőszóban például, illetve az indoktrináció más formáin, általánosságban szólva a kultúra teljes gépezetén keresztül.”⁷ Dennett szerint ez a kulturális átadás a mémek terjedésével magyarázható, melyek közül néhány egészen különleges szerepet játszhat az emberiség történetében: „A különleges hatású mémek, mint amilyen a demokrácia vagy a tisztaság, arra készítetnek, hogy bizonyos módon cselekedjünk; ezek a nagy hatású eszmék.”⁸

A génállomány bármely gén alternatív változatait – „alléljeit” – tartalmazza, amelyek egymással versengenek a konkrét kromoszomális helyekért vagy lókuszekért. Ez a verseny közvetítőkön, fenotipikus jegyeken keresztül folyik, mint a lábhosszúság vagy a bunda színe. Pontosan ugyanilyen versengés zajlik a mémek között is. A különbség az, hogy a mémek „esetében semmi sincs, ami megfelelne a kromoszómáknak, lókuszeknek és alléleknek. A mémállomány a génállománynál kevésbé strukturált és kevésbé szervezett.”⁹ A mémekkel szembeni legfontosabb ellenvetés az az állítás, hogy a mémek másolódása nem elég pontos ahhoz, hogy darwini repliká-

4 Idézi Richard DAWKINS, *A kínai dzsunka és az orosz posta = Uő., Az ördög káplánja: Válogatott tanulmányok*, Vince Kiadó, Budapest, 2005, 160.

5 Uő., 166.

6 Uő., 166–167.

7 Daniel C. DENNETT, *Darwin veszélyes ideája*, Typotex, Budapest, 2008, 368.

8 Daniel GOLEMAN, *Társas intelligencia: Az emberi kapcsolatok új tudománya*, Libri Kiadó, Budapest, 2012, 64.

9 Richard DAWKINS, *A kínai dzsunka és az orosz posta*, 216.

10 Uo., 218.

11 Uo., 219.

12 Uo., 220.

torként működhessenek. Vagyis, a túl nagy „mutációs ráta” miatt a mém „kimutálja magát” a világból, mielőtt a darwini szelekció egyáltalán hatással lehetne a mémállományon belüli gyakoriságára. Ez azonban illuzórikus probléma. Dawkins a kínai dzsunka origami-modelljének példáját hozza fel: „Vegyünk kétszáz embert, aki még soha nem készített kínai dzsunkát, és soroljuk őket húsz, egyenként tízfős csoportba. Gyűjtsük egy asztal köré a tíz csoport vezetőit, és mutassuk meg nekik, hogyan kell kínai dzsunkát készíteni. Ezután minden »második generációs« személy betanít egy harmadik embert a saját csoportjában, és így tovább, amíg minden csoport tizedik tagjáig nem jutunk.”¹⁰ Dawkins szerint nem minden csoport fogja hiánytalanul továbbadni a készséget, de jelentős részük igen. Néhány csoportban lesznek hibák, mutánsok, amelyek akár le is másolódhatnak. Ott, ahol a készséget sikerül átadni a tizedik generációig, az egyes generációk dzsunkái között nem lesz szisztematikus minőségromlás. „Ha viszont a kísérletet minden tekintetben ugyanígy végeznénk el, csak éppen az átadandó készség nem hajtogatás, hanem a dzsunka lerajzolása lenne, határozottan megfigyelhetnénk a pontosság szisztematikus csökkenését az első mintától a tizedikig.”¹¹ A különbség oka az, hogy az origami készség diszkrét műveletek sorából áll, amelyeket egyenként nem nehéz végrehajtani. Még ha a csoport egyik tagja véletlenül ügyetlenül is hajtja végre, a következő csoporttag akkor is tudni fogja, hogy mit próbált elérni. Ezért az origami lépései rendelkeznek az önkorrekció képességével – digitálisak. A rajzolás képessége ezzel szemben analóg. Egyesek pontosabban tudnak másolni, mások kevésbé. „A szavak – legalábbis, ha felfogják őket – ugyanúgy képesek az önkorrekcióra, mint az origami műveleti lépései.”¹² Az efféle önkorrekciós eljárások következtében a mémek néha egészen nagyfokú hűséggel képesek lemásolódni.

Hogyan hasznosítható a fenti megglátás az irodalmi kutatásban? Elvégezhetünk egy nagyon hasonló kísérletet: adjunk a tízfős csoportnak két, nagyjából azonos hosszúságú szöveget. Az egyik legyen egy politikai hír, a másik pedig egy rövid tanítómese. Melyik szöveg fog kevésbé módosulni az átadás során? Nagy valószínűséggel a tanítómese. Ennek oka pedig, hogy a fabula szereplői mind konkrét, világos tulajdonságokkal és funkciókkal rendelkeznek, valamint a történet egy erkölcsi tanulsággal zárul, ami meghatározza a végkicsengést. Láthatjuk, hogy a történetek is képesek mémként viselkedni, és itt is megvannak azok az önkorrekció elemek, amelyek megakadályozzák, hogy a mém „kimutálja önmagát”, mielőtt sikeresen másolódna. Ezek között pedig ott vannak a szereplők alapvető tulajdonságai és funkciói, illetve a metaforák, hasonlatok megtartó ereje.

Susan Blackmore *A mémgépezet* című könyvében egy olyan világ vízióját rajzolta meg, amelynek meghódításáért tülekednek és egymással viaskodnak a különböző agyak, tárolók és mémek. Akárcsak a géneknél, a mémek között is azok válnak uralkodóvá, amelyek jók a lemásolódásban. Lehet, hogy a közvetlen vonzerejük miatt (mint pl. a halhatatlanság mémje vonzó egyes emberek szá-

mára), vagy mert más, a mémállományban már nagy számban jelenlévő mémek társaságában burjánzanak. Így jönnek létre a már említett mémkomplexumok, vagy mémplexek.

13 Uo., 223.

14 Uo., 223.

„A mémkomplexum olyan mémek halmaza, amelyek külön-külön talán nem, de a mémkomplexum többi mémjének társaságában együtt jó eséllyel fennmaradnak.”¹³ Ha a vallásokat a mémek felől vizsgáljuk, észrevesszük, hogy bizonyos vallásos eszmék, akárcsak bizonyos gének, abszolút értékük következtében maradnak fel. „Ezek a mémek bármely mémállományban fennmaradnának, tekintet nélkül az őket körülvevő többi mémre.”¹⁴ Dawkins szerint ilyen például az, hogy az ember túléli a saját halálát, vagy hogy az istenhit magasrendű erény. Érdeemes megfigyelni, hogy a vallások bizonyos mémjei – például hogy a hit önmagában erény – milyen hatékonyan gátolják a racionális ellenvetéseket. Hiszen ezen eszmék alapján elmondható, hogy minél inkább ellentmondanak a hiedelmek a tapasztalatnak, annál erényesebb az ember. A vallások fontos eleme még, hogy mindenkinek tisztelettel kell fordulnia a hithez, és hogy vannak furcsaságok, amiket nem is kell megértenünk. Elégedjünk meg a misztériummal. (Hiszen ami titkos/tiltott, az érdekes.) Ha pedig a racionális magyarázat iránti igény nem követelmény, a mém terjedése biztosított.

Ragasztószalag-szöveg, 1985



15 Uo., 225.

16 DENNETT, I. m., 381.

17 Erről lásd H. NAGY Péter, *Mémháború = Uő., Protézisek*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2010, 148–154.

18 L. VARGA Péter, *A mém olvasása: Memetika és irodalom(tudomány) = Uő., Töréspontok*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2010, 58–81; H. NAGY Péter: *I. m.*, 103–124; H. NAGY Péter: *A hétköznapi elme darwinista kritikája = Protézisek*, 124–167; SEBŐK Zoltán, *Az élet mint vándorlás = Uő., Élősködő kultúra*, Kalligram, Pozsony, 2003, 9–27; SEBŐK Zoltán, *Parazita kultúra = Uő., Élősködő kultúra*, 169–183.

19 L. VARGA, I. m., 66.

Két különböző vallást tekinthetünk két alternatív mémkomple-xumnak is. Nagy a valószínűsége, hogy „minden egyes vallás részle-teit nagyrészt öntudatlan evolúció alakította, nem pedig genetikai természetes szelekció, mert az túl lassú, hogy magyarázni tudná a vallások gyors kialakulását és szerteágazó fejlődését. A történetben a genetikai értelemben vett természetes szelekció szerepe abban áll, hogy az agyat, annak minden elfogultságával és előítéletével együtt ellátja a természetes szelekció hátterét alkotó hardverrel és alacsony szintű szoftverrel”.¹⁵

Abban nincs egyetértés, hogy mi számít a mém hordozójának. Dawkins szerint kell, hogy a mémnek legyen az agyban lenyomata. Ezzel Dennett is egyetért, de felhívja rá a figyelmet, hogy „a mémá-tadás és -tárolás az agy tevékenységén kívül – mindenféle készítmé-nyekben – más úton-módon is korlátlanul végbemehet, mely mód-ozatok nem függenek a leírás közös nyelvétől”.¹⁶ Egy adott mém hal-hatatlansága sokkal inkább függ a replikáció sikerességétől, mint az egyedi hordozó élettartamától. Erre példának Platón szövegeit hozza fel, amelynek az eredetije nem maradt fenn. Ugyanez a gondolat kivethető a mítoszokra is.

Meg kell említenünk még egy fontos szempontot, mégpedig hogy a mémek terjedésénél nem szempont az igazság kritériuma. Egy dolog számít – a replikáció sikeressége. Ahogy a fenti példán láthattuk, bizo-nyos méplexek erénynek tartják a misztikumot, s ezzel hatékonyan gátolják az ellenük irányuló racionális kritikákat. Ha ehhez még hozzá- vesszük, hogy az emberi elme igencsak fogékony az ún. kreatív ideoló- giák iránt,¹⁷ akkor beláthatjuk, hogy miért ilyen sikeresek a faktoidok.

Memetika és irodalomtudomány

Mielőtt elkezdenénk vizsgálni a fentebb ismertetett memetika és az irodalom kapcsolatát, fel kell hívnunk az olvasó figyelmét néhány problémára. Ti. abban, hogy a memetika tudománynak számít-e, még maguk a megalkotók sem biztosak – mind Dawkins, mind Dennett meglehetősen óvatosan fogalmaz ezen a téren. (Másképp korántsem létezik egyetértés abban, hogy létezik-e egységes iro-da-lomtudomány, ill. abban, hogy mi számít tudománynak az irodalom területén.) Kérdéses tehát, hogy lehetséges-e szigorúan tudományos kontextusban taglalni a két instancia kapcsolatát.

Az imént vázolt fenntartások ellenére nem kell légüres térben mozognunk. Három magyar irodalomtudós munkáira hívnánk fel a figyelmet: L. Varga Péter, H. Nagy Péter és Sebők Zoltán tanulmányai foglalkoznak a kérdéssel.¹⁸ A következőkben az ő dolgozataikból indulunk ki.

A mémek és az irodalomtudomány lehetséges viszonyát tárgyalva L. Varga Péter felveti¹⁹, hogy viszonylag egyszerű lenne a hatástörté- netet a mémek terjedésével azonosítani. Dawkins állításait Jauss azon szövegével veti össze, amelyben a szerző arról ír, hogyan vette kölcsön a pozitívista irodalomtudomány a természettudományos módszere-

ket. Akkor ez csak az irodalmi művek külsődleges meghatározó jegyeit hozta felszínre. L. Varga szerint a pozitívizmus adathalmozó hatáskutatását könnyen egy kalap alá vehetjük a mémek „utánzás” fogalmával. A mémek fenotípusait (anyagi-megjelenési formájukat, a tulajdonképpeni hordozókat) pedig a médiumokkal azonosíthatjuk.²⁰ Egy efféle azonosítás nemigen vinné előre az irodalomértést. „Ha azonban a mémeknek mémkomplexumokba történő beágyazódását hangsúlyozzuk a pusztán »hatás, mint utánzás« nézőpontja helyett, úgy a mémek [...] mutációja a hagyomány és a hatástörténet fogalmát hermeneutikai keretek között szituálja újra. Azaz, a hermeneutika kedvelt »kérdés-válasz logikája«, a megértés dialogikus szerkezete a műalkotás számára olyan státust [...] biztosít, amely a művek alapvető szerkezeti változásait a világ- és szubjektumszemléleti változásokkal hozza összefüggésbe. A hatástörténet ebből a perspektívából a mémek »fenotípusának« értékelésén annyit változtat, hogy nyitva hagyja nemcsak a horizontváltások kimenetelét, de a mémek kimutatása helyett azok megértésére és értelmezhetőségére helyezi a hangsúly.”²¹ Vagyis nemcsak arról van szó, hogy számba vesszük és felsoroljuk a változásokat, hanem arra is rákérdezünk, hogy miért jöttek létre.

Végezzünk el egy gondolatkísérletet! Mi kell ahhoz, hogy egy mém sikeres legyen? Legyen egyszerű, könnyen lemásolható, nehezen megcáfolható. Szóljon meg minél több embert (hasson az elemi, ősi ösztönökre). Ha lehet, társuljon hasonló mémekkel, így erősítik egymás hatását – akár még egy mémplexet is létrehozhatnak. És – bár ennek fontossága vitatható – legyen kompatibilis az uralkodó mémplexekkel. A horror mémje a 19. században kezdett el terjedni, különösen Poe munkásságának köszönhetően.²² Lassan terjedt, mígnem az egyik fenotípusa, az ún. rémtörténet különös mutáción ment keresztül H. P. Lovecraftnek köszönhetően. Ő megtartotta a mém legsikeresebb elemeit (az ismeretlentől való rettegést, a kvázitudományos – hitetlenkedést felfüggesztő – háttérrel stb.), s ezeket új környezetbe helyezte, megteremtve ezzel a sci-fi és a dark fantasy alapjait. Ezek az új mémek együtt terjedtek, erősítve egymás hatását, hiszen gyorsan kiderült, hogy aki fogékony az egyikre, az könnyen befogadja a másikat is. A mémek terjedését elősegítették az új médiumok is: folyóiratok, filmek, képregények. Nem Lovecraft volt az egyetlen alkotó, aki részt vett az új mémek terjesztésében, így rövidesen megszületett egy új mémkomplex, amit most az egyszerűség kedvéért nevezünk peremműfajoknak.

Az irodalmi szöveg olyan fikció, mely folyamatos kapcsolatban áll az életvilággal, ez a kapcsolat azonban már a szöveg poétikai effektusának, azaz az olvasásának következménye, azaz maga is olvasásalakzat. L. Varga Péter másik fontos gondolata, hogy a „mém [...] nem annyira a külső hordozókban, hanem azok fenomenalitásának olvasásában nyilvánul meg, mindig kitéve a megértés részlegességének, így esetleges mutációjának. [...] Egy irodalmi szöveg újszerűsége abban mutatkozhat meg, hogy a mondottakat [...] már eleve a másképp értés lehetőségével ruházza fel”.²³ Ez önmagában nem gondoskodik a mém hasznos, termékeny másolódásáról, de tesz

20 Uo., 67.

21 Uo., 68–69.

22 Tudatában vagyunk annak, hogy a horror műfajának vannak korábbi előzményei is, csak a példa kedvéért egyszerűsítünk.

23 Uo., 74.

24 Uo., 75.

25 H. NAGY Péter, *A hétköznapi elme darwinista kritikája*, 146.

26 DENNETT, I. m., 382.

27 Neil GAIMAN, *Gondolatok a mítoszokról = Uő., Tükör és füst*, 336.

róla, ha a mém speciális aktivitásnak, azaz olvasásnak van kitéve. Azaz, ha olvassuk a mémet, nemcsak a terjesztésében veszünk részt, hanem változtatunk is rajta egy kicsit. Hiszen minden olvasás félreolvasás is egyben. Ez pedig egybevág azzal az alapvető hermeneutikai maximával, mely szerint a szöveg értelme nem eleve adott, hanem keresése produktív megértés feladata: „...amíg nincs olvasás és megértés, addig hiába a hordozó, hiába a fenotípus – mém sincsen.”²⁴ A mém tehát úgy van a hordozóban, hogy csak a megértésnek kitéve válik mémmé. Ekkor viszont, a megértés mindenkori viszonylagosságánál fogva, úgymond szükségszerűen mutálódik.

Ez a jelenség – tehát, hogy abban a pillanatban, hogy olvassuk (megértjük) a mémet, azonnal módosítjuk is – szorosan összefügg az emberi agy működésével. H. Nagy Péter szavaival élve, az agyunk folyamatosan „dolgozik”, nincs üresjárat, folyamatosan gondolkodunk valamin. „Elmének [...] szüntelenül gyártja a reprezentációkat, kombinálja azokat, másolatokat készít róluk, ám bizonyos mintázatokat külső jelek nélkül is létrehoz.”²⁵ Ha egy mém bekerül ebbe a rendszerbe, akkor nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy változatlanul fog kikerülni. Már Dennett is megállapította, hogy az elmének „egyáltalán nem hasonlít a fénymásoló gépre. [...] Úgy tűnik, hogy ritkán adunk tovább változatlan formában egy mémet”.²⁶ Az emberi agy egyszerűen nem így működik.

Mémek és mítoszok

Az, hogy Gaiman történeteit a memetika felől próbáljuk megközelíteni, bizonyos tekintetben neki magának is köszönhető. Előszere-tettel nyilatkozik arról, hogy ő a mítoszokkal szemben darwinistának vallja magát. Amely történetek érdekesek, azokat az emberek elolvassák és elismélik őket: így e történetek életben maradnak. Azok a történetek pedig, amelyek nem keltik fel a közönség figyelmét, feledésbe merülnek. Nem tűnnek el örökre, hiszen nem zárható ki, hogy egyszer valaki újra felemlegeti őket, és újra erőre kapnak – erre Gaiman munkássága a legjobb példa. A mítoszképződés folyamatát a komposztáláshoz hasonlítja: „Minden mítosz komposzt. Vallásokként kezdik, a legmélyebben gyökerezőkként minden hiedelmek avagy (ha ez a szó nem találtatnék megfelelőnek) minden hitek közül – vagy éppen történetekként, amik növekedésük közben vallásokká forrtak össze. [...] És aztán, ahogy a vallások elavulnak, vagy ahogy a történetek megszűnnek szó szerinti igazságnak látszani, mítoszokká válnak. És a mítoszok sárrá komposztálódnak, termékeny földde más történetek és mesék számára, amik aztán vadvirágokként pompáznak.”²⁷ Ezekben a szavakban egy olyan nézőpont tükröződik, amely mintha a mémelmélet illusztrálására lett volna kitalálva.

Az *Amerikai istenek*ben az istenek mémekkel történő azonosítása explicite is megjelenik. A regény tizedik évfordulós, bővített kiadása rendelkezik egy *Függelékkel*, melyben Árnyék találkozik Jézussal, aki ezt mondja neki: „Istenként feladod a létezésed, és mém lesz belő-

led, ami örökké megmarad az emberek emlékezetében, mint egy gyerekdal. Bármilyen újra elképzeli magát, úgy, ahogyan neki tesszük. Alig marad valami a személyiségedből. Helyette lesz vagy ezer aspektusod, annak megfelelően, kinek mire van szüksége belőled, és mindenki mást szeretne tőled. Semmi sem biztos, semmi sem állandó.”²⁸ A mondat szervesen illeszkedik az előbb vázolt gaimani világképhez, ill. a regény fikciójához is. Amellett, hogy egy új értelmezési kulcsot kínál, tovább árnyalja a regény istenekről kialakított képét is. Az istenek a hatalmukat az emberektől kapják, de cserébe nekik is nyújtaniuk kell valamit: „Sok embernek kell egyszerre és sokféleképpen megfelelned. Hamarosan azon kapod magadat, hogy teljesen szétapróztad magadat, és alig marad belőled.”²⁹ A Jézus által említett aspektusok valószínűleg a mémek fenotípusai, tkp. az istenek mémjeinek egyes emberek általi olvasatai. Az idézetben tehát gyakorlatilag az L. Varga által említett jelenség, az olvasás és megértés részlegessége, a megértést követő kényszerű félreértés és a jelentések szóródása érhető tetten. Az istenek aspektusainak sokféleségével Árnék már korábban is többször szembesül. Az első és legemlékezetesebb alkalom kétségkívül az, amikor a Világ Legnagyobb Körhintáján először látja meg az isteneket: „Ott volt Nancy úr, a színes bőrű, vékonyka bajuszt viselő öreg bácsi, aki kockás sportzakót hordott meg citromsárga kesztyűt, és a körhinta emelkedő-süllyedő oroslánján ült, fent a levegőben; de ugyanakkor, ugyanazon a helyen mást is látott, egy felékszerezett pókot, ami akkora volt, mint egy ló, szeme smaragdszín örvényként bámult le rá; és látott ott mást is, egy hihetetlenül magas férfit, tikfa színű bőrrel és három pár karral, lobogó struccollas fejdíszsel, vörös csikokkal kifestett arccal, aki két kezével a hatból szorosan markolta a vadállat sörényét; de volt még ott egy rongyos, fiatal, fekete fiú is, akinek be volt dagadva a bal lába és nyüzsögtek rajta a legyek; és utoljára, az összes többi mögött aprócska pók lapult egy fonnyadt, okkersárga levél alatt.”³⁰

Az istenekről elmondottak lényegében a történeteikre, a mítoszaira is érvényesek, hiszen azokban élnek tovább igazán. A mítoszok mémjei már az idők kezdete óta velünk vannak. Hogy ezek a mémek vallásként (mémplexként) kezdték, vagy az idők során több egymás hatását erősítő mém állt össze egy vallássá, az esetünkben mindegy. Ugyanis nemcsak maguk a mémek változtak, hanem az a mód is, ahogy az ember olvasta őket. Míg Odin történetét a vikingek szent szövegként skandálták, addig az *Amerikai istenek* lapjain megjelenő verzió már csak szórakoztatásra szolgál. A fenti elmélet szerint a történetek (mémek) az emberekkel együtt változnak, és minden kornak meg kell teremtenie a saját mítoszait, és azokat kell elmesélnie. Ez kétféleképpen történhet: vagy egy már létező mém mutálódik úgy, hogy kompatibilis legyen az uralkodó mémplexekkel; vagy pedig új mémek keletkeznek. Gaiman művészetében mindkét jelenségre találunk példát.

Lévi-Strauss szerint a mítosz szubsztanciája abban a történetben van, amit elbeszél.³¹ A történet újabb és újabb variációi eltérhetnek az eredetitől, de mindig lesz valami, ami összeköti a különböző vál-

28 Neil GAIMAN, *Amerikai istenek*, Agave, Budapest, 2012, 636.

29 *Uo.*, 637.

30 Neil GAIMAN, *Amerikai istenek*, Szukits, Szeged, 2003, 87.

31 Claude LÉVI-STRAUSS, *A mítoszok strukturális elemzése* = BÓKAY Antal – VILCSEK Béla, *A modern irodalomtudomány kialakulása: Szöveggyűjtemény*, Osiris, Budapest, 2001, 483.

32 DENNETT, *I. m.*, 383.

33 „Eredetileg az a baljós isten volt, aki a »vad vadászatot« vezette, azt az őrijöngő szellemhadat, amely viharos éjszakákon végigszáguld az égen.” Pierre VALLAS szerk., *Mitológiai enciklopédia*, Saxum, Budapest, 2007, 248.

34 DENNETT, *I. m.*, 384.

tozatokat. Vizsgáljuk meg Odin mítoszát a memetika szempontjából. Fontos, hogy a mém lényegét a történetek adják, azok a történetek, amelyek segítségével kirajzolódik előttünk az azok főistene. Ugyanis a történet az, ami képes kiállni az idő viharát. „A kulturális evolúció egyik legszembeötlőbb jellegzetessége az a könnyedség, megbízhatóság, és bizonyosság, amellyel azonosítani tudjuk a közös vonásokat az alapul szolgáló közvetítő közeg óriási különbségei ellenére.”³² Az *Amerikai istenek* lapjain megjelenő istenek, például Odin, csak nagyon távolról emlékeztetnek az ősi mítoszokból megismert istenekre. Szerda első pillantásra sokkal inkább hasonlít egy kisstílusú csallóra, mint a skandináv főistenre. Ha viszont tüzetesebben megvizsgáljuk a skandináv mondákat, rájövünk, hogy Szerda alakjának igenis van előképe. Gaiman valójában csak a kulturális örökség egy olyan részét elevenítette fel, amely napjainkra feledésbe merült.³³ Így elmondhatjuk, hogy Szerda alakja csak egy újabb állomás Odin mítoszában történetében (a mém egy olyan mutációja, amely a 21. század mémplexeihez alkalmazkodott). Dennett egy nagyon hasonló helyzetben arra a kérdésre keresi a választ, hogy miben hasonlít egymásra a *Rómeó és a Júlia* és a *West Side Story*? Arra jut, hogy „nem szintaktikai, hanem szemantikai tulajdonságban vagy tulajdonságok rendszerében közösek: a történet, s nem a szöveg; a szereplők és személyiségük, s nem pedig a nevük és beszédük közös. Mindkét esetben azt a veszélyes helyzetet könyveljük el magától értetődően ugyanazon dologként, melyről mind William Shakespeare és Arthur Laurents [...] szerette volna, hogy elgondolkodjunk. Tehát csak az intencionális tárgyak szintjén tudjuk ezeket a közös tulajdonságokat leírni, mihelyest az intencionális hozzáállást alkalmazzuk”.³⁴

Mit tanulhatunk a mémektől?

Odin és a többi isten története tehát folyamatosan változik és mozgásban van, Gaiman regénye ennek a folyamatnak csak egy állomása. Az irodalomelmélet segítségével meg tudjuk ragadni és le tudjuk írni ezt a mozgást, nem kapunk viszont választ a miért kérdésére. Miért pont így jelenik meg a regényben Odin alakja, miért pont most és miért pont ilyen környezetben. Ezen kérdések megválaszolásában segíthet nekünk a memetika. Gaiman olyan történetet akart, amely megszólítja a kortárs közönséget, tehát olyan mémekre volt szüksége, amelyek kompatibilisek a jelenkor mémplexeiével. A 21. század olvasója nem vevő a fekete/fehér ábrázolásra és a nagy, heroikus küzdelmekre. Kisebb, szürkébb szereplők érdeklik, akik bizony nem mindig rendelkeznek makulátlan lelkiismerettel. Létezik-e Szerda/Odin a valóságban? Nem valószínű, de az biztos, hogy ha létezne, akkor Gaiman Szerdája sokkal hitelesebb lenne a kortárs közönség számára, mint a középkori változat. (Persze szigorúan a memetika felől vizsgálva nem Neil Gaiman változtatta meg a mémet a kurrens elvárásoknak megfelelően, hanem pont fordítva: a mítosz mémje használta fel Gaimant, hogy minél effektívebben reprodukálhassa önmagát.)

Hogy ez a folyamat végbemehessen, a befogadónak olvasnia, értelmeznie kell a mémet. Ahhoz, hogy valaki felismerje, hogy az *Amerikai istenek* lapjain a mintaszerző Odin vagy Thot mítoszt meséli újra, rá kell ismernie a két szereplőre Szerda és Ibis urakban. Követnie kell a regény utasításait, és az sem árt, ha rendelkezik némi – alapvető – ismerettel az északi és egyiptomi mitológiáról. Vagyis nem mindegy, hogy az olvasó elméjében milyen mémek és mémplexek vertek tanyát előzőleg, ugyanis ezek befolyásolják az értelmezés mélységét és így a regény esztétikai hatását is.

35 Uo., 394.

36 Uo., 397.

Ha ugyanis elfogadjuk, hogy egy elme sem mentes a mémektől, akkor azt is tudatosítanunk kell, hogy lényegében mindannyian saját, személyre szabott mémplexekkel rendelkezünk. „A »független« elme idegen és veszélyes mémekkel szembeni, ön maga megvédéséért folytatott küzdelme mítosz.”³⁵ Azt, hogy elménkben milyen mémek és mémplexek tömörülnek, rengeteg dolog befolyásolja, a neveltetéstől fogva a kulturális átadás ezer formáján keresztül. A lényeg, hogy minden egyes új mém, amit megismerünk, ütközik ezzel a már létező mémkomplexummal. Ha kompatibilis a mémplexünkkel, akkor beta-goződik és replikálódik, ha ellenséges, akkor nem kerül terjesztésre.

Amint a fentiekből kiderült, meglehetősen egyszerű a mítoszokat a mémekkel, az egyes mitológiákat pedig a mémplexekkel azonosítani. Ebben az esetben mítoszok különböző megjelenési formái a mémek fenotípusai lennének. A kérdés az, hogy mit nyerünk egy ilyen lépéssel, vagyis felhasználható-e a memetika az irodalomtudományi kutatás során? Van-e gyakorlati haszna egy ilyen szempont bevonásának az irodalmi kutatásba?

Meggyőződésünk, hogy igen, mivel a memetika új nézőpontokkal és kontextusokkal bővíti a kutatást, és bizonyos jelenségek megértését – így a hatástörténetet vagy az intertextualitást – új szintre emeli. Nyilvánvaló, hogy ez a dolgozat csak az első lépése lehet egy hosszabb és alaposabb kutatásnak, amely részletesebben, konkrét példákat elemezve vizsgálja a memetika és az irodalomtudomány kapcsolatát. Az viszont már most is látszik, hogy a mémelmélet fogalomkészlete és logikája adaptálható az irodalmi kutatásra és a hivatkozott szakirodalom bizonyos megállapításaival fennálló párhuzamok csak tovább erősítik ezt a meggyőződést. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a felhasznált analógiák pontatlanságokhoz vezethetnek, és fennáll a veszélye annak, hogy az irodalomtudomány által már egyszer megállapított dolgokat mondjuk el – új köntösbe csomagolva. Ezzel a problémával már Dennett is szembesült könyve írása során, s ő is azon igyekezett, hogy elkerülje a „langyos víz” feltalálását az elmélete kidolgozása során. Végül arra jut, hogy bár a memetika „szigorú tudománya kidolgozásának kilátásai kétségesek, de a fogalom egy értékes szempontot ad, amelyből vizsgálat alá vonható a kulturális és genetikai örökség közötti komplex kapcsolat”.³⁶ Ebből következik, hogy maga az elmélet – bár új és kicsit szokatlan – eddig sokkal több hasznot hajtott, mint amennyi kárt tett. Ezt a vélekedést remélhetőleg a fenti elemzés is csak megerősíti.

Az ártatlanság fekete madara

Harper Lee: Ne bántsátok a feketerigót

„Lőjetelek le annyi szajkót, amennyit csak akartok, de ne bántsátok a feketerigót. Az bűn. [...] A feketerigó nem okoz kárt, csak füttyül, és füttyével gyönyörűséget szerez mindnyájunknak. Nem tesz kárt a veteményben, nem rak fészket a csűrben, csak vidáman füttyörész.”

Harper Lee

1 A Folio Society nevű angol könyvkiadó megszavaztatta olvasóit, hogy mely könyveket tartják az emberiség számára legnagyobb hatással bíró irományoknak. Ezek között a Ne bántsátok a feketerigót az előkelő 7. helyet foglalja el a maga 10%-ával. A teljes listát lásd: http://hvg.hu/kultura/20141113_Fejtej_mellett_a_Biblia_es_Darwin_ezek

2 Martin Luther King, *Van egy álmom*=<http://www.kenya.eoldal.hu/cikkek/martinlutherking.html> (utolsó letöltés: 2013.03.05)

Harper Lee 1960-ban megjelent regénye hatalmas sikereket ért el, a szerzőt ezért a regényéért Pulitzer-díjjal is jutalmazták. Érdekes, hogy az író se a regényt megelőzően, se utána nem írt mást, és mégis, ezzel az egy könyvvel méltó helyet foglal el a klasszikusok között. Az amerikai könyvtárosok a 20. század legjobb regényének választották, nemrégiben pedig Nagy-Britanniában¹ azok közé a könyvek közé sorolták, amelyeket minden felnőtt embernek feltétlenül el kellene olvasnia az életében.

Miért olyan sikeres ez a könyv? Talán azért, mert senki sem azt kapja a könyvtől, amit vár. A történet két szálon fut: az egyik oldalon megmutatkozik a gyermekien naiv világ, a másik oldalon pedig a felnőttek valósága. A két szál szép lassan közeledik egymáshoz, míg nem a történet végén teljesen összeér: a gyermekek megértik a felnőttek gondolkodásmódját, és a felnőttek is azonosulni tudnak a régen elfeledett világgal. A könyv sikerének másik oka lehet, hogy jókor és jó helyen íródott. A könyv, mint tudjuk, 1960 nyarán jelent meg. Ez az időszak a feketék polgárjogi mozgalmának a csúcspontja. Ekkortájt folyt Rosa Parks ügye, aki egy buszon nem adta át helyét egy fehér nőnek; illetve ekkor tűnt fel meghatározónoklataival Martin Luther King is.

Harper Lee ezzel az írásával mondhatni kifejezi saját álláspontját is az ügyben: amellett agítál, hogy a feketéket is emberszámba kell venni; és végre elérkezettnek látja az időt arra, hogy egyenlőséget tegyenek a fehérek és a feketék között. A könyv olvasása során pedig nem mellékesen azonosulni tudunk Martin Luther King tanításaival is. Nevezetesen, hogy az erőszakmentesség az egyetlen lehetőség az integrációra; illetve, ahogy a *Van egy álmom* című híres beszédében mondja: „Eljöttünk hát, hogy beváltsuk ezt a csekket”². Ez a mondat a regény azon jelenetében is megtalálható, amikor Atticus, a főhős arról beszél, hogy a fehérek mennyire igazságtalanok tudnak lenni a négerekkel. „Undorítóbb dolgot el sem tudok képzelni, mint mikor



egy hitvány fehér ember kihasználja egy néger tudatlanságát [...] a feketék ezt nem felejtik el, és eljön a nap, amikor majd benyújtják a számlát.” (320.)

A regény számunkra azért is nagyon fontos lehet, mert könnyed módon, akarva-akaratlanul is megtanít minket pár fontos erkölcsi tanításra: mi is az a tolerancia, az ártatlanság, az igazságosság, a bátorság, a sztereotípiák, hogy mi a gyermeki naivitás előnye; és ami a legfontosabb: minden ember egyenlőnek számít.

Mindezekből jól látható, hogy nem olyan „egyszerű” olvasmányról van szó, mint amilyennek elsőre gondolnánk. E könyv úgymond gyerekmesébe bújtatott polifonikus regény, műfaját ezért is nehéz meghatározni. A kritikusok is három táborra szakadnak a témában, hiszen máig vitatkoznak azon, hogy ez egy gótikus, realista vagy fejlődésregény. A legelfogadottabb alternatíva az, hogy ez egy fejlődésregény. Ugyanis Scout, a főszereplő, a regényidő három éve alatt szende kislányból kénytelen reálsán látó nagylánnyá fejlődni.

Az író stílusa nagyon megkapó, ugyanis oly módon tud történetet mesélni, hogy az egyes jelenetek szinte filmszerűen követik egymást. Van, hogy egy-egy jelenet átmenet nélkül olvad bele a másikba. Ugyanezt a módszert felhasználva próbálja meg az író a felnőttek és Scout világát is összeegyeztetni. Mindezeket az ironia, a humor és a szatíra eszközeivel keveri, és alkot egy olyan világot, amely egyszerre tűnik közelinek és távolinak. És tévedés ne essék, ez a könyv nemcsak gyermekek számára íródott. Ezt a könyvet nyugodtan kezébe veheti a felnőtt olvasó is, mert általa olyan dolgokat fog újra átélni, amit már régen elfeledettnek hitt.

A történet az 1930-as években játszódik, amikor is az Amerikai Egyesült Államokban még mindig nagyon erős a fajgyűlölet, és emellett erősen érezni lehet az 1929-es gazdasági válság hatását is. Ebben a vészterhes időszakban éli boldog gyermekkorát egy déli kisvárosban a két elválaszthatatlan testvérpár, Jem és Scout Finch. Eredeti nevükön Jeremy Atticus Finch és Jean Louis Finch. A két gyermek közül Jem az idősebb, ő már 9 éves. Kishúga, Scout épp iskolába készül. A gyermekeket ügyvéd édesapjuk, Atticus Finch egyedül neveli. Apjuk egyetlen segítsége a színes bőrű szakácsnő, Calpurnia, aki sajátjaként gondolja és neveli a két kisgyermeket. A gyermekek gondtalanul élnek mindennapjaikat; legfőbb gondjuk, hogy iskolába kell menni, vagy amikor sötétedik, be kell menni a házba. Nem érzékelik a körülöttük levő zord valóságot; élnek a gyermekek elzárt, idillikus világában. A feketéket nem nézik le, ugyanis Calpurnia állandó jelenléte nekik normálisnak számít. Ugyanígy nem észlelik a gazdagok és szegények közti különbségeket sem.

Ám, ahogy szépen lassan halad előre a történet, sorra előtűnnek a gazdasági- és társadalmi problémák. Apránként mindkét gyermek kénytelen lesz észrevenni a körülötte fennálló világot, és ennek hatására egyre többet és többet kell elhagyniuk gyermeki énjükből. A valós világ valahol ott kezd megmutatni valódi arcát, amikor édesapjuk elvállalja egy néger férfi, Tom Robinson védelmét. A tárgyalás Tom ellen irányul, akit egy fiatal fehér lány meggyalázásával vádolnak. Az eset már eleve veszett ügynek számít, ugyanis ebben a korban egy fekete szava semmit nem ért a bíróságon a fehérekével szemben. Hiába bizonyítja be Atticus, hogy védence ártatlan (a fehér lányt saját apja verte meg, amiért látta őt a négerrel csókolózni), a kor, amelyben él, még mindig elutasító a feketékkel szemben. Miért vállalja el mégis a néger védelmét? Azért, mert Tom Robinson ügyét becsületbeli ügyének tartja. Tudja, hogy a győzelem elérhetetlen – „Az, hogy száz évvel előbb vereséget szenvedtünk, mielőtt még a harcot elkezdtük volna, még nem ok arra, hogy ne próbáljunk győzni” (111.) –, de mégis megtesz mindent védelméért.

3 Legvalószínűbb az, hogy Lee az esetet a *scottsboroi fiúk* híressé vált ügyéből merítette. Ebben az ügyben kilenc néger férfit ítéltek el két fehér nő ellen elkövetett erőszak miatt – elégtelen bizonyítékok alapján.

Gyermekei is szerves részesei lesznek az ügynek. Tudniillik az apjukat ért támadások, rágalomok őket is mélyen érintik. Nem értik, miért rossz az, ha apjuk egy néger embert véd; és legfőképpen nem értik azt, hogy miért elutasítók az emberek emiatt az édesapjukkal. Mindvégig naivan bíznak apjuk győzelmében – hiszen Tom Robinsont ártatlan –, és nem értik, miért döntenek a bíróságon igazságtalanul. Apjuk ezt azzal magyarázza, hogy sajnos egy olyan korban élnek, amikor a felnőttek, ha akarnak se tudnak igazságosak lenni. Hiába tudják a lelkük mélyén az igazságot, nem mernek lépni. Vagyis: hat rájuk a politika, a társadalmi norma és a szokás. És amíg ez így van, addig nem lesz igazságosság a földön.

Ezzel az üggyel és döntéssel egy teljesen más világ nyílik meg a gyerekek előtt: egy korrupt, gonosz és érthetetlen világ. Feltűnik, hogy az emberek nem egyenlők, sokan nem az igazi arcukat mutatják, és hogy ha valaki egy tömeg tagjává válik, akkor arra az időre elveszti egyéniségét. Ekkor értik meg a gyerekek a regény elején, apjuk szájából elhangzott utasítás értelmét – ami a regény fő mondanivalója is egyben: *Ne bántsd a fekete rigót!* Vagyis megértik, hogy a fekete rigó az ártatlanokat szimbolizálja. Tom Robinsont személyében ez a példa meg is testesül: ártatlan, ennek ellenére mégis meggyötírik. A tárgyalás igazságtalan eredményét követően Tom elveszti életkedvét, és inkább a halált választja: megpróbál megszökni a börtönéből, mire az őrk agyonlövik. Bár Tom Robinsont karaktere csupán kitaláció, de forrásokból tudhatjuk, hogy esete³ nem volt páratlan abban az időszakban. A rabszolgák felszabadításától kezdve ugyanis az 1960-as évekig nagyon sok afroamerikai állampolgárt ért hátrányos megkülönböztetés a bőrszíne miatt. Tehát Tomot felfoghatjuk úgy is, mint a korra jellemző korrupció egyik ártatlan áldozatát.

A könyv egyik legélvezetesebb pontja a narráció. Ugyanis az író két narrátorral is dolgozik, aki tulajdonképpen egy és ugyanaz a személy, maga Scout Finch. A regényben gyermekkori és felnőttkori énjé is megszólal: a fiatal Scout meséli el a történeteket, a felnőttkori énjé pedig sokszor felülírja, más megvilágításba helyezi ezeket. Az író ezzel arra próbálja felhívni a figyelmet, hogy egy emberre milyen hatással van az idő, a tapasztalás és a sok változás, amin élete során keresztül megy.

Scout alakja nagyon fontos a regény szempontjából, hiszen ő egy nem mindennapi kislány. Már hatéves korára tud olvasni, kortársaival ellentétben van mersze kérdezni, válaszolni és a legfontosabb az, hogy van mersze cselekedni is. Gyermeki naivitásával, kedvességével eléri, hogy a dühödt csőcseléket lenyugtassa – mondhatni érző embereket varázsoljon belőlük –, ezzel mentve meg Tom Robinsont a lincseléstől.

A másik kiemelendő szereplő a regényben az apa, Atticus Finch. Ő a regény idején már bőven középkorú férfinak számít, ezért sok dolgot tud már a világról. Szakmájában nagyon jó, az életben becsületes ember, és emellett remek családapa. Gyermekeit szinte felnőttként kezeli, ezáltal aktív gondolkodásra készíteti őket. Az életben

nem ítélkezik senki felett, nagyon megértő. Ezenkívül még nagyon sok dologban tehetséges, de ő ezt nem veri nagydobra, ugyanis úgy véli: „okos emberek nem büszkék a tehetségükre”. (143.) Gyermekai eleinte nem is tudják, hogy Atticus mennyi mindenben járatos; csupán azt tudják, hogy apjuk nagyon különleges ember. Atticust mindenki tiszteli, de mégis nagyon meglepődnek, amikor elvállalja Tom Robinson ügyét. Tudják, hogy veszteni fog; Atticus is tudja, ennek ellenére elvállalja az ügyet. Szívvel-lélekkel küzd a négerért, ha rajta múlik, Tom ki is szabadult volna. De hát nem rajta múlt, hanem az esküdteken. Ők pedig bűnösnek nyilvánították Tomot. Bár Atticus vereséget szenvedett a bíróságon, erkölcsileg mégis győzelmet aratott. Elérte ugyanis, hogy az esküdtszék sokáig gondolkodjék. Más szóval, arra készítette az esküdteket, hogy azok jól fontolják meg döntésüket, ne pedig automatikusan döntsenek. És ez abban a korban nagy újtásnak számított. A per elvesztése tehát nem jelentette egyértelműen az ügy elvesztését is. Hiszen ez a per nemcsak reménysugarat nyitott meg az afroamerikaiak előtt, hanem megmutatta, hogy az emberiség képes a változásra.

Ragasztószalag-szöveg, 1985



SZOMBATHY BÁLINT

A tiszteletbeli magyar

Slavko Matković munkáihoz

1988-ban vette kezdetét Slavko Matković (1948–1994) szabadkai alkotó tágabb értelemben vett pályája a magyar vonzásokörű kísérleti-alternatív művészetben, vagyis a Kárpát-medence területén. Abban az esztendőben került sor ugyanis szerzői estjére ezeknek a soroknak az írójával közösen az érsekújvári CSEMADOK épületében, amelynek folytatása Brűnbnben és Pozsonyban volt. A Mészáros Ottó és Juhász R. József által szervezett körút mintegy előjátéka volt a következő esztendőben indult, bizonyos formában ma is létező Transart Communication multimediális művészeti fesztiválnak.

Az ugyancsak 1988-ban Szegeden megrendezett 12. Polyphonix Alternatív Költészeti Fesztiválon fellépő Matkovićnak Szkárosi Endre odaajándékozta a „tiszteletbeli magyar” címet, melyet 1994-ben bekövetkezett haláláig méltán viselt. Matković mozgása és tevékenysége a magyar művészeti közegben sokrétűnek bizonyult. Amellett, hogy szerteágazó küldeményművészeti tevékenységének keretében számos magyarországi nemzedéktársával tartott fenn kapcsolatot, kiállításokon szerepelt és baráti szálakat szőtt, fordította például Kassák képverseit is szerb-horvára.

Az 1969-ben Szabadkán általa alapított Bosch+Bosch Művészeti Csoport főleg magyar fiatalokat verbuváló társulatában kezdődött érdeklődése a tágabb értelemben vett magyar kultúra és művészet iránt. Megtanult magyarul olvasni, az írással azonban hadilábon állt. De ennyi is elegendő volt ahhoz, hogy jól tájékozódjon a kortárs magyar képzőművészetben és irodalomban. Ez irányú érdeklődését erősítette hosszabb budapesti ösztöndíja a 80-as években, melyet a Vajdasági Írószövetség és a Magyar Írószövetség csereprogramjának keretében nyert el. Ekkor ismerkedett meg számos fővárosi alkotóval, akikkel már korábban levelezésben állt.

Matković sokrétű művészetet mondhatott a magáénak, korán, 1970-ben bekerülve a jugoszláv művészet „második vonalát” alakító konceptuális mozgásokba, egy időben lépve fel az országos porondon a Bosch+Bosch többi tagjával. Ő is hagyományos műfajokkal indított a 60-as évek végén – rajzolt és festett –, de nagyon gyorsan lázadni kezdett a „helyi színeket” ápoló provinciális szemlélet ellen. Valójában a csoport megalakítása is annak az igénytámasztásnak volt a következménye, hogy a fellépő nemzedék átértelmezte a szűkebb közösség művészeti felfogását, begyepesedett gondolatvilágát. Az új eszményeket a kozmopolita magatartás, tudniillik a nemzetközi

Slavko Matković



történeti avantgárd vívmányai jelentették a számára mind a képzőművészetben, mind az irodalomban.

Tekintve, hogy költő és képzőművész volt egy személyben, kedvelt és nemzetközileg is értékelt műfajává az írott nyelvet és a képiséget ötvöző vizuális költészet lépett elő. Ilyen jellegű munkái közül kiemelkedik a jugoszláv polgárháború témájára halála előtt alkotott sorozata a 90-es évek elejéről. Grafovizuális kísérleteit több egyedi művész-könyvben összegezte, a költészet fogalmi vizsgálatára pedig az érsekújvári fesztiválon 1990-ben bemutatott *Poetry* című performanszában tett kísérletet. Szabadkáról írott művészregényét már nem sikerült befejeznie.

Matković a Délvidék egyik legszorgalmasabb Tsúszó-kutatójaként is hallatott magáról. A szabadkai Városi Könyvtár helytörténeti munkatársaként György Mátyás helyi Kassák-hívő költő és földbirtokos munkásságát kutatva lelt rá azokra a dokumentumokra, melyek szerint az ifjú Tsúszó Sándor közvetlenül a II. világháború kitörése előtt látogatta meg Györgyöt, útban Olaszország felé. A régi avantgárdista lelkesedett Tsúszó „áthúzott” verseiért, és arra biztatta, folytassa ez irányú kísérleteit. Előkerült a György-hagyatékából a következő, 1940. január 15-én keltezett Tsúszó-vers is:

indeficiens györgy mátyásnak

én világom
ó borotvám élén táncoló diabola
végzetem megkerülhetetlen
kezdetre felé
csúszik
egyre csak csúszik tova

A kiszámíthatatlan emberi sors példa értékű furcsaságának bizonyult, amikor a rijekai (fiu-mej) Jugoszláv Fiatal Művészek Biennáléján 1983-ban kiállító Matković a parti sétány egyik padjára telepedve megismerkedett egy előrehaladott korú férfiúval. A Hotel Dubrovnik lakójáról kiderült, hogy ő Tsúszó Sándor, aki elsősorban ízületi bajait kezelte a néhai Osztrák–Magyar Monarchia kies üdülőhelyén, azon túl pedig honvágát is, amely huzamos svédországi tartózkodása folyamán ugyancsak elhatalmasodott. A váratlan találkozás örömeire azon nyomban felbontottak egy palack Chiantit. Tsúszó végtelenül elérzékenyült, amikor Matković beszámolt neki György Mátyás-kutatásairól, elmondva neki, hogy a sok papír között az ő két képversére is rábukkant. Tsúszó azzal a meglepéssel távozott vissza Skandináviába, hogy a fiatal nemzedékek nem feledkeztek meg róla, és tisztelik költészeti vívmányait. Ennek a tudatában rendelkezett úgy, hogy ne szülőfalujában, Losoncon, hanem Kassák Lajos szülőhelyén, Érsekújváron helyezték örök nyugalomra. Valószínűleg hallott róla, hogy ott már bontogatja a szárnyát néhány tehetséges fiatal költő és képzőművész.

MUNKATÁRSAINK

Bedecs László (1974, Budapest) irodalomtörténész, a Parnasszus szerkesztője, a Szófia Egyetem vendégtanára. Legutóbbi kötete *Mi volt a kérdés? Beszélgetések kortárs költőkkel* címmel jelent meg 2010-ben a Kijarat Kiadónál. Budapesten él.

Fellinger Károly (1963, Jóka) költő, író. Legutóbbi verseskötete *Külön bejárat* címmel 2015-ben jelent meg. Jókán él.

Hegedűs Norbert (1987, Rimaszombat) irodalomkritikus, a bumm.sk szerkesztője. Komáromban és Rimaszombatban él.

Hiznyai Zoltán (1959, Rimaszombat) költő, szerkesztő. Utolsó önálló kötete *Ének* címmel 2010-ben jelent meg a Kalligram Kiadónál. Helembán él.

Kulcsár Ferenc (1949, Szentés) költő. Legutóbbi – Jakoby Gyula festményeivel illusztrált – könyve *Ezeregyéjszaka* címmel 2015-ben jelent meg az SZMÍT kiadásában. Dunaszerdahelyen él.

Liszka József (1956, Köbölkút) néprajzkutató, muzeológus, a Selye János Egyetem tanára. Legutóbbi önálló kötete 2011-ben jelent meg a Liliium Aurum Könyvkiadónál *Bevezetés a folklórisztikába* címmel. Keszegfalván él.

Nagy Csilla (1981, Balassagyarmat) irodalomtörténész, a Palócföld szerkesztője. Legutóbbi kötete *Megvont határok: Tér, táj, énkoncepció József Attila és Szabó Lőrinc 1930-as évekbeli költészetében* címmel jelent meg a Ráció Kiadónál 2014-ben. Balassagyarmaton él.

H. Nagy Péter (1967, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi könyve *Piknik az aknamezőn* címmel 2014-ben jelent meg. Érsekújváron él.

Szászi Zoltán (1964, Tornalja) költő, prózaíró. Prózakötete *Elbűjt* címmel 2014-ben jelent meg a Nap Kiadónál. Rimaszombatban él.

Szombathy Bálint (1950, Pacsér – Újvidék) költő, képzőművész, művészeti író, a Magyar Műhely szerkesztője. Budapesten él.

Tózsér Árpád (1935, Gömörpéterfalva) Kossuth-díjas költő, műfordító, irodalomtörténész. 2015-ben jelent meg összegyűjtött verseit tartalmazó kötete *Erről az Euphorboszról beszélnek* címmel, valamint naplójának legújabb darabja *Einstein a teremtést olvassa* címmel, mindkettő a Kalligram Kiadónál. Pozsonyban él.

L. Varga Péter (1981, Székesfehérvár) irodalomtörténész, kritikus, a Prae szerkesztője, az ELTE oktatója. Legutóbbi könyve *Az értelem rácsai* címmel 2014-ben jelent meg. Budapesten él.

Vrábel Tünde (1987, Komárom) a Selye János Egyetem doktorandusza. Martoson él.

A folyóirat idején hat számát az SZMÍT ajándékba adja a tagságnak, az irodalmi szervezeteknek és a folyóirat-szerkesztőségeknek.